

СТАРОМЛИНІВКА (КЕРМЕНЧИК)

Великоновосілківський район Донецька область

ОГЛУХ Федір Іванович. Картотека урумсько-російського словника; фольклорні записи; переклади на говірку села Старомлинівки текстів, опублікованих С.Н.Муратовим [1963].

АВКСЕНТЬЄВ Костянтин Семенович,
1924 р. н., *NM*

БАЛАБАН Надія Костянтинівна, 1895 р. н.

БАЛАБАН Семен Іванович, 1910 р. н.

БАЛАБАН Юрій Васильович, 1907 р. н.

ГОДЖЕК Микола Кирилович, 1892 р. н., *NM*

ЗМАРАДА Гнат Миколайович, 1913, р. н., *MK*

МАВРОДІ Олександр Федорович, 1909 р. н.

МАВРОДІ Христина Христофорівна,
1928 р. н., *NM*

МАЗИНА Ольга Данилівна, 1897 р. н., *NM*

НАЛБАТ Варвара Феофанівна, 1925 р. н.

НАЛБАТ Костянтин Михайлович, 1924 р. н.

НИКИТИНА Феодосія Трифонівна, 1921 р. н.

ПАПАЗОВ Б.І., 1897 р. н. (інформант Ф.І.Оглуха)

ПАПАЗОВ Костянтин Федорович, 1908 р. н.

САЧЛИ Василиса Єгорівна, 1910 р. н., *NM*

СИЗМАС Катерина Дем'янівна, 1902 р. н.

ТЕРЕНТЬЄВ Микола Серафимович,
1924 р. н., *NM*

ТОПАЛОВ Павло Ілліч, 1900 р. н.

ТОХТАМИШ Кир'якія Петрівна, 1910 р. н.

ХАВАЛДЖІ Харлампій Петрович, 1914 р. н., *NM*

ХРИМЛІ Федір Дмитрович, 1902 р. н., *NM*

ШАЛУДИНА Ольга Юріївна, 1925 р. н.

Ӧгий хыз

О.Д.Мазина

БИР ЗАМАНДА вар эт'ен, бир заманда йох эт'ен, бир адамын харысы ѿльд'ен, халый хызы ѿксүз. Алый бахша хары. Онун да бар хызы. Она айтыр эт'ен:

— Т'ерекмий маа сеэн хызын, алт'ет ону тавлухка.

Баба йегий атларны, алт'етий тавлухка, тавлухка хойай хызыны. Хызы т'етий-т'етий тавлух бойу, раст'елий она бир тэрек. Айтый:

— Ой, не ятасы?

— Яа мен ablай йығылдым, т'ерек тэкаранчых жыйыштырмаа. Сен йардым эт, хызым, маңа.

Хыз кötэрий тэрекни, сибирий, жыйыштырий, отларын отай. Т'етэй. Т'етэй-т'етэй, раст'елий бир хүйу, йығылған, тахталары учхан, ичи чöплүкленд'ен... ташланып халған.

— Не чў былайсы?

— Яа тўзетт'ен киши йох. Сен, хызым, мени тўзет.

Айда, тахталарын мыҳлай, сибирий, жыйыштырий, эр бир йанын тўзетий. Т'етэй. Т'етэй-т'етэй, раст'елий бир печ, йығылған, эр бир йаны ах топрахлары тўшт'ен. Кёзетий-кёзетий бу хыз — барый, т'етирий сув, азирий балчых, айалай, тўзетий плитасын, эпсин, т'етэй ёзў йанна. Т'етий-т'етий, раст'елий энди бир тыйнах. Айтый:

— Наз этийим да чечайим?

Йанна туруй хайых. Миний онун сүтне, чечий сув ариянна. Ахшам болуй. Бир ўйд'е чырах көрүнүй. Барый о ўйд'е. Анда чечиний бир пукана. Отрутай беш-он кўн. Пукана айтый:

— Бах, меним хызым, башыма.

Отруй, башлай онун башына бахма. Көзүнден йаш түшій пуканаын йанағына.

— Эй балам,— айтый пукана,— не болду саңа, сен йылас? Нени сағындын?

— Эй, сағындым, пукана,— айтый.

Алый — босағанын йанында көшө бир сандух бар — алый о сандухну, берій хызыға:

— Мен саңа не болса берейим,— дий,— т'ет ўйдэ.

Алый о хызы сандухну, т'етий. Т'елий сув йанна, тыннахка, миний хайыхка, чечий бийанна энди, өзү тарафына. Т'елий-т'елий, ач болуй. Растьелій бу печ. Аонда сүтне бир т'есек ашавлар азирләнд'ен, хыйымсыз т'ибик, незетли. Хызы отруй, ашай, парасын сандуғуче хойай, т'етий. Т'етий-т'етий, энди сусаған: ашаған сонра су стэй. Барый хуйу йанна — топма-толу сув. Савуту да бар. Алый сув да ичий. Т'етий ўйдэ. Т'етий, растьелій о тэрек, хайсын о түзетт'ен, тэмизлед'ен. О тэрек сүтне, не жаны стий, о бар: ашав да, урба да, бонжаш та. Т'ийиний бу хызы, сандуғна хойай. Татлы шийлер сандуғна хойай. Эр бир шийдән алый, толдурый сандығын, т'етэй. Т'етэй, ахшам стү барый өзү ўйне. Баба, ѡгий ана, хызы отуруйляр, ашайляр. Щигий анасы дәр эт'ен:

— Йохтур хызын. Алай боса, жанавар ону ашады.

Бир даа о ара көпек авулдай.

— Баба, не чү, ажеп, көпегимиз авулдай? Көзеттэйим.

Хачан чыхай — хызы. Айда, алый т'елий ўй чине ону:

— Хош т'ельдин!

Тутайляр, дағытылляр сандухну — бир т'есек жиізең, ший азирлеэн. Эртәс күнү она айтый:

— Хана, алт'ет мәэм хызымы да. О да хазанын т'есин.

Эй, баба эртәс күнү ўегий атларны, алт'етий о хызын да ташлай. Т'етий-т'етий бу хызы, растьелій тэрек. Айтый:

— Тэмизле мени, хызым.

— Т'ерекмей сен маңа — мен хазанмаа т'еттәмай! — дий.

Эй, тэрек не айтсын она? О т'етий өзү йанна. Т'етий-т'етий, растьелій она хуйу:

— Тэмизле, хызым, мени,— айтый,— жыйыштыр мени кругомун йанна.

— Сен маңа т'ерекмес — мен хазанмаа т'еттәм.

Т'етий-т'етий, растьелій энди печ. Тэмиз эвельчасна — йығылған, хазылған.

— Айала мени, хызым,— айтый.

— Т'ерекмей маа сен — мен хазанмаа т'еттәм.

Эй, т'етий-т'етий. Ахшам стү. Бу да тыннах та йахын барый, көрий хайых, миний хайых сне, чечий т'етий сув айранна. Энди көрүний бир ўйд'е бир йарычых. Барый бу да о пуканаа. Отруй пуканаамен бир-эт'и күн, йардым этий она. Андан энди бу да ўйнүү сағындый — пуканаан башна бахканда көзяшы бунун да түшій пукана йанағна. Пукана да дий:

— Айда, саа да берейим бир сандух та, т'ет ўйдэ.

Алый о хызы сандухну, т'елий тыннах йанна, миний хайыхка, чечий, т'елий ўйдэ. Йолға т'ельд'ендә растьелій печ. Печ сне бир т'есек ашав, чырламалар хаврулуй. Бу хызы да ач болған, йанашый чырламаны алма — яғай холларын. Бу не — узаный алмаға, прону йохтур — яғай холларын. О йахтан ону яғай, байахтан буну яғай — йылай, ач чыхай т'етий. Т'етий-т'етий, энди күн хыздырый. Сусаған, су стий. Барый — хуйу топма-толу сув. Эд'илий ичмәд'е сувнұ — хапагы уруй башна харшы. Көтәрлий. Көтәрлий хапахны, хойай т'ери, эд'илий ичмәд'е — хапах т'ене танк! уруй башна харшы. Урнуй-урнуй бу хызы — сув ичамай. Йылай т'етий. Т'етий, бир даа көзетсяе, не — тэрек, хыйымсыз т'ибик о тэрек сүтне, не жаны стий, эр бир ший бар. Алай гүзель бонжаш йылтырай, урба, аяххап, не стэс — эпси дә анда. Тәк узаный алмаға — көтәрлий тэрек йуғары, тырнашый — айляның учай. Бу т'етий авлах — тэрек түшій ашаға. Бу тәк т'елий көтәрмәд'е холларын, йўзмәд'е — көтәрлий тэрек йуғары. Урнуй-урнуй, бир ший аламай — т'етий өзү йанна. Т'етий-т'етий, йол бою да жыйылый онун сандығы чине эр бир түрлү авара ший. Т'елий ўйдэ. Баба-нене харшы алмаа чыхай, алый ону ўй чине. Хачан ачайляр сандухну — ичне бахалар, йыланлар, не жаны стий, эр бир түрлү т'иик шийлер.

Ондан сон ана да энди ажый бүйүк хызыны да, артых йибермей тавлухка.

Бостанжы

Ю.В.Балабан

БИР ЗАМАНДА бар эт'ен, бир заманда йох эт'ен, бир заманда бар эт'ен бир бостанжы. Йылда о бостанжы сачай бостан. Харпузлар пишт'ен сора күндә дә чыхай йолға, эпси т'ельд'енд'е титт'енд'е берий экишер харпуз.

Энди бостан соңуна, бостанны энди көтәрмәд'е т'ерек, саба туруй, көзетий — т'елий бир атлы.

Атлы айдап т'елій. Алый эт'и харпуз, чыхай харшысна, стий бермед'е, но бу атлы тохтамай. Эй, тохтамай. Бунун да жаны авруй: т'ечип т'етий атлы. “Не чў тохтап алмады эт'и харпуз?— дий.— Мен эпсине берим, эпси алый — бу алмады”. Жаны авруй. Чыхай ёкеси, ташлай харпузларын, барый, алый түфегин чалаш чиндэн, чыхай артындан, уруй ёльдүрүй. Хайтый, т'елій, хойай түфегин. Ёкеси чыхкан, алый тайағын, санчай йер чине. Санчай йер чине ёкесиндэн, чыхай т'итий о, кругом бостанны айляный. Айляный т'елій бостанны, көзетий — тайағы бүрлед'ен. Бүрлед'ен, ёст'ен путачыхлар. Шашай халый. Дий: “Нас ший бу?”— отурған, түшүнүй.

Көзетий — йол бойу т'елій бир папу. Тохтатый о папуну, дий:

— Аша харпуз, папу,— дий.— Былай-былай ший болду маңа. Бильмем, не алай, неие бу, не алай бу.

Айтый папуга нас болғанын. Папу да дий она:

— Сен ёльдүрдүң ама, сен ёльдүрдүң йарамаз кишини. Аон чў сенин тайачығындан бүрлеп чыхты путахлар. О т'итір эди ёльдүрмед'е эт'и яш жаннны. Сен ёльдүрдүң ону, хутхардың ао яш жаннарны.

Бу да дий:

— Сав бол, папу, шо сен маңа айттың буну.

Штэ, савлухлашылар. Папу т'итий, бу да халый бостан чине.

Ай

К.М.Налбат

БИР АХШАМЫ т'елій хонушусу хонушусна, хычырый:

— Йуван аға! Тур!

— Нед'е?— дий.

— Тур, чых чыхары!— дий.

— Йа не болду?— дий.

— Хуйуче ай учхан. Айда чыхарайых!— дий.

— Мына бир ший даа! Йа наз болған?— дий.

— Чых — көрес.

Чыхайлар, барыйлар хуйуга. Көзетийлер — ай алдай сув сне.

— Йа несайых?— дий Йуван аға.

— Сениң канжңаң бар, т'етир, биз зараз ону тартып чыхарыйымыз,— дий.

Йуван аға барый эвдэ, т'етирий канжаны. Йиберилер канжаны сувчеэ. Тартайлар-тартайлар — чыхарамайлар. Ан сон канжа лиший тулаға харшы. Башлайлар тартмаа. Йуван аға дий:

— Лишти, алеим,— дий.— Хана, Микитаға, гүзель тарт-са, зараз биз ону чыхарыйымыз,— дий.

Башлай тартмаа. Тартай-тартай, Канжа хуттулай туладан, т'етий тобеэ. Олар да хапахланып т'етирийлер хуйу йанна. Йуван аға дий:

— Вай! Көзет тобед'е! Энди көк сне ай!— дий.

Аблай да хуйу чиндэн тартып чыхарғанлар айны — көкт'е йабушхан. Абу эпси.

Ай

К.Ф.Папазов

БАРЫЙ АХШАМ су алмаа хуйудан, хожасы. Йиберий цеберкасын, бағай, көзетий — хуйуче — ай. Ай да ёксек ми яңа ёксек доғру — энди хуйуче көрүнүй. Хычырый:

— Ахыз! Т'ель мында! Ай хуйуче учту!

Хачан чығай варый:

— Вай! Мына саңа! Ай хуйуче учту! Ону т'ерек чыхармаа, ратовать этмеэ, а то харанлық болуй.

Тәмиз ава йох. Абу сойу. Штэ, алыйлар канжаны, кручокну. Гаса лиштире! Лиштирий-лиштирийлер — лиший анда зрубха, бир йердэ. Тартайлар: “Аға-аға-аға!” О да авур! Чыхарамайлар.

— Сен көр-се, наз лишкен анда!

Нас хуттулай канжана, хачан эт'иси дэ хапахланылар сырт сне, көзетийлер — ай көкт'е.

— Аға! Чах хайда барып халды штэ! Доғру лишти анда! Хутардых!

Баха

К.М.Налбат

БИЗИМ БАР күй, Дёрдобра. Дёртоба. О күй чине баштан йох эт'ен дэ ёзен дэ, сув да.

Бир күнү т'етий папаз кислед'е. Дэ ёгне көреп бир жаба. Жабаға баҳа дийлер. Тохтай. Башлай хычырмада. Эпси хонушлар жыйылый: “Не бу эт'ен?”— дийлер. Бири дэ бильмей. Папаз дий:

— Сиз мында тохтаң — мен зараз т'елим.

Барый кислед'е, киследэн чыхай халх бле, барыйлар бле, дэ йырлап т'елийлер бу баҳаға, баҳаны алыйлар холға дэ алтынайлер кислед'е. Дэ

халхка дийлер: “Бу алай ший, шо ону т’ерек бар-йахлар бле харшы алмаға”.

Башсыз

К.Ф.Папазов

XАЧАН КÖЧЕЙЛЕР урумлар, йер, хайда т’имд’е т’ерек, барый, анда öльчей. Чöль бöйүк – хайда стий, анда алый. Э штэ, барыйляр ўч жан. Т’етийлер – öзлөрне йер öльчеп азиrlежеклер. Энди öкмек ашама т’ерек.

– Иштэ, айдан ашайых, бир даан, сорадан башлап öльчеймиз.

– Айда.

Отруйляр ашамаға. Бағайляр – йанаша бир дэне тэшик. Бöйүк тэшик. Нас тэшик? Хтойзна. Бет’им, казна бар анда? Хтойзна.

– Айдан түшээ!

– Йа т’им түшэй? Мен? Йох!

– Мен – йох.

Үчүнжү:

– Айдаң тутушайых, т’им сүтне – о түшэй.

Иштэ, алыйляр саженни, öльчейлер, бирне сүтне чыхты – о түшэй. Дэй дий:

– Тэк мен, – дий, – аяғым ўч тосат тартсам, салласам бек ўчүнжү тосат, о вахты мени чыхарийсиз.

Иштэ, сохулуп т’етий. Тэк тизлери көрүнүй. Хачан аяғын салмахлай! Эт’и тосат. Сорадан салламай.

– Йа көр-се, не салламай? Чыхарайых!

– Йох. Йа о айтты – ўч тосат.

Штэ, бағайляр-бағайляр. Ашап та битирийлер. Салламай.

Чыхарыйляр – башы йох.

– Нас ший болса т’ерек?

– Айда, ўйдэ бараах, хатынна сорайых, бар эди ми башы ўйдэн чыхканда.

Иштэ, барыйляр:

– Ахыз, Юраған бар эди ми башы ўйдэн чыхканда?

– Кофия ичти, сант’им, бар эди башы.

Эй, жыбылый хонушлар. Э штэ, бу бир ахыллыжа бар эди:

– Эй,- дий,- хайда сохулдунуз? О эбет жанавар тэшик. Анда жанавар башын талады, йўздлер ба-

шын. Э штэ, уйасна т’етти – жанавар андаче эди, тэшикче. Жанавар башын ашай.

Башсыз

Х.П.Хавалджі

BИР ЗАМАНДА ўч ортах, ўч айахташ – Захар, Христофор, Прокош – т’еттер авжу-лухка. Т’етийлер-т’етильер – биший дэй йох. Бир даан көрийлер, шо айу т’ирди уйас[ы] чине. Прокошха айтыйляр:

– Сен т’ир анда чине. Айахларын тутас, а соннан айахларын бле саллас – биз билиймиз, шо сен энди туттун. А сона сени чыхариймиз. Биз билиймиз, шо сен энди тутханны, о арада чыхариймиз сени тартып.

Прокош т’ирей анда чине. Т’ирд’ени т’ибик жанавар башын ўзий. Башлай чапаланмаға, айахлары бле урмаға. Булар да билий энди тутханны айувун айахларындан. Тартып чыхарыйляр. Чыхарған сора көзетийлер – айу да йох, кишин башы да йох. Захар Христофорға сорай:

– Сен бильмейсин, т’ирд’ендэ башы оон бар эди ми, йох эди ми?

Христофор дий:

– Ахылма йох, – дий. – Бильмем гүзель. Ону алыш барып хатынна сорайых, Васенкаға.

Захар дий:

– Олмалы, алай да этэймиз. Т’еттик.

Барыйляр, сорайляр:

– Васенка, Прокош ўйдэн т’етт’ендэ а сеэн хожаан бар эди ми башы йохсам йох эди ми?

Хатыны о йахка бийахка омузлары бле сыхкаллады:

– Бильмейим. Аны да айтамам сизд’е, бар эди ми, йох эди ми, ама, саба о паста ашады.

Захар оларын эң ахылнысы, Христофорға айтый о вахта:

– Сен биший билийсин? Кишин авузы баш сне. Вахты оон башы бар эди. Паста ашаган боса, олмалы, башы бар эди, – дий.

Четне-ужуна да нас буну айтмаға? Четне-ужуна чыхай блай, шо бу киши башсыз эди: башы боса, анда чине т’ирмей айувға.

Буга

К.М.Налбат

БИР КҮЙДЕ тапмажа айтылляр. Дэ айтый-ляр, шо бир эвин стү дөгру эт'ен. Йапмаанлар т'ирамит бле – йапханлар йер бле. О да йавунлардан сон сүтне ёсей от. Алабота. Бир дörт черик ёксеклиги. Жыылылый жемийат, дийлер: “Несайых? Не бле биз ону андан чалып алайых?” Хонушусу да дий:

– Билийсиз не? Олан, меэм бир бугам бар. Айдаң биз ону кötэрэйик оон сне – отласын.

И штэ, жыылылыйлар бир хырх-элли жан, башлайлар буғаны кötэрмэ – кötэрмайлар. Зарзорна кötэрийлер. Кötэрийлер буғаны. Бир хач абут абутлап ашай, йарысна барамай. Йығлый таван – учай эв чине. Дэ хапудан чыхары чыхарыйлар.

Дэве

К.М.Налбат

БИР ХОНУШУН дэвэси түшүй заре чине. Кöрейлер, шо дэве зарече оттай. Жыылылый жемийат, т'елий: “Несайых? – дийлер.– Наз биз ону андан алайых?”

Бу киши – тапмажа киши эт'ен, дэ айтый кишишне, т'имин зареси:

– Наз этип биз ону чыхарайых андан?

Бу киши дэ дий:

– Биз ону башласах андан хувуп чыхармаа, оон аяахлары бўйўк, табанлары, – таптай эпси зарени. Айдан биз ону йатхызайых та, тартып чыхарайых, – дий.

Йатхызылляр, арханлар бле байляйлар, дэ тартып чыхарыйлар. Эпси заре энди тэкмиль дэ йулхуп алайлар.

Туз

Г.М.Змарада

БИР ТОСАТ хазахлар сачханнар туз. Бағай-ляр-бағайлар – туз чыхмай. ”Нас ший?!” Барый чёльд'е, козетий – чибиннер отуруй. ”А-а-а!“ – т'елий ўйдэ:

– Былай-былай, бизим тузну чибиннер ашай.

Алый ортағын, т'етий чёльд'е:

– Ал түфекин, – дий, – барып ёльдүреэк о чибинни, – дий.

Барыйлар чёльд'е. Чыхай бир чибин, отуруй кокрегине.

– Йура! – дий. – Мына отруй. Ур хапахла! – дий.

О наз уруй – уруй ёльдүрүй. Ёльдүрд'ен.

Топал, сохур, сағыр

Г.М.Змарада

БАРЫЙЛЯР харпуз хырсламаға – топал, сохур, сағыр. Йеже т'етийлер. Хараных! Т'етийлер-т'етийлер-т'етийлер, сохур дий:

– Межа!.. Чызыых!

Сағыр да дий:

– Бежать?.. Сахланың!

Йатыйлар. Эндэкче йатыйлар. Тынчхан. Лафетмейлер. Ан сон дий:

– Айдан даан т'етиймиз.

Барыйлар, табайлар бостан. О арада алай булутлаган ава – йавун йаважаҳ! Гўдўрдэй! Түшйилер.

– Живонче харпуз алайых та хачайых.

Түшйилер бостанче. Хачан йашын йашыннай – хапай тутай харпуз.

– О! Йашынна бир даан – бир харпуз даа йўзэйим, кўрёнсүн! – дий.

О арада харавлу т'елий тайах бле – бир тайах архасна!

– Вай-вай-вай!

Андан кёчейлар – гаса хачмаа! Хачайлар. Бир даа бармайлар да.

Тўлькў

К.М.Налбат

ЭТИ ХОНУШУ т'етийлер охотага. Барийлар бўйўк тарама чине. Тарамачеэ тўшт'ендэ атып чыхай тўлькў. Башлай хачмаға. Жапха чыхканда т'ирий бир тэшик чине. Йанашибильяр хонушулар.

– Айда биз абу тўлькўнү хазып чыхарайых, – дийлер.

О эт'и хонушу йанна да баллары да бар эт'ен. Бир он эт'и он ўч йашна бала. Э, башлайлар хазмаға, энди чох та халмай, хонушу дий:

— Йуван аға, айда-са баланы йибереәк, тартсын, тутуп хурйуғундан, тартып чыхарсын.

Йиберийлер баланы чухур чине. Бала о йахка т'етт'енде гүзель т'етий. Хачан йетиший хурйухка, стий иабушмаа. Тўлькў дэ она харшы ырғый, чухур чине. О башлай хычырмая дэ т'ери т'етмеә. Сүтүндэт'и шийлери котэрлий омузлары сне — хыстырылып халый. Бала чыхамай т'ери. Олар да айахларындан тартайлар — чыхарамайляр. Бала анда хычырый, олар да мында бир ший этамайляр. Айда, башлайлар хазмаа. Зорна хазайлар тўлькўнү дэ, баланы да алыйлар чухур чиндэн.

Т'ириш

К.М.Налбат

Э ВЕЛЬТ'И ЗАМАНҒА хартлар йапханлар бир эв. Эвин дуварларын котэрд'енлер. Башлаанлар ўй сне хоймаға т'иришлер. Эт'и т'ириш хысха болған. Эй, жыйылый жеми-ят: "Несайых?" Хартлар айтыйляр: "Айдац эт'и йахтан ёгүзни йегейик тэ, т'иришлерни созайых!" Йегейлер бир йахтан беш чифт ёгүз, ахшамд'erek созайлар — созамайляр т'иришни. Алай т'ириш хысха халый да.

Йынанмайляр

К.Ф.Папазов

Э СТ'И ЗАМАНДА ғрамотныйжә кишилер ишлер эдлер шийерд'е, дәмир йоллар сне, т'елир эдлер күйд'е. Бет'им энди араларна чох ишлед'енлери бар эди. Хартлар жыйылый мы — олардан бири айтый:

— Эй хартлар, т'елий дўня — атсыз-арабасыз йўрежек машиналар, о соиу.

— Вай! — йынанмайляр.

— Дўня тэль блен байляный дэ лаф болажах. Кок сне дэ минийлер.

Йынанмайляр! А шинди энди бах — көреллер! Бизим бар эди бир хысайахлы, бек азиз. Алла йынанған. Нас кочтүлөр айға, йанаштылар бизим-тилери:

— А шиндэн сора,— дий,— мен йынанмам, шо алла бар. Зар кёкт'е чаре бармаа. А раз бардлар — алла энди йох,— дий. Аблай отказ болду алладан.

Лаф

А БУ, ДЭНИЗ, лазым мы тутмаа? Йахын тутмаа? Турмаа т'ерек. Отруп йырлама йарамай... — К.Д.Сызмаз.

— Не чалайым мен? Т'ёроғлу? Ама оон ичтэ дэ бильмем лафларын, ичтэ дэ. Т'ёроғлу түркүсүн эз-дисин билем.— С.Л.Балабан.

Абу четни йанылышлаттым, эт'и т'ере айттым.— Н.К.Балабан.

Т'елий хожасы ўйд'е, харысы да айтый: "Сенинг уланың сенинг хайышың тильлеп ташлаған, тэкмил т'ест'елед'ен".

Биз сен бле бўгўн т'етимиз шийерд'е, йўрўймўз тут'яннарға, саңа хохла алыймыз, бир машина алыймыз. Ан сон т'елиймиз ўйдэ.— К.М.Налбат.

Ашых

К.М.Налбат

Б АР ЭДИ, дёгўштэн югне, ойнар эдлер ашых. Ашых ойун алай ойналыр эди. Жыйылыйлар беш, алты, йеди, хач жан, хойайлар мых. Мых сне ахчаларны хойайлар, мых сне доғру, мығын баш сне. Аблай ахчаны хойай, шоб о йатых турғай. Тикили дўгўль, йатых. Йатых турғай. Дэ ашыхлардан алты-йеди метир, не ғадар анда олар договориться этийлер, чызыхны хойайлар. Дэ андан ашыхны атайлар, шоп ахчаларны уруп тўшурмад'е. Дэ договориться этийлер, хайсы ахча тэрс йанна, оң йан сне учай, не йаннны саймаға. Оң йан сне учса, беш капик учай ны — беш капикни сен алыш. Он капик учай ны — онун алыш. А ёбўр йан сне учса, сен хойас. Ашых бле атайлар, ашых та, хайсы т'етий, о буз сне сыйғырый бек. Баллар да, тон т'ийип, отурур эдлер ашыхларын югне. Беш-алты метир даа артна о йахка, тон бле. Тонун этэклери буз сне хойай. Ашыхлар сыйғырса, тонун этэклерине харшы барып тийей, дэ ашыхларны бала жыйай. Атайлар ны ашыхларны, бала жыйай ашыхларны, т'етрий, дэ олар баллаға берийлер ашых сайы бир жевиз. Баллар жўплерин жевиз толдурур эди ашыхларға бола. Абу ойунну ойнар эдлер буз сне, хайы буз йылым-йылым этий, йылтрай. Атсалар, ашых сыйғырый, баллар да тутай.

Йа ашаға, түт'анлар йанна, площең чине ойнар эдлер... мейданға. Анда табар эдлер алай йер, гүзель йер, доғру йер, стүн сув бле төгер эдлер, бузлағай, шоб тәгиз болғай, шоб гүзель тайылғай.. О буз сне ашың ойнар эдлер.

Кора топ

К.М.Налбат

БИЗ БАЛАЛЫХКА ойнар эдик кора топ. Дөргүр йер сне. Дөрт таш. Дөрт кёше. Таш таштан алты-сет'из абут. Дөрт жан кора сне отруй, ташлар сне. Дөрт жан түбнен т'етий. Башлайымыз ойнамаға. Топну атайымыз, т'им биле ойнас, оларға. Олар да шашмалатый түбүндәт'и уланларны, хайсылар кора чинелер, шашмалатый, шоп бирин-бириң олардан урмаға топ бле. Топ бле урсаҳ, сайылыр, хач т'ере биз оларны уруйумуз. Топну тутсалар, кора чиндәт'илери, олар сүтне чыхай. Аң сон олар ойнайляр топ бле – бизни урмаға. Бизни урсалар, йене хора сне халыйляр. Аблай ойнар эдик кора топ.

Одаман топ

К.М.Налбат

ОЙУН БАР ЭДИ одаман топ. Жыйылылыяр баллар. Сет'из, он, он эт'и йашна. Сколяға барған баллар. Айырлылыяр эт'и йарыға. Эт'и бала оларын арасна – одаман. Олар ёзлөрне сайдып алышылар дөрт нү, беш ни жан. Йары-йарыға бөльнүйлер. Алышылар тайах. Тайах бле тутушылляр. Хайсы сүтне чыхай – сүтне йұмрух бле – о сүтне халый. Биз сүтне халсаҳ, беш жан, одаман урой топну тайах бле. Он т'ере уражах. Урой бир т'ере – уланлар т'erek чапхайлар обүр баразнаға дә баразнадан т'ери хайтхайлар. А т'им түбүне халды, чызығ бле, чызығ арасна, олар т'ерек тутхай, иибермей уланларны, шоп олар бир т'ере урғанда, шоп йетишип чызығхана хайтмағайлар. Т'им хайтый, она бир т'ере чаре урмаға топну одамандан сон. Одаман он т'ере урой. Дә т'им хазанды не хадар бир т'ере урмаға, эт'и т'ере, ўч т'ере, дөрт т'ере урмаға, т'им не хадар хазаный, он т'ере одаман урғант'ерек, одамандан сон олар урой. Олар бле барабар бахшалары да чабай. А топну одаман урғанда түбүне бири тутса, олар сүтне чыхай. Аблай ойнар эдлер одаман топ.

Эт'и чызығ. Бири мында, бири дә отуз метир-дән сон бир чызығ таа. Ао чызығхана т'ерек олар

барып хайтхай, чабуп хайтхай. Стүндәт'илери т'ерек чабуп хайтхай обүр чызығхана, т'ери, мында, одаманға. А түбүндәт'илери яңа топну тутажахлар, яңа т'и близимт'илери иибермежеклер, обүр чызығхана чабып барып хайтмағайлар. Хол бле тутайляр, тәберийлер – иибермейлер.

Сахламжы

К.М.Налбат

БИЗ ОЙНАР ЭДИК баллар бле сахламжы. Сахланыр эдик, бир биримизни хыдырыр эдик. Т'им хайы сахланыый. Дә башлағанда ойун сайар эдик. Пармахларымызын бир обаға хойайымыз, эпимиз дә, сыра-сыра, бир бала да сайай. Сайай алай:

Эна-дэна-рэс,
эндиқ-пендиқ-жес,
эна-дэна-раба,
эндиқ-пендиқ-жаба.

Бири чыхай. Дә аблай сайылый вахтт'ерек, хайсындан бир дәнеси халый. Т'им халый – о т'ерек йұмғай. Йұмай – биз дә сахланымызыз. Сахланған сон бир дәнеси хычырый. О йұмай да тәрект'е харшы, яңа дуварға харшы, ўйён, аранын, яңа заборға харшы, көрмәд'ей, хайы баллар сахланды. Йұмай баллар сахланғант'ерек. Бир минут, эт'и минут. Баллар сахланған сон баллардан бир дәнеси сыйғырый. Олар хычырий: “Энди хыдыр! Биз сахландых”.

Папаз

О.Ф.Мавроді

КАМАРАҒА өлий папазлары. Бу дийлер, архиерей т'ележек. Папаз айырмай т'ерек. Дәйлер:

- Константин Михайлович болуй.
- Мен болмам.
- Христофор Михайлович болуй.
- Мен дә болмам.

Дәйлер:

- Айдан, айдан, көзетэйик.

Йегей чубар байталны бир боронаа, ииберий соҳаң блен: т'им хапусна т'ирий – о папаз болуй. Чубар ат та т'ирий гарипине: йурту тәмиз отланған, бир ший постройкасы йох, бир ший – т'ирий, оттай.

Йиберийлер балларыны сохах бойу, хычырыйлар:

— Оланнар! Оланнар! Фнат ака папаз болажа!

Фнат ака папаз болажа!

Алыйлар Фнат ака папаз. Дэйлер:

— Ону проверить этмээ т'ерек, болажа мы ондан папаз, болмайжа мы.

Йасайлар табут. Хойайлар ичне бир адам:

— Сен көзлерин йум — сен ёльгени. Фнат ака да охужа. Бахайых — билий им о охумаа т'итап йохсам бильмий им.

Алт'етийлер кислече. Хойайлар ёлёнү. Фнат ака да алый ставрозну, ағач ставрозну, баштай охумага:

— Не бохун ёлүсү, хара хойун териси, бир даа алай тэмиз ёльмеэн т'етирмен! Бир беш күн сон т'етирийсиз!

О адам да ачхан бир көзү. Көзетий. Фнат ака нас көрий — бир ставроз! бир даа! о адамга!

— Бир даа алай тэмиз ёльмеэн ёлү т'етирмен маа бир даа бай ёлёнү!

Түркү битмеэн

О.Ф.Мавроді

БИЗИМ ХОНУШУМУЗ Васильконов Василь Михайлович бек йырлар эди йашлығына. Башлады бир түркүнү. Т'ельди ўйүнүн дөгүсүна. Бабасы хычырый:

— Вася! Т'ель ўйдэ!

О тохтамай, т'етий.

— Вася! Т'ель ўйдэ!

Вася тохтамай т'етий. Чыхай чах... Т'етий бир ўч йүз метир даа. Тохтай.

— Баба! — дий. — Не алай?

— Т'ель ўйдэ!

— Йа баба, даа түркү битмеэн-э! Он чүн тохтамадым.

Йаңы йыллы селам

Х.П.Хавалджі

БИЗИМ ПАҒАЛЫ Сашамыз! Оғурлу босун хорандызыз! Бүтүн йыл софраңыз толу босун севд'или ашыңыз! Йорух т'етсин ишлерициз! Узун босун чечинишициз! Сен бизим уланымыз. Ал биздэн бүйүк селамымыз. Хоранд босун махталы! Чечинишиң босун вахтлы!

Балларыңыз ёсүп гүзель ёгренсингилер, бабанынаны сүйүндүрсүнлөр!

Ал биздэн бүйүк йаңы йыллы селам.

Харлаш аға, Катяжа.

Кичик Т'ерменчик

Г.М.Змараада

ҮРУМЛАР битий энди. Бек аз халды урум. Бош йер мында эди. Анда отаралар йүрүр эди, хойлар. Йиберийлер — мында алай барды — күздэ алыйлар. Абу тарама да оз эт'ен, бүйүк оз. Чохтан, чохтан — көчт'енде. Койдэн — Т'ерменчик — т'елийлер мында, сачайлар анда бирер пара йер, йанашибайлар озға, ўлелик атларын бағайлар, ёзлери ашайлар. Аң сон йаваш-йаваш көчт'енди, сет'изинжи сенедэ. Аң сон йаваш-йаваш артхан-артхан-артхан.

Заманнар гүзель. О гүзель дүгүл эди, индиудальщина. Индиудальщина да не? Папулар-бабулар. Аң сон йаваш-йаваш йетиштик абу йылға. Даа наз йыл т'ерек?

Аң сон ачлых т'ельди, йиirim биринжи сене. Аң сон бабамыз алыш т'етти — хоранда бүйүк эди — Бесарабийаа. Тоди ж это Бесарабия эди, аң сон Румыния. Анда бир йыл отурдух. Мен вахта йеди йашна эдим. Аң сон көчтүк т'ери. Наз-мас т'ельдик. Т'ельдик ўйдэ — вай-вай, вай-вай! — ўйлер көрүнмей! Мына алай алаботалар ѡст'ен — тав т'ибик. Наз-мас, наз-мас хол блен андан бир авуч чыхарыс, мындан бир авуч чыхарыс, сачас. Мына алай йаваш-йаваш, йаваш-йаваш көтэрильдик. Энди ѡкмек тә бар эди. Ама булай заман йох эди.

Огүнжे ишлер эдлер — вай-вай, вай-вай! Мен дэ йетиштим она. Он эт'и йашна. Энди араба артындан тырнар эдим. Вахты йежеме күндүз ишлер эк! А шин көзетис — saat сет'издэ ишт'е т'етийлер. Анда-мында, saat он эт'и — ўлелик — эт'и saat мы, не. Аң сон т'етийлер. Ишлесен — эң чоғу ўч-дөрт saat. Зыйадэ ишлемей халх. Шинчик ишлүй абу механизаторлар. Хайсы ишлүй — саба эртэ баштайлар, saat эт'ид'ерек йеже. Аолар шинчик ишлүй.

Зейнеп тәзе

К.М.Налбат

Биз ёГРЕНД'ЕНДЭ мектэптө бизим бар эди т'итаплармыз. Т'итапларче йазар эдлер тапмажалар да, эр бир шийлерни. Дэ

меэм даан шинчик ахылма, йазған эдлер бир Зейнеп тээзе. Бир хатын ады – Зейнеп тээзе. Оон уланы т'етт'ен дögүшт'е. Зейнеп тээзе пенжередэн турмаз эт'ен, йылар эт'ен, бағар эт'ен уланын ўйдэ көрмөд'е. Уланы дögүштэн хайтхан ўйдэ холсуз. Дэ Зейнеп тээзе ону бағар эт'ен йежеме күндүз. Аблай шийлдер т'итапларче йазувлу эди. Биз оларны мектэпг'е ѿгренир эдик. Бизим эв йанды дögүш заманы. Эр бир ший бизим, не бар эди эв чине, йандлар.

Этнографлар

К.М.Налбат

III ИЙЕРДЭН т'ельлер дöрт жан, музейд'е. Олар бле райондан Хорош Николай Александрович. Чаарлар мени. Бардым мен музейд'е.

Биз олар бле отурдух, башладых лафетмөд'е. Олар башладлар сормага эвельт'и тапмажаларны, түркүлерни, т'им билий кой чүне, т'им йырлай. Хартларны башладлар сормага – хайы чаре бармага йазмага эст'и түркүлерни, эст'и тапмажаларны, эст'и аваларны, тахмахларны... Биз оларға айттых.

Лафеттик. Ан сон олар бле... олар бизни... олар бизд'е айтты, ахшам т'ельд'емиз народный клубға.

Бизни жыйидлар народный клубға. Т'ельлер чалыжылар, т'емене сне чалай. Даре бар эди. Баян бар эди. Чаллар. Биз йырладых хач ава. Хызлар ойнады. Эпси аваларны, түркүлерни йаздлар манитофонға. Айттлар, даа хачан т'елейик биз – сизни чаарайых.

Биз айттых:

– Т'ерек халхны чаармага, шоп организовать этмөд'е хор, шоп халх жыйылғай, йырлағай эвельт'и аваларны, эвельт'и урбаларны тапмага, шоп т'ийимли болғайлар урумжасна.

Олар т'ележеклер бизд'е, музейин бүйүгү бизд'е энди айтты, шо августун башы бле олар т'ележеклер мында, Донецктэн этнографлар.

Лаф

Г.М.Змарада

A ВЖУЛУХ. Хойан тутар эдлер. Көпеклериchoх эди. Тазылары. Чыхай анда чольд'е. Чоль – бош. Хайда козетис – чоль бош

эди. Наадар мына ablай хуш бар эди! Дувадахлар. Туналар. Безд'елек. Безд'елек – папий хадар. Гүзель ablай, узун. Отлар чине. Мына ablай отлар эди, пиченнэр эди. Пытпыдахлар шинчик тэ бар. Ну бек аз. Чыллар, хойан бар. Ну аз энди. Тильки бар.

Жанавар дögүштэн сон пейдаланған эдлер. Йүрүрүр эдлер. Мына анда. Т'елий алый. Бузов байляйлар. Алмай ўйдэ. Т'елий алый бузовну, алый т'етий. Кичик, кичик бузовлар. Мына ablай, четт'е байляй отламаға. Ахшамлық та алмай. Туруй саба – йохтур бузов. Сүрйеп т'етий. Алый, архасне хойай, бузовну, сеп тэ сүрд'елий. Анда, абу харшыға, бир киши отурур эди. Хапөгүндэн козасын алды, эчкисин. Бүйүк эчкі. Көпеги дэ бар хапөгнє. Көпек хорхай жанавардан, сахланың. Жанавар да ѿксек. Бир йыл бек чох эдлер, дögүштэн сон. Мына ablай, хырх йединжи йылычке. Хачан ablай чыхсаң чыхары ахшам, хачан башлайлар улумаға! Да ама биль: бир дэне улуй – анда саныс бир он дэне! Алай сеси бар. Ан сон, бир тосят чыхайлар охотаа, авжулух, хойан урмаа анда. Анда чольд'е бир т'ебенчик бар эди тобан. Эст'и. Козетилер – йеди дэне, жанаварлар, ао тобан сне, оба сне. Сыгчан тутайлар. Ашайлар. Олар барьох вахта ач. Ан сон көрийлөр – т'елийлөр... Бизим бир адам бар эди, жүгүрүк сне йүрүр эди. Ат сне. Бек чапхан ат. Т'елийлөр, айтыйлар. Миний, айляный ао т'ебенни. Бир харт охотник тэ бар эди. Т'етий тарамаче. О билий энди, хайа хачажахларын. Йатый тарама чине. Айляный артын, шүкүтүй оларны, шүкүтүй. Хорхайлар. Ан сон т'етийлөр тарама бойу. О да йатый. Бириisin уруп ѿльдүрүй. Аман. Бириisin дэ ранить этий. Ёбүрлери хачай.

АЙАЗМА. Чыхар эдлер бузға. Буздан ставроз т'есер эдлер. Күндүз йасайлар ставроз. Мына ablай т'есийлөр бузну, йаваш-йаваш, яя балта билен, яя лом блен, мына алай т'есийлөр. Ан сон хойайлар буз. Аз да билийлөр – чыхай папаз буз сне. Ан сон папаз неметий сувну... Тэк ablай хачлай сувну, ставроз бле хачлай. Ставроз батырый. Андан ишечиклер чине былай халх сув алыр эди. Хачлы сув... айазма сув. Ан сон о бир йыл туруй ао ишечикче – бузулмай о сув. Ан сон ао полонка чине хартлар йувунуй, мына ablай, чур-чуплах, чыхарный, тэк тон сүтне. Ао полонкачеј йувунуй. Сув алған сон. Ан сон мына алай сланый, чыхай, тонну аман т'ийий, валенки т'ийий. Алай заманнар эди!

АРМАН. Баштан чалғылар бле чалар эт'еннэр. Күльтэ дэ байляр эдлер. Ан сон пейдаланды абу косарка, колхоз башланғанда энди. Оон сне дэ сыра т'ельди ишлемеэ. Ао бле чалар эдик. Ан сон

ташыр эдик арманға. Алай т'етириймиз, бошатырымыз, ан сон басас арман таш бле. Бир афта ишлес — берий бир ат.Ao арман таш йасар эдлер: хум, цемент харыштырылар, алай форма, мына ablай хабурға т'ибик мына ablай немелери. Аблай ат тартханда — даг! даг! даг! даг! — гыдырланный, фатай ао дэнелерни. Ан сон пейдаланды молотилкалар.

АРТУ. Йасар эдлер ablай ökmek. Христос ökmek дэр эдлер. Мына ablай томалах хамур. Аблай ставроз. Ставроз йабуштуруй, алай пиширийлер дэ ону. Ан сон абу дöрт йымырта — ону ökmek бле пиширийлер. Мына ablай саплай ökmek чине, алай пиширийлер дэ. Ан сон чыхайлар гыдырлатмаа. Жаптан гыдырлатыйлар. Мына амда жап. Ao жаптан гыдырлатыйлар. Анда да отуруй халх, бийахтан да. Тим сүфтэ хағап алый ао ökmekni — хачай. Йа о ат блен отуруй. Бу да хағай алый — аман берий атлыға. О да ат бле хачай энди. А сон ону йетишип алыйлар, басып алыйлар. Ан сон хайтый о. Ан сон ökmegin t'esej. Тахымна да бирер парчачых берий.

БАЛЫХ тутар эдлер, ав блен. Йа сетка блен. Огүнже балыхчы аз эди, бек аз халх эди. Вахта оз да гүзель эди. Бүйүк оз эди. Тэрэн. Балых чох. А шинчик энди моторлар — мына алай суварыйлар. Битий сув. Балыхын жыйайлар, алыйлар. Огүнже мына ablай хырмызы чабахлар бар эди. Сомлар бар эди. Чубар, хызылханат. Балых ökmekt'e алый, сувалчанға, пишт'ен боғдайға, кукурузға алый, макухаға да алый. О да, тазе макуха боса, мына ablай круг, ablай, бычай ablай немечиклер, ан сон дöрт хармах лиштирис ablай кöшелерне, атас. Огүнже леска йох эди, огүнже хылдан, атын хурыйугундан ўч нү, дöрт нү хыл бурас бийертэ — алай эди. Т'ендир йиптэн баштан йасар эдик балых тутмаа немени. Сувалчан табас оз йиана, мына, отлар түбүне, хайда слах, анда. Аблай кöтэрис отну — мына ablай сувалчаннар чыхай. Она да тутайлар. Хызылханат, чубар бек алый, бүйүк, мына ablай да лиший. О бек севий о сувалчанны о чубар. Аву бле тутайлар, хармах блен. Хышта да. Барый бузға, бузну парлай, ачай бир тэшик, ан сон ао ойух чиндэн тутай. Ан сон фатас яа ökmek, яа не боса, ан сон балыхлар жыйылый анда. Ташлас мына блай, түбүндэрек. Анда, чах түптэн ablай бир пармах кöтэрис хармахны, чах сув түбүндэн, ablай хармахны кöтэрис... Абу ғадар тэрениги, яер ўс[т]үндэн. Ташлас хармахны — аман басай. Мен шинчик бармам энди. Огүнже балых чох эди. А шинчик тэк чортан алый, хышта — чубар. Огүнже хармах йасар эдик йинедэн, ёзумёз. Мына ablай, лампаға хыздырыс, ан сон алай пи чах блен алыс, майыштырыс ону, майыштырыс

хармах ablай, йасас хармах, мыйыхсыз. Йа тэльчиктэн йасар эди, хаты тэльчиктэн.

ГЫДЫРЛАВУХ. Йымырта ойуну бар эди ablай. Мына ablай тапшанчых йасайляр. О мына ablай т'елий, ао түбүне түшүй энди. Абу тапшанчых сиен мына ablай йымыртаны гыдырлатыйлар. Аблай. Т'елий мында. Чах анда т'етсе. Ан сон бахшасы гыдырлатый. Абу йымыртаа тиidi йымыртасы — о алый энди. Ашаа-ашаа т'етий винт т'ибик, мына ablай т'етий, ablай чах түбүне түшүй о. Алған сон гыдырлатыйлар йымыртаны, ablай т'елий мында, мында тохтай. Ёбүрү атай. Тийсе — алый, тиймесе — мында халый. Йа анда кругом т'етий ablай. Ан сон бирер-бирер атайлар, гыдырлатыйлар йымырта.

ДОМУЗ. Халх тутай экшер дэне, бирер дэне. Тим нас туталый. Мында бир кишин бар — о колхоз бле лафетт'ен, оон йирми дэне, йирми домуз. Мына алай, кичиклерин алған, ёстурежек. Анда энди наадар чекежек килограмы? Ан сон, олмалы, биший дэ халмайжас. Йа бек аз халыр. Бек аз чаре халсын. О күндэ дэ от ташый оларға. Чувал блен. Чалай от, атай. Колхоз да берий юм. Наадар берий? Нас колхозга, анда да барийх.

ДУВАДАХ. Олар чольд'е эди. О вахта бу хадар йер сүрүльмез эди. Мына ablай отлар бар эди. Анда чыхарыр эдлер чипче. Ёстурёр эдлер. А шинчик энди тэк көрес т'етт'еннерин. Йа о йахка, яа о йахка. Балабан хуш, гүзель, мисир т'ибик. Мисир хадар. Дамлы о, татлы, эти. Учай. Огүнже, хачан чох эдлер мында, мына ablай хышта бузлавуух йавса, йавун йавай, бузлай — вахты о учамай, тобу блен йүрүй. Анда йирми дэне ми, отуз дэне. Йа ат бле чыхайлар тутмаға оларны, яа жайав. Вахты о учамай, тайғалай яер ўс[т]үндэ. Ханатлыры да бузлай — вахты тутайлар.

ЙУРТЧЕ кукуруз, тэкаран пипер, капуста, ангуря. Арпа сачхан эдим. Йа нас нед'е? Колхоз тэк боғдай берий. Тэк Ѳзңе сачажахсы.

ЙЫЛБАШ. Т'елийлер: “Сабан берет'ет!” Алай ökmek йасар эдлер. Йене томалах ökmek йасар эдлер. Ан сон пичах блен алай чызай — абу шорба-жид'е, абу — хорандаға, абу — ўйд'е, абу — малларға, абу да — көпект'е, абу да — сабанға. Бар алай хач тилим! Ан сон ао ökmekин т'есей тилим-тилим, алай йұхачых тилимлер. Сабанға — ablай яер сне ташлай ökmekни. Малға боса — малға берий, бирер парчачых. Сындырып-сындырып алай ökmekни.

КОНЬКИ сне качай болур эдлер. Ағачтан йасар эдлер. Ағачтан йасар эк. Түбүне дэ тэль, ablай гүзель буз сне йүрд'ий. Аблай да тайай.

КУЛУК. Ёгүнже инкубатор йох эди. Кулуклар чыхарыр эди, ёзў. Ёзў хозлай, ёзў дэ отуруй. Эр бир отурмай. Чохусу отруй. Вахты мына ablai, бизим тавухлар хозлай анда он беш – йирми йымырта, аман башлай кулукламаа. Мына абу тавухлар бек сириек отруй кулук. Отурмайлар. Папий дэ алай. Мына абу инкубаторлар... О хозлай да, хозлай да хозлай. Хазлар да алай. Оларын чох тутмайлар да. Мына ablai. Аллар бийыл папий бала. Ёбўр йылна, т'ележек тэ энди, ону апт'етийлер. Неме? Чипче. Койдэн, Т'ерменчиктэн. Бар Т'ерменчиктэ инкубатор. Сатайлар. Хаз да, мисир дэ. Эр бир тўрлў. Папий бала бирер кўмўшт'е дэ сатылыр, бирер кўмўш йирми капикт'е дэ сатлар. Мисир – бильмем хачка эт'ени дэ. Цесарка – мында, мына ао четт'е бирисин бар цесаркасы, тэк билльмем т'имин. О да хуш. Мына ablai чубар – кыр-кыр-кыр... Дўльбер хуш. Ашайлар ону да. Йа не чў чарйох? Хуш.

КУРК. Ону хой тэридэн тикийлер. Тон, шапка тикер эдлер хой тэридэн. Сыжаш шапкалар.

ЛАПТИЗ. Калата – мына блай. Догса бала, алыйлар... наз да бизимча?.. калата алыйлар. Апт'етийлер ону кислед'е, калата бле кальня. Апт'етийлер, лаптиз этийлер ону, папазга. Папаз ону йувундуруй, о баланы. Сарып берий. Стэсе хыз бала босун, стэсе эр бала босун. Мына блай лед'енче сув хойай йа мискаче ablai. Ан сон ао баланы мына ablai слатый да, ан сон ablai ставроз йасай. Аячыхларын йувай онун, башын слатый. Сарай баланы, берий калатаға, йорғанчыхче фындахлайлар ону, баланы, берий калатаға, т'етирийлер ўйдэ. Хазахлар да алай этэр эди, урумлар да. Мына, кичик баланы лаптиз этэр эдлер.

САЛА. Ёгүнже йашчиклерче тузлар эдик. Шинчик тэ бар, йашчиклерче. Алай дöрткёше йашчиклер.Ao наз йашчик, алай плаха да т'есий, ан сон тузун неметий, толдуруй туз сүтне. Ан сон бир плаха даан. Ан сон йене. А шинчик энди, чох заман энди банкаче хойайлар. Тузлайлар. Хойай гўзельчик, тузлай, ан сон йабай хабах. Саныс – тўнен сойғансы. Тап-тазе туруй. О хартаймай. Наз тузлағансын – алай туруй да тазе. О байатсырай абу йашчиклерче чох турса. Саарый да тэкаран. Йа банкаче турса, тап-тазе туруй. Ачых турса ха-бағы – саарый тэкаран.

САЛЫНЖАХ. Бу – барйамлыҳ. Йасар эдлер салынжах. Халх йасар эди. Ёксек! Ан сон цеплер. Просто мына ablai ўч ағачтан. Мына ablai йасайлар ўч ағач, бийахка да ўч ағач. Сүтне дэ омурга хойайлар, мына ablai халын ағачтан. Ан сон цеплер. Ан сон отруйлар... Ан сон эт'и жан алыйлар арханны, атайлар ону. Мына ablai неметий

ни – бири бийахтан, бири... Хачан саллап йиберийлер – вай-вай-вай-вай! Алай йуғары т'етий!

СТФАН. Эвленсе, мына ablai, стфан алыйлар. Т'етийлер кислед'е... Йене дэ, шаннаныйлар... Мына ablai... Т'елий ана-баба бу шорбажид'е: былай-былай, меэм уланым стэй сеэц хызың алмаға. Ёгне т'елий. Ёгне т'елийлер. Баба-ана т'елий хызға, шаннамаа. Сорайлар, лафетийлер, штэ. Хайиль боса хызын берме, лаф айтый – абу заманға т'елийсиз. Т'елийлер хызға, ёкмек алыш т'етийлер, йавлух бле ёкмек апт'етийлер, ону шаннандырыйлар, лафетийлер, хачан той болажах. Ан сон т'етийлер стфанга. Стфан алыйлар кислед'е. Хызын ўйнудэн... Хыз энди т'ийиний, фата чине, бийаз урба чине. Т'ийев т'елий... Архан тутар эдлер... Йа йол чине, йа араба хапу архан тартайлар, йибермейлер хапуға. Берейлер анда ахча, не... Ан сон, той башланғанда энди йайдырыйлар мына ablai простишка, жайу. Т'ийев блен хыз т'етийлер, холтухлашхан да т'етийлер – башлар сне конфет атайлар анда. Энди т'ельд'ендэ хапуға тохтайлар, ан сон конфет атайлар анда, ахча, ѹемиш, фах ахчалар – башлары сне. Халх да жыйай. Ёгүнже йырлар эдлер, тойфа пешт'еш берир эдлер, бохча. Пешт'еш берийлер – йа сыйыр, йа хой берийлер, йа стол – мына алай шийлер берир эдлер. Эпси худалар жыйылый. Мына абу т'ийевин йа ағасы, йа хардашы алый табах, анда толдуруй рюмкалар... Баштан баба, йа хызын, йа немеэн, т'ийевин. Баштан ёзў айляный, ёзў ичей тэкаранных, ан сон бахшасна берий. Бахшасна берий о табахны. Ан сон анда тэкарар ашайлар. Ан сон бир даан айляный. Столға ѿгне хоймаз эдлер рахы. Йо-йо-йо-йо! Вахта алай ичmez эди дэ халх. Шинчик той боса – вай-вай! Йа похорон боса, ѥлў – не дай бог! Тэк тўркў йырламайлар!

СЫЙЫР. Мында сыйыр аз. Анда, колхозға, зиядэ – савайлар машина блен, аппарат блен. Мында хол бле савайлар. Анда жайайлар – чалдышлар люцернаны, андаче жайайлар. Мына жаймаа йер йоҳ – азбарче отруйлар. Ташыйлар от. А шинчик мына люцернаны чалдлар да. Анда бир парчасы сўрежек эдлер – анда йиберир эдлер. Шинчик тэ йиберийлер анда. Бош йер бар, тэкаранчых.

ТАЗЫ. Хойан тутхан кёпек. Мына ablai кёпек дўгўл. О йуха, чапик, бек чапик. Алай, чыхай хойан – аман ѹетиший хойаннны, бояй. Ан сон бағай. Ашамай, йыртмай. Тэк боғуп ташлай. Ан сон отруй.

ТРОЙЦАЛЫХ. Тройца. Алай йорту – Тройца. Ахшам ablai йолчеэ йағар эдлер неме... атэш. Ан сон ао атэш снен чабуп сычрап неметэс. Атэш йа-

най аблай — ан сон чабуп атас ао атэш сүндэн. Ан сон түркү йырлар эдлер.

Хараных йежесине
бардым пенжересине.
Пенжереси бир жам да —
севдим сени бир жан да,—

Алай түркү бар эди.

ТҮТҮН. Ёгүнже чох сачар эдлер. Ан сон сатар эдлер. Мына аблай кортаче лест’ер бле фатай, элей. Ан сон бир чувал толдуруй. Сет’из йүз, йеди йүз күмүш бир чувал түтүн сатар эди базарға. Жыйас ону, пишт’ен сон. Бек йешильни чарыох. Мына аблай, чичеклей, чичек ачай, төглүй чичеклери — ан сон энди күзлүк ону алый. Энди пишт’ен о. Мында йенилип сачмаз эдлер. Йапрахларын айырды алыс. Хурутмаға т’ерек, фатханда шоп о фалынсын гүзель. Алай слахча боса, алай фалынмай. Иа күнд’е харшы хурутус, иа таван сне. Мына аблай йайдырыс. Халын да болмай йайдырма. Чаре бар күфлений. Иа буну аблай асар эдлер бантлар сне. Мына алай байляп-байляп асар эдлер. Тэк күнд’е о живонче хуруй, фалный. Мына аблай солай. Ан сон хурутуйлар ону, йасағанда энди, кортаче дэ, лест’ер бле. Ан сон элий ону. Элек йасай алай. Неме т’ибиклери түшүй. Ан сон йапрағын хошай. Абу тамурлары айырды, йапрағы айырды. Хошай. Тамурларын фатай. Айырый йапрахтан. Ан сон йапрах хошай. Ан сон ха[ры]штырый ао йапрах билен. Ан сон апт’етий базарға. Чох ёгүнже сачар эдлер!

Т’ЕНДИР сачар эдлер. Сачайлар т’ендири. Ан сон, ёст’ен сон ону чыхарыйлар. Мына аблай немечиклер байляйлар, күльтәчиклер. Мына аблай ёсей! Бильмем, хач күн тутайлар ону сувчөэ. Озға апт’етийлэр, хойайлар хачлап мына аблай байляп. Ан сон сүтүндэн дэ, мына аблай, шоп дағылмайлар, аблай бир сыра хойай, ан сон сүтне дэ алай авур ший ташлай, шоп сүтне чыхмагай, сув сне ао т’ендирилэр. Сув сне чыхмагай. Вахты о сланамай. Бир афта туруй, не. Бир афта, алеим, тутар эдлер ону сув чеэ. О сланый. Ао стүндэт’и немелери... хабуғу ан сон артланый. Оон узун мына аблай хабуғу чығай сүтүндэн. Ан сон чыхарыйлар ону, хурутуйлар. Ан сон йасар эдлер ағачтан... талаха дийлэр. Аблай т’есек иче, анда хойай. Анда да бир немеси бар, сабу бар аблай. А-аблай ишлий. Хойай аону, башлай фатмаа. Одно неметий... тэмизлэй аону. Путахларын немелери чыхай. Наз дийлэр она? Пулов дүгүл. Унуттум энди мен. Аон сон мына аблай фатайлар ону. Ан сон тараҳ. Аблай тараҳ. Аблай эт’и сыра тишлери бар, аблай, узун-узун. Аона тэмизлэй мына аблай, тэмизлэй мына оларны, мына о т’ендириден. Алай фах немелери түшүй оон энди. Тэр-тэмиз халый вахты эн-

ди. Ан сон ишлайлер үип. Алай, урчух сне. Ишлай, сарай, ан сон без тохуйлар. Ан сон тикер эдлер штан, рубашка, бэздэн энди. Йуха. Скүлү дэ... Скүлү ишлемез эдлер. Тэк т’ендириден. Узун! Скүлү, алчачых о. Ону тэк сачар эдлер май чыхармаа, скүлү. Тэкаран сачар эдлер. Т’ендириден дэ май чыхай. Оон чохусу сачар эдлер т’ийинмед’е. Мына аблай штан тикмединде, урбашка. Без.

Т’ИРА. Т’ираҗылар вахты заре чыхарыр эдлер брычкалар блен. Талет’е дүгүл, талет’е — мына, татча энди. Мына аблай, не адар аранда зарен бар — чыхарыс. Ан сон, т’имин чох зареси, анда т’итэр эди, хазаныр эди ахча. Ташыр эдлер заре, айтыйлар, чах немед’е, шийерд’е апт’етир эдлер, сатар эдлер ахчаға.

ҮЧТ’ИЙЕВ. Т’имерсе, гарип боса, ўчт’ийев отрой, хызын бабасна. Булай зенд’инжә боса, ўйдэ отрой хоранда бле, пока ўй йасайлар она. Йасайлар ўй — ан сон чыхай, айырды т’ечиний. Хоранда чох боса, айырды чыхарый. О гарип, барыох.

ХАВУН, ХАРПУЗ. Нас харпузлар бар эди! Вайвай! Иа нас хавуннар! Тырнах хавун. Мына аблай хавунчуклар. Мына, саныс, патлаған стү, хабуғу. Татлы хавуннар эди. А шинчик энди... Харпузлар да бар эди. Чубар харпузлар. Ан сон бийаз харпузлар бар эди, бурашка. Хара харпузлар да бар эди. Эртэ пишилэр. Эртэ пишил о. Аблай харпузчуклар. Бизимча — эртэ харпуз дийлэр. Хазахча дэсөң — оғонёк. О чох турмай да. Ону — пиши — алажаҳсы. Хабуғу йуха, бек йуха. Туршу стэсөң — чапчахче хойайсы. Ёгүнже хумче хойар эдлер. А шинчик чапчахче хойаймыз. Тэк харпуз. Хавунну хурутур эдик. Мына аблай тилим-тилим т’есес, аблай йине, үип бле тартас-тартас, күнд’е харшы йа салхынға мына аблай бир йөртэ асас — о йаваш-йаваш хуруй. Хурутуйлар штэ. Ан сон хышта ашар эдик — хавун незети бар.

ХАРА ТАВУХ — о сув ўсне. Тутар эдлер. Түфек блен атар эдлер.

ХАХАЧ. Мына аблай. Домуз сойсан, арт бажағын т’есес, ону тузлас гүзель, сарымсаң анда, аблай йарас, анда хойас ао йарагалар чине. Ан сон тузлухче туруй. Чыхарыс тузлух чиндэн, ан сон ону йаваш-йаваш салхынға хурутус. Күнд’е ассан, о ирий. Майляр — о тахымы ағай. Мына аблай йаваш-йаваш хурутус. Чибин — о туз ўсне отурмай. О тэкаран тузлу — чибин алай отурмай. О хуруған энди — вахты энди алыс, асас ана т’иришт’е харшы. Таванға да чаре асмаға. Кладоваче дэ чаре асма. Ан сон пичах бле т’есес анда тилим-тилим, наадар чаре. Сыйыр этиндэн дэ йасар эдлер хахач, тэк печ чине хурутуйлар ао этни. Баштан тузлайлар барыох, ан сон хурутуйлар печ чине. Шинчик энди ону ташладых.

ХОЙ ТЭРИСИ. Хой мында йохтур. Мында бир кишин бар, ёбүр брыгада, ўч хойу. Эвельт'и заманда бар эди хой. Тутар эк хой. Йер йох жаймаа. Ўйдэ дэ бағамас. О алай мал барйох – тэк жаймаа т'ерек. Ашар эдлер этин. Тэрилериндэн тон тикер эдлер. Сойайлар – тэрисин дэ чапчахка хойайлар. Ан сон тэмизлийлер ону – тэрин стүн, йүннерни тиймейлер, тэк мында ичиндэн. Алай хырғыч бле тэмизлийлер, алыйлар ао пердэсин. Ан сон йымшачых болуй. Ан сон сеплейлер чапчахче. Опара йасайлар, алай хамур, ачи хамур – чавдар т'ебекиндэн. Ачий. Ан сон чапчахче хойайлар ао тэрилерни – сланий. Түкү туруй, биший дэ болмай.

ХОШУ. Хошуға чабар эдлер. Мына – Поляна. Ан сон – кёйд'е, Гөрмөнчикт'е. Анда чабуш болур эди. Тройца күнү. Тройцалых. Ан сон Николай яорту, Ай-Никола.Ao эт'и күн колхозларын жүгүрүклери, эпси колхозун, чыхар эдлер хошуға.

ХЫРХАШ. Хырх күн т'ечсе, ёльд'ендэ, вахты халхка айтыйлар – былай-былай, хырхаш. Ан сон халх барый анда, мезарға барыйлар, алыйлар рахы, ашама тэкаран алыйлар, колва. Мына ablай, ёльд'ен сон. Т'елийлер ўйдэ, ашайлар. Мезардан т'ельд'ендэ, кёмд'ендэ, дэ мезардан т'елий халх – ан сон колва. Алай ўч тосат алажахсы хашых блен, хабажахсы. Принч йа канфет, татлы сувчуғу, йа шет'ер. Мына алай, татлы. Ўч тосат ону алый, колва, принч сув блен. Анда азначых. Азначых алый анда. Тахымы да алый. Жанаш... Хырхаш.

ХЫСХАЧ та бар эди. Тэк артына т'етий. Ёгне дэ т'етий о. О сувче нас чапик! Мына ablай балых тутай! Мына, панжалары блен, махаслары блен. Мына ablай узатый аяахларын, отруй. Йахын т'ельсө, мына ablай – живонче алый. Рас! Тутай балыхны. Ан сон ашай. Бек чапик о сувчеэ. Хол блен. О мына ablай сувчеэ, йағаға отруй тэшиги чине. Мына ablай тэшиклерче отруй. Дуварчеэ. Сувчеэ. Йағаға. Ao фах балычхлар т'елий – аманчине махаслары бле йабушуй. Ону да хол бле тутайлар. Мына ablай холун бле ўйрүс хыдырып тэшиклерин, сувчеэ. Тэшик таптың – ablай о тэшикче отруй. Ablай хармалас, табас тэшигин, неметис – аман неметий, пармағындан неметий, йабушуй. Т'имерсе тутай, т'имерсе сахланый, т'имерсе хачай. Тэшигиче отруй – хачамай. Хамушларче отурса – мына ablай, ablай сув – чах түбүнэ. Ablай көзетис – ятый, чах йер ўсне ятый. Түбүнэ. Мына ablай холун неметис, ablай пармахларын неметис, хыбырдатыс пармахларыны – аман көтэрий-көтэрий, мыйыхларын, панжажыхларын жыйай, махасларын, ан сон неметис, тутас. Тутамасаң – живонче хачай. Хол блен ablай тутас, хайдан раст'елий. Йа хармак блен тутас, эт-

т'е. Мына ablай, тазе эт. Йа торғай эти. Мына ablай хармакта ташлас – аман т'елий, аман йабушуй она, хысхач. Балых этт'е тиймей.

ЧАНА. Ёгүнже чаналар бар эди. Чыхайлар качайга буз сне, атлар блен. Бир бириң озайлар, т'им атлар гүзель чабай.

ЧАРЫХЛАР тэридэн тикийлер. Мына ablай... Йа сыйыр сойайлар, йа югүз. Ан сон тэрисин да сланыйлар квас чине. Йасайлар алай йымшах тэри. Ону йымшатыйлар. Ан сон аяғыңа көре ablай т'есес, алай бурумчалар бле ablай тикес, ан сон кругом тасма тартас. Тасма да тэридэн, ablай йуха. Кругом ablай тэрини тэшиклер ablай тэшес, тэшиклердэн т'ечирил, т'ечирил чах амда, артна. Ан сон чулғов сарсаң, сарас ао бавлары ablай, чарых бавлары. О ѹениль аяаххап. Мына ablай – баарьдэ чольд'е т'етсе, оларын т'ийий. йеңильчик. Хышта да чаре т'ийме. Хойай ичне тобан, чулғов сарай, ан сон сармалай. Сыжах. Ан сон башладлар чызма тикмөд'е. Мына ablай чызмажылар тикей ону. Хач йыллар т'ийий! Балчых боса – чыхарый, сахлай, блашмасын – чарых т'ийий. О ѹенильчик. Сабан сүрүр эдлер чарых чине. О сланий барий. Ан сон хурутуйлар. Йавун йавса бүйүк, сланий аяахлар да.

ЧЕКМЕН. Чекмен йасар эдлер энди немедэн... ао хой ўйндэн. Баштан мына ablай халын шийдэн тикер эдлер. Йүн, йүн сне неметир эдлер... сыйжах сув билен, сүтүндэн. Вахта о сыйжах болуй. Сыжах сув билен ао ўйннү неметий... ablай качать этийлер, йуварлатыйлар сүтне, алай качалка бле, охлов т'ибик, мына алай неме блен – йуха-йуха ўйн. Ан сон ону неметийлер, гүзель тутхай. Т'ийиз т'ибик болуй. Вахты т'ийиз болуй. Халын энди т'ийиз болуй. Сыжах. Т'ийиз йасар эдлер софа сне. Ёгүнже софалар бар эди, мына алай дöрткöше. Жайдырыйлар софа сне т'ийиз. Мына ablай – бир пармак халын. Йүндөн. О вахта мына ablай ший йох эди, простикалар йох эди, жайүлер. Ан сон тохур эдлер мына ablай. Ан сон тикийлер ону, жайу йасар эдлер. Йолах. Йолах алай – бөрnek-брнек.

Арту

О.Д.Мазина

БИЗИМ ВЕЛИЙАТЫМЫЗДА бүйүк барыамдан сон, бир афтадан сон Арту. Анда жыйылий бир ўйд'е эпси хызлар, оланнар, хайсы т'и т'етирд'енлер ун, йымырта, күрпе, сала, май. Анда хысайахлылар азирлейлер. О арада йасайлар хамур. Эр т'езд'е бирер арту йымырта хойуп

стүн түзетийлер, дүльберлетийлер, печт'е хойуп пширийлер.

Бир дэне дэ айыр да йасайлар бүйүк арту, сүтне орта бир йымырта, кругомнан да даан да, ону да гүзель йуха хамурчухлар билен дүльберлетийлер, айалайляр. Ону да пишт'ен сон Арту күнү т'елий дэлханылар, ат билен, берийлер бир дэнесне бу артуну. Олар да дортбеш жан т'етийлер тарамафа, ады Карагаш эди. Анда чине ёсий эр бир түрлү отлар. Олар да барыйлар, бүйүк отун түбүне хойайлар бу артуну, сахтайлар, айлянылар, т'елийлер койд'е. Т'елийлер, хызларға айтыйлар: "Энди чарениз бар т'етип хызырмафа".

Йашлар, хызлар ёзлери ашав алыйлар, не болса, т'етийлер Карагашт'е. Барыйлар, отруйлар иешильлик чине, тэкаранчых хапаныйлар, андан т'етийлер хызырмафа. Хызырылар-хызырылар, азар-азар табайлар. Хайсы табай, она берийлер хазанмафа йемиш, йымырта, ахча. Тапхан сон т'елийлер койд'е.

Койд'е т'ельд'ен сон ону котэрийлер йуфары. Энди отуруйлар софрага. Ашав пишт'ен. Анда борч, паста, эт'инжи дэ, ўчунжү дэ. Ашайлар. Т'етэжек заманы эр т'езд'е дэ бирер арту берийлер, хайсы т'и пиширийлер печт'е.

Бизим велийатымыза алай йорту бар.

Пырчыкла

О.Д.Мазина, К.М.Налбат

ПЫРЧЫКЛАНЫЗ савлатмаға т'ерек былай. Йаңы айға т'елип отурса, айтыйсы: "Көзете ме,— дэп,— айға харшы". Басажаҳ йер сүтне — оң аяғы түбүндэн бережек топрах. Алып топрахны хачлаған заманна айтыйсы: "Сен дэ көзет айға харшы,— дэп. Хаста көзетий айға — о арада охус ады билен (баштан сорас онун адын), абуну да айтыйс: "(Ваня мы, Коля мы) сен ёс, пырчыклан да жойулсун, ай да бүйүкленсин, йаңы ай бүйүкленсин, пырчаклан жойулсун, сен дэ ёс". Ондан сон да охус молитваны "Отче наш", ўч сефер молитвасын охуяжахсы.

Бизим кой чине бар эди харт киши — Кокмен Митрфан аға. Т'имин холна бар эди пырчыкла, балаан, эр кишин, олар барыр эдлер она. О оларны чаарыр эди, принимать этэр эди. Алый бир парча йип, сайай, хач пырчыклар холна, йип бле йасай түйүк. Бу түйүклерни йасай ай доғганда. Йип — суровый йип. Хач түйүк йасай, оларны сарай бир бирне харшы, дэ берий бу кишид'е. Дэ айтый: "Абу йипни, т'елис ўйдэ, атас хуйу чине". Дэ бу кишин бир-эт'и күндэн холна биший дэ халмай. Эпси пырчыклалары жойулуй.

Көзүм йарасы

К.М.Налбат

БИН ТОХУЗ йүз йырым йединчи сенедэ бабам сатын алды амбар. Амбар чине тутар эди заре: боғдай, арпа, олаф. Йазда т'еттлер чалмаға заре чөлд'е. Заре чалғанда туттулар хойан бала. Бабамыз ахшам хойан баланы т'етирди ўйдэ. Ачты амбарны, йиберди хойан баланы амбар чине. Эртэс күнү олар т'еттилер чөлд'е. Биз, баллар, бабу биле халдых ўйдэ. Биз ачтых амбарны, т'ирдик амбар чине, башладых хойан бала артына хувмаға. Хойан бала артына хувғанда мен сырғрап түштүм амбар көз чине. Амбар көзчө туур уди косаркаан чалғысы. Мен амбар көз чиндэн чыхканда йанағым биле урдум чалғыға да т'естим оң көзүм йанна. Бабу алды мәэм көзүм байлияды платох биле. Ахшам бабам биле ненем т'ельлер чөлдән, көрдлер мәэм блай этт'еними. Т'ельлер чөлдән, баба йанашты:

— Не болду? — дий.

Мен дэм:

— Чалғы биле т'естим.

Ненем дий:

— Ач, көрейим...

Бабам дий:

— Ач, көрейик.

Ненем дий:

— Ачман, байля гүзель, алт'ет фершалға, бахсын.

Бабам хычырды стүме. Эртэс күнне алт'еттлер койд'е врачха, шоб врач мени перевязать этт'ий. Хойдлар мени брычка сне, алт'еттлер койд'е, фершалға. Фершалға т'етирдлер. О ачты, иляждады, көзетти, айтты:

— Көзне тиймәэн. Көзне зарап йохту.

Байлияды йене дэ көзүм дэ мени алып т'еттлер эвд'е.

Эт'им хары

К.М.Налбат

БИЗИМ КОЙ ЧИНЕ бар хатынлар, хайсылар сыных холну, сыных аяхны, сыных пармакхны, чыхкан пармак, аяхны хойайлар йерне. Чаарыс ўйдэ. Олар т'елийлер. Көзетий хастаны. Пармаклары бле тутай, бахай, не, не сойу сыных. Хармалап бағай — не сойу сыных, не сойу

хырых. Ан сон айтый — сув азирлейлер, хайнастыйлар сув, чанах чине тёгейлер, ао сыжах сув чине хойай бир чул, слатый гүзель, дэ о йерин, хайсы сыных, хайсы чыхых, гүзель парить этий. Парить этт'ен сон, пармахны мы, аяахны мы... Байлямай. Сув бле слатый. Жылтыый о йерни, йымшах болгай. Ан сора да о, чыхыхны тартып, йерне хойай, сынған йерин дэ боса пармахлары бле сайляп-сайляп эпси т'емиклерни бир бирне харши хойай да, ан сора да гүзель халын платох бле яа чул бле байляп сыхып хойай. А сон т'елип көзетий бир күндэн сон, не болуй. Бахай, пармах бле йүрүтүй. Гүзель боса, хойай эт'и яхтан эт'и тахта, гүзель сарып чул бле байляй, фындахлай дэ абу яараны савултуй.

Мен хатынам бле т'ельдим шийердэн. Эв йанна тохтадым. Хатынам хапуну машинаан ачты. Чыхканда сүрүндү учту. Холу бле учту жапчыхка харши. Дэ омузундан чыхарды холун. Мен бардым чаардым бир харыны. Т'ельди эвдэ, баҳты: “Э-э, торнум,— дий,— сениң холун чыхых”. Жылтыллар сув. Холуну жылтытты гүзель, чул слатып. Ан сора да дий: “Айда, көзет маңа харши, несажаҳмы мен”,— дий. Эт'инжи холун хойду омузу сне, бир холу бле дэ алды, тартты, тэберди, йерине хойду: “Наз яа? Авурой ум?”— дий. “Йох”,— дий. Эртэс күнү дэ чаардых. Т'ельди, көзетти. Баҳты холу бле тутуп ойахка-байахка: “Саллат холуну”,— дий. Саллатты харым холуну ойахка-байахка. “Авурмай энди?”— “Йох”. Шинд'ерек авурмай. Энди чечти беш йыл.

Лаф

К.М.Налбат

А ВАЛАР. Урумжасна бар блай авалар: авур ava — медленный танец, хол көтэрд'ен ava — танец танцуется, поднявши руки вверх, чаптырмак — быстрый танец, ѿениль ava — легкий танец. Авур аваны Балабан Семен Иванович чалаҗа... Т'еменежи чалаҗа Севастопольский хайтарма... Осман пашаан түркүсүн эзд'иси... Т'еменежи чалаҗа чаптырмак...

ЛААП. Халх эст'и вахтна берир эдлер özü özne бахша лаап. Былай лааплар. Алим Илюш — дэ оларга айтыйр эдлер блай: “Алим Илюшун баллары кидали таш, таш попал у аш, аш брызнул и попал мне в глаз”.

ЧЫЙЫР. Т'итиймиз балых тутмаға, мен Иван Хрисантиевич биле. О маңа айтый:

— Т'етсек байахка таба, т'етсек чыйыр чиндэн?

Мен она айттым:

— Йа не алай чыйыр?

Иван Хрисантиевич айтый маңа:

— Чыйыр, бу — йолчух, хайы сыйырлар из йасай. Сыйырлар т'етсе жайларва, бирисиндэн т'етиллер дэ олар ясайлар йол. Абу йолун ады чыйыр.

Махас

Х.Х.Мавроді

ПИШИРИЙЛЕР Мотя билен Юрий Платонович вареники. Ашайляр. Володя — Майор Володя — дэр эт'ен:

— Йа мен тоймадым.

— Ий, тоймадың. Бар т'ель Костаманларға, а сон т'елис, даын ашас,— дэр эт'ен.— Т'ет, т'етирис махас.

Т'ельд'ен анда чине. Олар да ашар эт'ен. Көзетт'ен — хазан столға харши, вареник ашайлер. Унутхан да махасын адын.

— Володь, хане, отур ашамаға!

— Йох, стәмем.

— Ане, отур ашамаға! Не отурмас-а?

— Йох, стәмем. Мен унұттум, не мени йибердлер,— дэр эт'ен.

— Йа не йибердлер?

— А мени бир шийд'е йибердлер — унұттум.

— Йа не о алай?

— Аблай ший,— дэр эт'ен.

— Махас мы?

— Эй-эй, махас,— дэр эт'ен.— Абу шинди отуруп ашам вареники,— дэр эт'ен.

Тахмак

Г.М.Зираада, К.М.Налбат, Ф.Т.Никитина,
Х.П.Халайджі, О.Ю.Шалудина

А ВЗУНА бахла сланмай. Бар алай халх. Мына, шанып отруй эт'и жан, лафетий. Шаный адам адамға. О да йетиштирамай андан чыхмаға, ондан, энди ишитильд'ен кой чине энди, энди билийлер тахымы да. Чохусу билий энди, не болған лаф. Сен йетиштирамас айтмаға, о энди йетиштирид'ен бахшасна айтмаға. Даан былай айтыйлар: кишин (хатынның) авзуна бахла

сланмай. Буну айтыйлар халхка, хайсылар бир йертэ йаңы ший шитсе, аман хонушусна айтажа. Не дэ айтсанц инсанга — хысайахлы мы, эр киши ми — йетиштирмес айтмаға, энди барып хонушуга йетиштирир бүтүн койд'е айтып йүрмөд'е. Бахла йетиштирмей сланмаға, авузу да йетиштирмей сланмаға, энди эр бир иизли шийни, рызыз койд'е айтып йүрүй. Йетиштирмей бахла да сланмаа авузу чине, энди айтып кой чине йүрүй. О йалан айтып йүрүй, зидэ дөгрүнү да айтый, йаланны да айтый. Догруға арттырып бир ший даан да айтып йүрүй кой чине.

Авзуңда бал босун.

Авузу бар, тили йох. Халх чў, хайсы алай чох севмей лафетме киши. Тэд'инни киши, чох лаф севмей. Чох севмөд'ен лафетме киши. Авузу бар, барийох,— özü дэ лафетмей. Тили йох, дийлер. Она сорайлар, сорғанда о айтый оларға. Сормасалар — отруй, биший дэ айтмай. Чох лафетмей инсан. Авузу бар ама, но чох лафетмей. Тили йох оон, то шо чох о севмей лафетмөз. О бильсе дэ, о ону айтмай зийадэсин. Айтый, не т'ерек, ону айтый. Зийадэсин айтмай. Бар алай хатын, яа киши, хайсылар гүзель шлийлер, гүзель хорандасын бағайлар, гүзель хапуларын ёгү, ўйлеринче гүзель. Анжә бирне бир пүсүр лаф айтмайлар. Дэ оларға айтханлар: ахылы бар — тили йохтур. Олар бирне бир ший айтмай.

Авузу бахла хазан. Чох лафетт'ен халх ўчў. Хайсы севий чох лафетмөд'е — хысайахлы мы, эр киши ми. Айтый да айтый. Авузу бахла хазан т'ибик: мүдэм лаф толу авузу чине. Т'ерек ми, т'ерекмей ми — мүдэм дэ лафетий.

Авузундан бал ағай. Буна чаре блай айтмаға да, бу йертэ блай: лафетт'ендэ авузундан бал ағай — тэк ағу бал. Алай татлы лафетий ама, бир лафына дөгрүлух йох. Тахым лафы онун — ағу. Кишид'е т'ечмөд'ен лафлар. Лафетт'ендэ саныс — татлы лафетий. Саныс — бал ағай авузундан. Абу беңзий буна.

Авузундан чыхканы хойнуңа т'ирын. Бу айтылый о халх чў, хайсы алай — гүзель киши дүгүл, алы бар сени йаманлама да, сен хоч дэгерисинц да йох оңа, ама о сени алы бар йаманлама. Пүсүр лаф айтма алы бар, дэгерси дэ болмаса сана, т'ечмөд'ен лаф алай. Оон чў дэ о халхка ёке бле айтыйлар: "Авузундан чыхканы хойнуңа т'ирын! Саа халсын тахымы да, не сен айттың!"— дий. Т'ерекмей йаманлама — о гүзель киши, ама ону йаманлай. О киши дэ энди ёке бле айтый буна. Ёкесин алма стий ондан. Айтхан лафы хойунна т'ирын. О т'имдердэ айтый — хоншу му, анда т'им — бири бири айтса, йарамазлых бе айтый, о айтый саа бир ший... гүзель лафлар айтмай, йарамаз

лафлар айтый. О да бед'енмей оон айтхан лафын, о да айтый... Бахша түрлү özü стэмей харғамаа. О харғап айтый, юкеленип айтый. О айтханны шитт'ен инсан да стэмей харғамаа, айтый: сеэн авузундан чыхсын да хойунца т'ирын! Ао айтхан хысайахлын мы, эр кишин ми лафы т'ирд'ей хойунна. Она болғай. Буна, т'имд'е айтый, о хысайахлы айтый бирне бирне, она болмағай — болғай онун özүне. Özне болғай, она болғай. Она, т'им айтый, болғай. Заар айтый. О гүзель лаф айтмай. Гүзель лаф айтса, алай айтмайлар. О айтый пүсүр лаф. Авузундан чыхсын, хойунца т'ирын — она т'ирий оон лафлары.

Ағу йылан т'ибик. Кишидэн тараф айтылған бу. Тишлисе — ағу. Йаманлығы да бар. Бу — юкеленип киши, бек. Мүдэм ёке биле. Йаман киши — тишиллей, авуртуй, йиберий анда о тымарын, özü тымарыны. Özү йаман, тишлисе дэ — йылан т'ибик тишиллей. Йахшылых кишид'е стэмей.

Адың бе харт бол! Бу — "Сав бол!" айтый. Йахшылых желать этий. Бир инсан т'ельди, гүзель ший айтты. Адын хойғаннар яа т'и йаш толған. Она толған, он беш йашна хызычых. Айтый: адың бе харт бол! Оон ады Ваня мы, Катя мы. Гүзельлик айтый.

Адың чыхканчerek жанын чыхсын. Ону айтылляр вахта, алай кишид'е айтылляр, хайсы бир пүсүр ший йасаған — кишини ѡльдүрд'ен, кишини сойған, хырслаған бир ший, яа т'и кётэклед'ен кишини, дэ хартлар айтый: адың чыхканчerek, жанын чыхсын! Лучче о киши доғмағай эди дүньяға, жаны чыхкай эди, чем оон ады чыхкан.

Аз босун — уз босун. Аз босун дэ гүзель босун. О, сыйырдан уз болуй ама, о алай тэк айтылый. Уз чў айтылмай о. О айтылый, уз босун, дэп, — гүзель болғай. Уз лафы — бу, гүзель.

Айахларын слатмаған балых тутамас. Барсан балыхка, айахларын т'ерек сланмаа... сланғай,— гүзель тутхас. Бахша түрлү тутамас.

Айт "кёпүр".— Кёпүр.— Мен басайым — сен Ѳўкүр.

Айу да ойнамаа стэмей ама, ойнатыйлар. Ойнатханлар. Булай чаре айтмаға. Бар чох заман — киши стэмей. Алайх албай — кишини йиберийлер ишлемед'е. О стэмей т'етмөд'е. Башлайлар ону тартхаламаға о йахка, бийахка, сормаға, айтмаға она, басмаға онун сне азначых, чағырыллар штэ — несасын? Бағай көрий эсаплар: гүзель дүгүл бек — хайиль этий т'етмөд'е. Яа түйейлер т'ерексе, милицияға илишсе, түйейлер бет'им.

Алма алма тэректэн йырах түшмей. Догру айттылған. Яа нас тэрбийа болма алы бар, баба-ана тэрбийасыз боса? Т'имдэн алма тэрбийаны? Баба-

дан-анадан т'ерек тэрбийа алма? Олар да тэрбийасыз. Энди баласы да тэрбийасыз. Ама бу лаф т'имердэ доғру дүгүл. Не чў — айтыйым. Бу айтлыған алай. Не сойу бабасы? Баба-ана йахшы боса, баллар да йахшы? Баба-ана пўсўр боса, яа бири пўсўр, бала да пўсўр боса, о саат айтыйляр, шо алма алма тэректэн йырах тўшмей. Алма, бу — бала. Тэрек да, бу — ана мы, баба мы. Т'имердэ болуй, шо баба-ана пўсўр, ама бала гўзель. Тэрек пўсўр, алмасы гўзель чыхай. Алмаға болмай ама, халхка бар алай, т'имердэ болуй. Пўсўр анаан, пўсўр ба-баан, мына, бизим кой чине бар гўзель баллары. Бу лаф азначых ёзён доғуртамай, азначых йаңалышы бар. О айтлыған доғру ама, шинди энди бар алай — азначых энди тўзелий тэрбийаты. Штэ, баба-ана босун тэрбийатсыз — баллар тэрбийалы болуй, ёгренийлер гўзель, баштахланмайляр. Ишлийлер гўзель. Ана да бет'им пўсўрче, баба да шаропш — баллар да гўзель.

Алтмыш — азав тишлериц чыхмыш.

Ал-хатир сормаған, софрага отурма. Бардың хонушуга. Сеэн хонушуң йоҳсам достуң мы, бардың, сен раст'етирдин — олар ашайляр. Сен айтых о арафа... селам берис. Ал-хатир т'ерек сормаға: “Нас т'ечиниш? Несайыс?” О т'еректэ дэ хонушуң чаарий ашамаға, софрага.

Анасын кёр — хызын ал. Анасна кёре пай бичилер хызын. Сайайляр: не сойу анасы, болған харт, не сойу шлий анасы, сыра бе шлий ми, сырачасна шлий ми, йоҳсам не сойу шлий, анасы гўзель хысайахлы болса, сырачасна бильсе шлемеэ, гўзель бильсе ишин шлемеэ, хызы да о сойу болуй. Анасы гўзель хысайахлы болса, хызы да о сойу, хызын алмаа чаре т'елин. Пўсўр боса, бет'им оон анасы бир ший дэ сечмей, чепель, гўзель дўгўль — хызы да о сойу болуй. Вай! Энди бездим айтмаа.

Араба хапахланған сора йол чох ачылый. Бу лафны чаре эр бир тўрлў аллатма... алнатма. Араба бле да алай чаре айтмаға, шо айдавжы т'етти, йолну гўзель бильмей — хапахланды. А сон анда йолну тапты — гўзель йоллар бар эди. Чаре эди ону баштан кўзетмеге, тапма йолларыны, а сон да т'етме. Чаре былай да аңламаға. Киши йаңлыши этти. А сондан тўшүнди ону, шо йаңлыши эттени. Тапты о, шо о доғру этмеди ёзў немелерин, тапты, наз этме дэ чаре эди. Ону да тапты. Ама энди араба хапахланды. Энди чеч. Энди биший дэ этамай.

Арам ашама. Наз да айтажахсы? Йалан айтма. Нед'е йалан айтых сен, когда чаре доғру айтмаға. Йалан айтма сен! Абу татарча — арам. Татаржа: нед'е сен йалан айтых, хачан чаре айтмаға доғру??

Аран авуз — иири дэ авузу. Чох лафетий — о да иири авузу. Чох кёрей, чох лафетий. Оон чў алай айтыйляр.

Арсыз кёпек (кўчўк) хапуга отурмай. Бар кёпеклер барийох алай, йўрд'ен кёпеклер, кой чине. Отурмайляр хапуга. Кишидэн ётёрў да алай. Бар алай киши — ўйдэ йатмай, ўйдэ отурмай. Севий йўрмег'е. Йўрме севий, кёпекленмег'е, пересленмег'е. Кишид'е дэ чаре алай айтма. Кўчўк дэ барийох кёпек да. Хысайахлы дўгўль — эр киши. Эр кишид'е харшы бу айтыйлий. Йежелик т'етий башын алпы штэ, башсызлыҳ. Ойнай, йўрўй башха хысайахлыларға. Роспулух. Кёпек да алай. Арсыз кёпек хапуга йатмай. Ону байляйляр. Байляма т'ерек. Т'ерек байляма алай кёпекни, шоп о йўрмег'е. Кишини дэ байляжахсы бир тўрлў. Харғажахсы. Несама т'ерек, йўрйамағай, ону этэжекси. Арсыз кёпек йуртха йатмай, йурт чиндэн т'етий, майлे чине йўрўй. Шинг'ерек биз дэ алай айтыймыз. Арсыз диймиз хайсына? Хайсы ўйдэ тохтамай. Хайсы йўрўй кўй чине пересленип.

Арт(ы)на ташлағаны ёғне чыхай. Бар алай халх, хайсы ёғёне кёрий. Мына, мен кишид'е бир элик этсем, о да маа этий, т'есе вахт. Мен она этмесем элик, о да маца этмей. Оон чў да алай лаф. Сен этсең, саа да этийлер. Иа мына чаре былай да айтма. Мына, мен бек зенд'ин т'ечинмем, наз да кўч боса, алдым ташладым йирми кўмўш ахча. Бир йертэ алдым ташладым. Алай мы? Бек кўч заманға т'ельди — мен ону кётэрим, ао ахчаны, о ахча мени чыхарий беладан. Мен ону аттим — о маа чыхты. Былай да чаре аңлама бу лафны. Артыңа ташлаған ший эп тэ дэ ёғне чыхай. Нек алай айтыйляр? Артыңа ташлас, сахлас, о саа зараз т'ерекмей. А т'ерект'ендэ хыдырыс — штэ, сеэн ёғче чыхай. Сен ташламаан босаң ону артна, о ёғче чыхмаз эди. А рас сахлағансы — хыдырганда тапхансы. Артына атхан, о харшысна чыхай... ёғўне чыхай. Бирне бир ший берсөң, пешт'еш ми, бир ший ми, алай берсөң бир ший, берис алай, яа элик этис инсанға, хоншуна мы, доғмушна мы, сыра т'елий, бир йертэ т'етэжекси — бер маа, дэп айтых она — о да берий. Харшысна чыхай — элик этт'ен она.

Артындан салхын сув ич. Бир ший берсөң инсанға, о алды... Яа т'ельди бир йабан инсан, сен бердин она бир беш-он кўмўш. Салхын су ич энди оон артындан. О энди саа т'етирип бермей о ахчаны. О энди т'етрип саа бермей о ахчаны. Ахчаны

Артындан салхын сув ич. Бир ший берсөң инсанға, о алды... Яа т'ельди бир йабан инсан, сен бердин она бир беш-он кўмўш. Салхын су ич энди оон артындан. О энди саа т'етирип бермей о ахчаны. Ахчаны

мы, шийни ми. То шо о алған о шийици ми, урбанды мы, ахчаны мы, т'етт'ен – о бир даан т'етирип бермей саа ону. Хайтарамай. Булай тапмаҗа бар. Т'елій айахташна бир улан, айтың: “Мен жойдум бөгүн чахымы”. О да дий: “Сен энди о чахы артындан салхын сув ич”. Аблай айтый хартлар.

Архаң бо(л)са – эр бир шийиң дә табас. Йардымжысы – йардым этт'ей она. О бўйўк йердэ бет'им иа бир гўзель йердэ ишлий алай, хайда чаре не тапмаға. О энди меним йахын киши боса, энди о меэм архам. Алай сайылий, шо меэм архам. Мына, бизим чох ший йоҳ, йасама алай шийимиз йоҳтур: ағач бле пўсур, цемент бле пўсур. Мына, дийлер блай: архаң боса, табас, – дий. Чох шийини ablai айтыйляр. Бар алай, доғру да. Боса алай архаң да – табас да. Хартлар да айтый: “Вай, архам-архам!” Бек сойу чох боса, бек айахташы чох боса, о киши эр бир шийин табай. Оон чў айтхан алай: архаң боса, эп тә дә гўзель болуй. Арха – бу алай. Архам авуруй ум – архасы йоҳ, йардымжы йоҳтур. Бир ағасы мы, доғмушу му йардым этмей – архасы йоҳ. Наз дәжекси? Бири бир ший доставать этәжек ми, бири-бири йардым этт'ий она шлемед'е яа т'и бир йергэ ёгренмед'е – т'ерек арха.Ao, архасы дәйлер. Йоҳ, о абу – арха дўгўль. Арха – доғмушу му, ағасы мы, бабасы мы – арха. Т'им йардым этий, о – арха. Блай арха дўгўль. Бири-бири, хайсы сайай ону, йардым этий.

Асылсаң – ёксеқ путахка асылын. Бир эр кишини бед'енис ми, айтайым, т'ерек ёксеқ путахка, гўзель кишид'е асылынмаға. Ёксеқ путах – о тәрек дўгўль. Бу, киши, инсан, хайсына асылын, шоп оон бе достлашас. Ёксеқ – нас? Т'амиль киши бе достлашхас. Алчах – бу, гарип, ахылдан да гарип, алай да гарип. Гарип инсан. Наз айтыймыз? Наз бар, алай айтый. Т'амиль киши – о ёксеқ, бўйўк. Найтайым даа?

Асылсыз – арсыз. Арсыз киши: айт-айтма она, о ёзүн этәжегин этий. Асылсыз – о да алай. Хуватсыз дўгўл. О мына: биший дә бильмей, биший она т'ерекмей, кўн т'ечти ми – йахшы. Ao асылсыз киши алай. Ондан да файда йоҳ.

Асылсыз кишиин арабасы да хапахланмаа алай бар, сыйырын да йылан савмаа алай бар. Bu алай киши, хайсы дәмбелъ, шлемед'е стәмей, хорандасын бахмаға стәмей, тэк ёзў артынан көзетий. Оон эр бир шийи дә алай бар болмаа. Ёзў дә йиберилип халған.

Ат хаталанған йердэ тўгў халый. Нас болуй – ат хаталанмама, тўк халдырмама?! Хайда да боса ат: жойулду му, хырсланды мы – ону чаре тапмаға, йизин чаре тапмаға. Хаталанса, о тўгўн халдыржаҳ. Тўгўне көре табайляр онун изин. Мен алай ший шитт'ен эдим. Бир ший бир ший – наз дә-

жес тэ? – бир ший бир ший файда бар, т'елим бар. Халый она да.

Ах жижер, хара жижер – хаврулсун, т'ебаб болсун. Абу – йарамазлых. Не дә боса – сора бир босун, гўзель босун.

Ахмахны ёгретт'ент'ерек ёзў бильд'ениң да унутус.

Ахыл т'елий ама, т'еч т'елий. Киши йаңылый. Этый пўсур ший. Йаңлый, этот псур ший. О аңламай, не дәп айтый. А сондан энди тўшёнүй. Халх да она айтый. Яа ама, энди бар ахыл, ама энди т'еч барйоҳ. Энди этильди. Этти энди. Энди не файда? Файдасы йоҳ энди. Ахыл т'ельди ама т'еч т'ельди. Ёзўн энди харғай энди, шо доғру этмеди, пўсур этти. Ама энди т'ечти. Бир ший бир ший йасаған, алай дўгўль. Т'ельдин, сен мендән бир урба алдың т'иймәд'е... айахташым. О да йахшы инсан мы – чыхардым урбамы, бердим она. Ан сора о да – алған, йыртхан – т'етирд'ен. Абу саа айтайым. Ан сора меэм ахылым т'ельди ама... Нас да дәэжекси? Бильмей т'ийме, гўзель т'иймәз бильмей урбаны. Алған, йыртхан четин... Босун тэмиз дўгўль. Тэмиз т'иймеген, а блаштырган, т'етирд'ен урбаны. Тэмиз т'етирд'ен боса, гўзель болур эди. Тэмиз т'етирмәд'ен. Алды тэмиз урбаны – анжя т'ирли т'етирди. Ахылым т'ельди ама, т'еч. Энди т'ирли этт'ен урбаны. Мен дә тўшёндўм сора: нед'е мен бердим? Потому шо о бильмей тэмиз ўйрмәд'е. О т'ирли этип маа бережек урбаны. О бильсе эди тэмиз ўйрмәд'е, о маа т'етирир эди тэр-тэмизчик. Мен энди тўшёндўм ама, т'еч, шо т'етирмәді о маа тэмиз урба, нас эди, алай. О т'ирләтти, алай т'етирди. Энди ахылым т'ельди ама т'еч. Энди о т'ирләтт'ен сора – не погонишся, дийлер хазахча.

Ахылдан гарип. Ахылы аз, кёздэн дә.. Кörсө дә, неметмей... бильмей несамаға, чаресин тапмаға бир шийин. Ахылдан да гарип. Гарип даан, т'амиль дўгўль. Ахылы йетишмей.

Ахыллы баş дәлид'е лишт'ен. Бар алай халх. Дэли дэсөң – дэли дўгўл. Ахыллы дэсөң – ахыллы да дўгўл. Бар алай тэберли халх. Аңлай. Тахымы билий этмәд'е. Холлары алтын. Не тутай, ону этий. О тэберли киши. Башы ахыллы ама, дэли кишид'е лишт'ен. Дэли кишид'е лишт'ен нек? Рахы ичий. Шарош мүдэм дә боса, но ама ишлеймай да. Рахы ичт'ен киши дә наз да алай бар болма киши? Энди ишлейалый мы нас т'ерек? Йоҳ, барйоҳ, алай мы?

Ахылың блен чувалға т'ир. Бар алай халх – бош лафлар лафетийлер, т'ерек, т'ерекмәд'ен. О, бишийд'е т'ечмәэн (т'ечмәэн) лафлар. Фит'ирсиз лафлар. Сениң лафларың бле тэк чувалға чаре т'ирмәд'е. Анда ахыллы ший йоҳ. Ахылың бе

чувалға т'ир – о гүзель лаф айтмай. Ао айтый пүсүр лаф. О гүзель лаф айтса, айтый гүзель. О пүсүр лаф айтый мы, о да айтый: “Сеэн ахылың бе чувалға т'ир”. Оон ахылы – тәк чувал чине т'ирмед’е. Артых чечмей оон ахылы, айтхан ахылы. Хатын хонушу ёбүр хонущусна алай шийлер аңлатый, шо она йынанмаға болмай. Хонущусу да дий: “Олан, сен алай ахыллысы – ао ахылың бле чувалға т'ир!”

Ашадым тойдум, хачымы хойдум.

Аш хотарған, иш бежерд’ен. Ашама да, хотарма да билий, ишлеме дә билий. Бежерий ишлеме.

Ашыңы берме – хашыңы бер. О хаш дүгүль. Бу, хаш дүгүль. Бизимча айтайым. Инсанға берме ашыңы – хашыңы. Ахылңы бер. Бу, хашыңы – аңлаған шијиңи, өзү аңлаған шијиңи берд’ес кишид’е, совет, ахылңы берд’ес. Ахыл берд’ес она.

Баға-баға болдум баҳа. Бахкан-бахкан – йохтур о инсан. Алай да баҳа болған. Бири т’ележек – т’ельмемед’ен. О да айтый: “Баға-баға – баҳа болдум”. Бек бахкан – о исан да т’ельмемед’ен.

Байли (Байлар) йериндән ўзўльдү. Айтыйлай алай: сав йер йўзўльмей, байли йери йўзўльдү. Кишиин бир хатэси боса, бишии боса, ао йертэн йўзўлўй. Бет’им т’естлер ону, мына, баҳтлар ону – хасталанды. Хасталых бишии боса – сав йериндән йўзўльмей, штэ, о йери йўзўлўй. Байли йери йўзўлўй. Хорандага алай чох эсап йохтур ама, байли йери йўзўлўй, т’ечиништ’е. Мына, ғарип киши боса штэ. Бишии боса, хатэ боса хорандага, о йери йўзўлўй. Мабетлик энди – чаре анда айтмага. Мабетлик боса, ғарипликче дә, ғариплик дә она тиймей – т’ечинишлик йорух т’етий. Мабет боса. Мабет болмаса, айтыйлай алай: хайда бир мағана бар, ао байли йери, ао йўзўлўй. Кругом гүзель боса, о йўзўльмей. Бишии боса хатэ, пүсүр шиши боса т’ечинишче, дийлер, ао байли йери оон йўзўлўй.

Бал тутхан киши пармағын йалай. Бал бек татлы. Раз о тутай балхурт, бал качать этий, хырхай, оон пармахлары баллы. О ашамаса да, пармағын авзұна алса, әпсі бир татлы. Бал тутханы пармах эмий. Абу тахымы... немелер... тахмахлар абу тахымы – о шинди дә бар. О шинди дә уйай. Бу заманлы халхының да т’имерсне... чохусна. Адам ишлей алай йердә, хайда алай бар алмаға өзне. Алый да. Она да айтыйлар т’имердә: “Йа сен өзңе алыс ым? Алыс! Алыс! Йох – ама саңа бар!” Халх алай айтый. Алай да бар, түшүнүп т’ельсе. Т’им хайда ишлий, андан да алый о. Өзү ахчасна алый мы, наз алый – андан алый о.

Бала йылай – сүт т’ерек, хазан хайнай – туз (эт, күрпе) т’ерек.

Балахларың слатмадан балых тутамас. Йа нас сеэн алың бар балых тутмаға? Нас т’ерек балых тутма, стәсөң? Балахларың слатажахсы, айахларың слатажахсы. Сен т’ирамас анда, су чине, баҳша сойу. Тәк хачан айахларың слатыс, балахларың слатыс, о вахта да алың бар сеэн балых тутмаға. Баҳша сойу сен тутамас. Бу тәк балыхка дүгүль. Бу ишт’е көре айтыйлай, ишт’е ётүрү, ишин ётүрне көре айтыйлай. Хазанма стәсөң биший, т’ерек ишлемед’е. Бир йөртә дә сен стәсөң хазанмаға, әп тә бир т’ерек ишлемед’е. Не дә этсен, т’ерек ишлеме. Мында да т’ерек ишлеме, хазанма стәсөң. Шлемесен, хазанч йох. Оңма стәсөң, ишлеме т’ерек.

Балхурт йарын тишлижек – бүгүн хорхай.

Барыам т’ечт’ен сора башлай бойаланып йўрмемед’е, т’ийинип. Мана хыдырый олмалы? Наз айтажас? Барыамных. Барыамға о бойаланмаған, т’ийинмемед’ен. Энди барыам т’ечт’ен сора ахылна түшт’ен бойаланып, т’ийинип йўрмемед’е. Автай. Барыамға ахылна да т’ельмей, барыамных т’ерек азирленмемед’е.

Башы авурмаган аллахны да унутуй. Бу хысха алай айтыйлай. Киши аллахка ичтә дә йынанмай. Йынанмай бу киши аллахка, аңмай да ону. Башы авурду – о саат аллахны аңай: ”Вай, аллағым!“ – дий штэ.

Башы п(у)лов толу. Половаға бизимчасна плов дий. Фит’ирисиз киши боса, бири йорух лафны айтмаса, бири йорух шишиңи этмесе, чох лафетий алай, дамсыз лафлар, штэ, – дийлер: башы плов толу.

Башыма йазғанда айахларыма да йазған. Чох т’ельд’ен киши башна хатэ. Чох көрд’ен. Тахым т’ечиниш оон бет’им хатэ. Оон чү да алай айтый. Оон беласы битмей. Айахлары бле дә йўрме т’ерек тахым. Тахым битирме т’ерек. Тахым четин чыхарма т’ерек. Не бле йўрўй? Айах бле йўрўй барийох. Йўрмесе, чыхарамажах. Оон башына бир гүзель шиши берд’ен, пүсүр шиши дә берд’ен. Айахларна да йазған йўрмемед’е, чекмемед’е авурлух. Гүзель шиши дүгүль – айахларна йазған. Гүзельд’е дүгүль бу. Башына йазған – айахлары йўрежек ми, наз? Гүзельд’е дүгүль.

Башына болмаса, айахларна замет. О бир ишин четин чыхарамай, чыхармай. Бир йөртә, хайда да боса, иш битирмей. Она да алай дийлер. Башына ахылы аз боса, айахка замет. Баҳша ахыл аз боса, унутсаң бир шишиңи... Т’етэс түт’анға – унуттуң ўйдә ахчаңы. Түт’андан т’ери т’елис, ахча-

цы алыс, барып түт'андан ший алыс. Дэ айтый: башыңа аз боса, айахларца замет.

Бела соруп т'ельмей. Т'им билий хачан бела болажағын? Бири дэ ону бильмей. Бела — мына: гүзель, шинди гүзель — беш минуттан бела болду ўчче. О соруп т'ельмей.

Бильмед'ен ағу ичий. Кишини бильмесен, ағу ичес. Бильмесен о кишини, алың бар ағу ичме. Ағу айтый — гүзель дүгүль. Инсанны бильмес — ағу түшний, ағу ичий. Бильмед'ен лафетис ни анда, не — ағу лиший, ағу болуй.

Бир аяғын алғанд'ерек ёбүрён кёпек ашай. Бар алай алх. Бу алай лафетильд'ен, шо о сойу ишлей дэ о. Ишне көре чыхкан алай лаф. Авур киши. Иши дэ о сойу. Чапик шлемей о. Йаваш ишлій, авур ишлій. Бири, бет'им, этий анда, чох этий, бу да оон йарысын этий. Бир аяғыны алғанчerek ёбүрён кёпеклер ашай. Блай айтыйляр кишид'е, хайсы бек дәмбел. О бек йаваш-йаваш йүрүй, шлемед'е стәмей. Тәк бир дәне стий — отурмаа, йал этмәд'е, ашамага. Алай кишид'е айтыйляр: бир аяғын көтәрд'енчerek, ёбүрён кёпеклер ашай. Йаваш йүрүй. Чапик йүрмей. Йаваш йүрд'ен инсан. Шлед'ендә дэ о сойу. Иши дэ о сойу, йүрд'ени дэ о сойу. Зорна шлий, ишт'ир дүгүль.

Бир бағас — ош-хош, бир бағас — канж-панжа. Бағас — бу, көзетис. Бир бағас — гүзель инсан. Бир даан көзетис — энди мына, оон т'ибик йарамаз да йох. Бир хабарый... хайль этмей, мабетли дүтгүль, эриший.

Бир күн мисафир, эт'и күн мисафир, ёбүр күн тахыр-тахыр. Барып кишин ўйне, чох отурмас. Чох отурсаң, киши безий. Азначых отурғас. Барсын мисафирлик яа бир ший — сен отурма беш күн. Отур бир күн, эт'и күн. Зийадэсин — энди ўйдэ т'ет. О т'ерекмий алай, зийадэсин отурма. Мен доғру айтый, ажеп? Эпсин докладно мен айтый алай.

Бири шлий, он киши дэ ашай. Бири чох шлий. Шлий-шлий. Ёбүрлери дэ неме... шлетий, ёбүрлери дэ алай ашай... зенд'иннер ашай. Бир жан ишлий, ёбүрлери дэ көзетий, бүйүклер, он киши дэ ашай. Бир жан пиширий анда, несай анда, булар да, он жан, ашай.

Бойну бурух, ханаты сыных. Йүргеги шен дүгүль. Ханаты сынған — досту йох. Кишиси öльд'ен — ханаты сынған. Сайылый — ханаты сынған. Бойну да бурух — сүйүнчү дэ йох. Бойну бурух — энди башы асылынған. Тавухну сойғанда алыс холуң бле, хойас йер сне, басас ханаты сне, бойун т'есес. Дэ тапмажа дий: ханаты сыных, бойну бурух. Адам ону йасай хушха.

Болажаҳ бала боғундан бенли. Болажаҳ киши, о балалыхтан бенли, бир абуттан бенли дэ. Алай чаре айтмаға, боғундан бенли. Гүзель киши болажаҳ мы — о баласна бенли, о энди балалыңдан көрсетий, наз ѡзү, көрсетир эт'ен ѡзүн балалыхтан, не сойу болажаҳ. Бар эр бир түрлү баллар: бар ахыллы баллар, бар дәли баллар. Болажағынын боғундан бенли. Болажаҳ балаан боғундан бенни, дийлер. Бенни. Кичинечик бала, энди билий, ишлій яа ѡгрений, анда йырлай мы, не, о энди бенлетий, шо о болажаҳ, Ѳссе дэ, инсан болажаҳ, гүзель ишчи болажаҳ. А болажаҳ балаан — о бенни, шо тоже, боғундан бенни, кичикликтэн бенни, шо ондан бир ший дэ болажаҳ. Гүзель бала да кичикликтэн бенни, бүйүк бала да кичикликтэн бенни. Оон чү айтыйляр: балаан боғундан бенни. Кичик ми, о стэй шлемеә, шлий, талаший шлемед'е, бир ший бир ший йардым этмәз анасна мы анда, йохса ѡгрений ми, йазай мы, бир ший чызгалай мы — талашый болмаа инсан. Энди ондан болажаҳ инсан. Богундан бенни — оон чү.

Бох дәп тәзект'е хошмай. Киши кишид'е Ѳекеси чыхса, айтый: “Мен сени бох дәп тәзект'е дэ хошмам”.

Бош т'етсин — толу хайтсын. Т'етт'ей бош та, толу хайтхай да? Бир йертэ бир йертэ т'етий ми, бош, колхозун брыгадасна — толғай, хайы толдурма жөблерин. Хайда да боса, толу хайтхай. Доғмушха т'етэйим бош... Алай о, т'ирт'ин инсан. Алы бар, бош т'етсе дэ, толу хайтый. Т'ирт'ин алай инсан. Бу, бедовый хазахча.

Бу сойумузун хабу тар — т'ельд'ени блен аш хотар. Доғмушу т'ельд'ен, т'ельд'ени бе аш хотар. Ёсе, наз анлама т'ерек? Мен бильмем дэ тоже. Йарамазлых, барыох.

Бу хашых меәм авузма көре дүгүл. Болуй алай, шо мына кишини стийлер айырмаға, бир йертэ хоймаға. Киши ѡзү чаҳтай, шо бу иш она көре дүгүл. Мен ону тартамам, йетишмей хуватым — доғрудан айтый.

Букаңаң сени бахканда не көрүндү хадәне?

Гүзельликтэн софра донанмай. Бу, бар гүзель инсан, дүльбер ама, о тәк гүзель. Көрмесси гүзель. Ишлемеә дэ сечмей, софраны да хоймаа сечмей. О инсан сечмей. О гүзель ама, софра ондан зендин болмай. О дәмбел, о ишлемей, ондан зендинненмей софран, о инсандан.

Фарип фарипни хонахка алған — алып ону көпек уйага (уйасна) барған.

Давул чалмага. Бизим күйд'е бар алай лаф. Киши т'етий түт'анға. Она дийлер: “Хайы сен т'етис?”— “Давул чалмага т'етэм”,— дий.

Далапчи киши урчух т'ибик айляный. Бүйүк лаф дүгүл алай. Далапчи киши – бу сайылий, хайсы сохулуй кругом. Т'ерек, т'ерекмей. Бет'им анда т'ерекмей дэ – сохулуй. Кругом сохулма т'ерек. Т'ерек далапчи болма. Штэ, онун да хойдлар адын о сойу. О анда файдасы бет'им бар да, ама чох – йох да. Чохусу йох да файдасы ама, о айляный, тохтамай, йерне отурмай, мүдэм айляный. Далапчү – чапик инсан. О чапик айляный да, урчух т'ибик о айляный. Чох ишлүй. О т'амиль. Билий ший йоругун. Шлемеэ билий.

Дүйнә мердвен: бири түшөй (түшний), бири миний (миний). Бильмем мен, налай лаф. Билим ама, наз айтмаа бильмем... Алай хартлар айтыр эди: мердвен. Бу лаф бек узун. Ону чаре чох айтмага. Дүйнә мердвен. Аондан о, чохтант'и замандан чах, о шинди да о сойу. О ишлей. Ону чыхардлар – онмай барийх. Мени дэх хойдлар. Энди о мени диндей, оңмай. Энди мен оцам. Штэ, мердвен барийх. Бири түшний, бири миний. О түштү – мен миндим. Мен түштүм – о минди. Хачан дүйниафа хавғалых, эр бир ший – айтыйлар: бири ёлъмеэн – бири оңмай. Бир дэнеси щилий, ёльсе – оон йерне бахшасы отруй. Шорбажилиги жойулуй, бахшасы башлай шорбажи болмаға. Бир инсан – хоншу му, анда т'им – бир инсан бек зенд'ин. Дэх махтанып юрүй, ёзүн көстэрий, шо мен менми, дий. Хоншу му, бахшасы мы, не анда айтый... “Сен тохта, дий, сен бөгүн зенд'ин эт'енси, алай болуй, болуй бир хатэ – гарипленис. Мен гарип эдим – мен көтэрилим, мен зенд'инленим”. Бири миний дэ, бири түшний. Оон йерине дүгүль – вообще. О зенд'ин эди. Бир хатэ болуй му анда, бири чхарып ишиндэн атайлар мы, председатель, например. Йа о аблай айтайым. О эди председатель. Бек зенд'ин эди, эр бир ший. Бир даан чыхардлар ону – түштү ашага. Обёр немени дэ... кишини дэх хойдлар – болду бүйүк, оон йерине председатель болду. О ашaa түштү – бу тобед'е минди. Оон чүй айтыйлар: дүйнә мердвен – бири миний, бири түшний. Ону хувуп ийбердлер – буна хойдлар председатель. О учхан – бу көтэрильд'ен. Абу сойу аңлама чаре.

Дүйнәан бир көшеси йылай, бир көшеси күлий. Бу айтыйлыч чечиниш чүй. Барийх о гарип халх? Бар. Биз күлэймиз. Йа башха падышаларға бар ым йылағаны? Ачтан? Чуплахлыктан? Сувухтан? Мына, несалый башха падышаларға? Штэ. Оон ўчү да айтыйлган алай: бири чечиний, бири болмай – ао бағай, шо биз күлэймиз. Биз күлмеймиз ама, биз чечиниймиз гүзель. Бу эвельт'и лаф. Зенд'инлер зенд'ин чечиний, гариплер дэйылай. Хартлар блай тапмажа айтлыр эди: дүйнәнын бир көшеси йылай, бир көшеси сүйүнүй. Бир күндэ болуй той да, бир күндэ болуй ёлү дэ. Хайы

той, анда йырлайлар, ойнайлар, сүйүнүйлер. А хайы ёлү бар – анда йылайлар.

Дүйнән бир көшеси бош халмагай, ону да аллах доғдурған. Доғай барийх алай киши. Бишид'е т'ечмеэн киши. Огурсуз киши. Алай да дийлпер: шоп о да болғай дүйнәга, шоп көше халмагай, ону да аллах доғдурған. Ич т'ерекмэд'ен киши. Ама шоп дүйнәан көшеси халмагай, тахым көшелер шоп толу болғай, ону да аллах доғдурған. Чаресиз киши. Бишид'е холундан чыхмай. Бежермей. Штэ, дүйнән көшесин толдурған.

Дэвени йине көзүндэн т'ечирме алы бар. Ахылны халх чүй айтыйлыч, шо алай ахылны: не алса – этот ону, не тутса – ону этот. Башы шлэй гүзель. Эр бир шийни билий. Не холга халса – ону этот. О хадар т'амиль! О хадар о т'амиль, о хадар о йуха иши – дэвени йине көзүндэн т'ечирме алы бар.

Дэмбель кишиин ожағы да түтээмей, хазаны да хайнамай. Бу нек алай айтханлар? Хайсы киши дэмбель, о бүтүн күн бир ший этмей, хорандасна ашама да пиширмей, хорандасын да бахмай. Оон чүй айтханлар, шо ожағы та түтээмей, ашав да азирленмей. Не ашамаа бар, не ичмеэ бар. Не ахчасы бар, не бир шийни бар. Бир шийни дэ. Йохтур бир шийни дэ. Фарип т'ечиний. Не осу бар, не бусу бар. Дэмбель киши – о асралай бир ший дэ. Оон ашавы дэ йох, пиширмэд'е шийни дэ йохтур. О – ач, о – дэмбель. О раз дэмбель, оон пиширмэд'е шийни йох, ожағы да хойурмай. Ожағы хойурур эди, пиширмэ шийни боса. Раз пиширмэ шийни йох – оон ожағы да хойурмай.

Жамбаз киши: холу бе тутай, авузу бе ашай, холундан ийбермей. Ишлед'ен инсан, хайсы шлий, – жамбаз. Хайсы шлемей – о дэмбель, о ашамай да. Ач отурий. Оон йохтур ашамаа ший, гүзель ший. Йохтур ашамаа, ашавы йохтур оон, ашамаға.

Жанавар ѿзү баласын ашамаға стэсэ, балчыхче харыштырый. Бу айтыйлган, бу тэк жанавар ѿтүрү дүгүл. Бу кишидэн ѿтүрү айтыйлган алай, шо киши дэ алай. Стэсэ ашамаға бири-бири, бүйүк кичигин стэсэ ашамаға, о йүз мағана табай, шоп ону жоймаға, шоп ону ашамаға, шоп жойгай. Жанавар мағана табай. О табай не? Уйдуруй анда, болмаған шийин дэ айтый, шоп тэк мағана болғай ону чыхармаға, хувмаға, жоймаға.

Заман заманға уймаса, сен заманға уй (уйажахсы). Ширет дүйнәсы. Доғрулух йохтур бир йердэ дэ.

Зенд'ин ажид'енд'ерек гарипнин жаны чыхай. Йа хачан гарипни зенд'ин ажиди? О алай болмай. Гарип не хадар да ишлесе, зенд'ин гарип чүй түү

шүнмей. Зенд'ин ону тутай, шоп о ишлед'ей. Она бола тутай. Фарип тэ кёз ўчё т'ерек она түшүнмезд'е.

Ичиндэн урганда: "Вай, архам!" – хыччрий. Ону ургаллар ичиндэн – хурсағындан ургалларым, көкүсүндэн ургаллар ым, архасындан ону урмағанлар. О да айтый "архам", дий. Не чў дий? Йохтур оон кишиси, йардымжысы.

Ичтим шарап – болдум харап, ичтим рахы – болдум биралхы. Доғру айтылған. Шарап ичт'ен киши чох ичсе, айахлары сне отурмаса, ўйдэ т'ельд'ент'ерек о бир т'ере учмаған тэк, бет'им о балчыхче дэ учхан, су чине дэ учхан. Ўйдэ т'ельд'ент'ерек о болған энди харап – балчых чине учхан, блаштырылған, хап-хара, т'ирли, хусхан ўсне – харап т'ельд'ен ўйдэ.

Ишлед'ен балта хапартына ятый (туруй). Яа не чў абу – хапартна ятажаҳ ший дэ, балта? Бар алай ший. Хачан киши ишлей, ону саймайлар, бишайд'е дэ. Ишлед'ендэ саййляр. Ишлед'ендэ о т'ерек. Ишлемед'ендэ о т'ерекмей. Ону саймайлар. Унутуялар ону, киши йене йерне саймайлар. Эйилик этт'енси бир ший – сени саймайлар. Гүзель ишлед'ен кишид'е почёт йохту, ону саймайлар киши йерне. Балта да алай: хапартна атханлар. Ону т'ерек верстак сне хоймаа – сайғылы балта болгай. Бар алай инсаннар. Хожасы бар – шлий, о шлий-шлий – она сайыш йохтур. Оон чў айтыйлар: шлед'ен балта – хапу артына. Эр киши шлий-шлий, а сайыш йохтур – о хапу артына отруй. Бахай – бири берсе она ашама, о да ашажаҳ. Бермесе – о ач отруй хапу артна. Бет'им бир бахша инсан – ширбажиси ми, бир бахша сойу му, эр киши ми – шлед'ен-шлед'ен, она бир сайыш йох. О – хапу артна. Сайыш т'ерек болгай. Сайфайлар ону.

Ишлед'ени ишт'ир дүгүл, ишлед'ени ишт'ир. Йирми жан. Эр бир түрлү ишлеме алы бар. Бет'им йўз жан. Эр бир түрлү алы бар ишлемед'е. Алы бар эльниси ишлемед'е, эльниси ишлемеме. Яа эльниси гүзель ишлеме, эльниси пўсёр ишлеме алы бар. Ама бир жан, хайсы шлед'ий, ао – пагалы, шо о тахымы ишлеметий. О ишт'ир. Ао пагалы киши сайлий, хайсы ишлеметий. О пайынна бир дэне – тахым ишлеметий. Ао сайлий ишт'ир. Хайсы бир йертэ шлед'ий, тэк халхны шлед'ий, ахчасы чох. А крестьян, алышхан шлед'е, эр бир йердэ шлий, дэ она дийлер ишт'ир. Бир инсан шлед'емэ ўзү сечмей – тили бе т'амиль о, хонушусна ишлеметмед'е, бир бахша инсанға ишлеметмед'е. О да ан сора шлий дэ оон ишин, чыхып т'етий бахша ўйне о инсан, шлед'ен инсан, хонушусна да чыхып айтый, бахшасна да айтый: "Мен ишлемим, – дий. – Дэ мен ўзүм шлед'им", – дий. О ин-

сан ўзү шлед'ий, ўзү ишин, хонушусна шлед'ий, бахшасна шлед'ий, бахша инсанға. О ишлед'ен. Бахша инсанға ўзү ишин ишлед'ен. Ўзү ишин ишлед'ен бахша хысайахлыға, бахша инсанға. Аи сора чыхай да халхка, хоншуға мы, бахша халхка, соҳахка, айтый, шо: "Мына, мен шледим, мен ону шледим, мен буну шледим. Мен ишлемим. Мен эр бир шийин ишлемим", – ўзү ишлемед'ен, шлед'ен. Бахшасна шлед'ен. О да тили бе ишт'ир. Тили бе тэк айтый: "Мен ишлемим", дий. Тили бе – ўзү ўзүн маҳтай, эй: "Мен шледим". А вообще, шлед'ен бахшасы оон ишин. Оон чў ишлед'ен ишт'ир дўгўль, ишлед'ен – ишт'ир. Тили бе тэк айтый. О, тэк тили бе ишт'ир, а холу бе дўгўль. Тэк маҳтаный, шо мен ишт'ир. Ўзү ишт'ир дўгўль.

Иштэн артмай – тиштэн арттай. Ишлесен дэ, но иштэн артмай. Эксик ашама т'ерек ми? Нас? Нас дэжем? Мыҳайат болмаа т'ерек, дағытмама, экономить этме ўзўндэн. Наз дэжекси? Т'ерек ўзўндэн хызғанып та тутмаға. Тарта тутмаа т'ерек, тарта. Бир харерин бильмээ т'ерек.

Йабан бит тишлемесе, хашынмас. Нас дэйжекси ону? Йабан киши тиймесе... Йохсам наз ону аңлатмаға? Т'ерек, эбе, ону бизд'е лафетмезд'е. Мен абуни гүзель биямам.

Йабанжыдан доғмуш болмас. Бу лаф бек алай хысха. Бу айтылған хачан-то. Зараз энди алай дўгўл. Йабанжы бар – доғмуштан да йахшы болуй. Аблай айтылған, шо йабанжыдан доғмуш болмай. Не чў? Доғмушуң – сениң доғмушуң, йабанжы да йабан. Йабандан болмай доғмуш. Болмай доғмуш йабандан. Стэмей йахшылых. Доғмуш болмай йабандан. Наз гүзель боса босун, наз сен гүзель босаң бол – сен гүзель инсансы, – мaa доғмуш боламас. Сен – йабанжы. Йабан киши.

Йабан кишиин тавуғу – хаз т'ибик. Бу хоншун кёзне алай чалынган. Йырахтан кёрд'ен, дий: он тавуғу меэм хазымдан да бўйўк. Хонушун да хатыны хыз кёрўнд'ен. Йырахтан бек дўльбер эт'ен, о ону бек бед'енд'ен. Пахыллайляр. Пахыл. Она кёрўнўй тавуғу – хаз хадар кёрўнўй. Ао азнатых т'етирсе дэ, тавух т'етирсе дэ – о хонушуга кёрўнўй, хонушу хысайахлыға кёрўнўй, шо о хаз т'етирд'ен. Тавух т'етирд'ен – она кёрўнўй, шо хаз. То що пахыллай. Хатыны да хыз хадар... хыз т'ибик кёрўнўй.

Йаваш-йаваш хората болуй. Бу – бир ший, бир иш яласалажаҳ боса, халх чох боса, йаваш-йаваш бир шийни ясайляр, йаңы ший анда. Ўй ясайляр, аран ясайляр. Штэ, айтханлар: халх та чох, йаваш-йаваш ясағанлар, эр бир шийни ясағанлар.

Йавун йавай тамчилей, хазах (папаз) хызынамамчилей. Йавун т'имердэ алай йавай, чапинка

т'ибик! Тамчилери дэ бек кишиин йүзүн уруйляр, бурчах т'ибик уруйляр. Хазахын хамчиси наз хызын уруй, алай йавун кишиин йүзүн уруй.

Йазын боху – хышын ашы. Бизимчасна айтыйляр алай, от чалғанда, пичен чалғанда, айтыйляр: йазын боху – хышын ашы. Хышта мал ашай эр бир шийин дэ. О йазда сайляй – тэк гүзель отларны ашай. Йазын боху хышта аша. Гүзель шорбажи боса, о йазда биший дэ халдымай, шоп хышха халгай. О тахымы хойай. Йем ми – йем хойай анда, ашав ны – ашав хойай. Йа нед'е? Йазда болған шийни сен хышта табамас. Сен юмни ал, мына, сыйырга да юм. Йазда сыйыр ону ашамай. Хышта да о эн гүзель юм. Ашав шийи да алай. Йаз шийи – йазда о чох, йазда о т'ерекмей. Хышта ону хыдырыс. Хойсан – табылый.

Йаланжынын йолу хысха. Не хадар чаре йалан айтма? Вахты т'елий – она айтыйляр: "Вазд'еч энди, болду, абу сениң йолуң битти". Чох айтамай о йаланни. Бездирий тахым о йалан бле. Ону мүдэм дэ тутайляр йаланга.

Йаланжы(н)ын ўй ўянған – халх йыннамаган. О инсан салтэ дэ йалан айтый. А сыра т'ельд'ен она, ўй ўянған, йанған оон ўй – халх йыннамаган. Йанған заманы да халх йыннамай она, то шо о салтэ йалан айтый. О эр киши ми, ях хысайахлы мы, хайырсыз халған. Доғруса айтты ама, халх йыннамады.

Йаланжы(н)ын чох йолу. Йаланжы айтый: мен т'етэжекми аяахташма, дэп, ях да кинофа мен т'етэжегим, дий. Йалан айтый. Ёзү дэ балыхка т'етий. А т'етий совсем бахща хысайахлыга, бахша йол бе т'етий – бахща хысайахлыга мы, бахша ишине ми – бахща йердэ т'етий. Т'етмей анда, хайы т'ерек, – йалан айтый. Йалан айтый хатынна, йалан айтый аяахташна. О йаланжы – онун йолу да чох. О ёзү унутмай. Ёзү йалан айтый халхка, оон чү онун чох йолу. О халхка йалан айтый. Мына нас.

Йаланжы(н)ын шааты да йанна. Бар алай халх, хайсы пайынна йүрмей, йаланжы. Йаланжы йаланжы бле йүрүй. Йаланжы йанна йаланжы. О айтый, халхка йалан айтый, о saat да айтый: "Йыннамасаң, йыннамасаңыз – мына, сорун она!" – дий. О да йанна. О ёзү йаланжысы бле йүрүй дэ, ортағы бле йүрүй дэ. Йаланжынын йанна шааты да бар. Хартлар алай айтыйляр. Йаланжы – бу бек чох лафетт'ен киши, хайсы доғрун да айтый, йалан да айтый, но в основном йалан айтый, тапма-жалар айтый. Дийлер – оон шааты йанна бар. Бек чох лафетий ни – эр бир шийни ёзү айтмай, шааты да айтый. О шаат та тутай, шоп убедить эт'ий халхны, шо о эр бир шийни доғру айтый.

Йамавлу урба йанысындан да гүзель т'имердэ. Нек алай айтыйляр? Нек – кишинин ахчасы болмаса, йанысын алмаса, эст'и урбаны йамай, гүзель йувай, т'ийий сүтне, оон тэр-тэмиз, йанысы т'ибик о йылтрай, көрүнүй. Оон чү хартлар айтхан т'имердэ йамавлу урба йанысындан да гүзель.

Йамавлу ший тээз йыртылый. Не чү алай айтыйлай? Фарип киши, не хадар да о йамаса ёзүнү, не хадар да о тапса биший, не хадар да о шорбажилигин о котэрсе – о зорна котэрий ону. О, алай да котэрий ону, о чох ший бле котүрс – о вахта котэрилий. Фариплик ми – йохтур оон ахчасы, алай йохтур бүйүк ший бир т'ередэн этмэд'е. Абуун этт'енд'ерек – амда энди йыртылый. Буну баштай этмэд'е – башха йери йыртылый. Ама не чү йыртылый? Энди о эст'и, энди йамавлу о. Хаве боса, о йыртылмай. Он чү дэ дэд'еллер: йамавлу ший, йамавлу урба тээз йыртылый.

Йанашадан бит тишлемесе, хашынмай киши. Буну айтыйляр нек? Йанашадан т'елим болмаса, сана бир ший дэ т'ельмей. А т'елим боса сана, вахта гүзель т'ечинис. Бир йертэн бир ший йардым этмесе... Блай айтайым – хырсламага айтмайым. Бир доғмушун, бир сой йардым этмесе – агасы йардым этий, бабасы йардым этий, анда, доғмушу йардым этий. О мына: мен зенд'ин ми – яна нас зенд'инненди? Бир сою – о андан берий, бу мындан берий – о да зенд'иннений. Йанашадан бир ший... бит тишлемесе – зенд'инненмей. А бахшасы зенд'инненмей – бири дэ бир ший бермей, тэк ёзү хуваты бе т'ечиний.

Йанашадан т'ельд'енинен тоймас, о да вахтына болмас. Ёзүн асрамасаң, оон бе тоймас, киши берд'ениндэн тоймас.. Вахтына да болмай. А ёзүн асрасаң, сеэн салтэ софраң сне болуй. Салтэ то-йас.

Йаны ай доғғанда ай боса сырт сне, чобанжи айтый: "Ай сырт сне – чобанжи // чобан бурун сне". Хопха айфа лишсе (тутулса) дэ толса сув бле, ай йавунлу болажа.

Йарамаз кишиин тили ишпе парча т'есий. Бу айтханлар алай кишид'е, хатынга, эрд'е, хайсылар бек чох хавгетий, хайсыларын тили бек узун – ишени дэ т'есий. Алай йарамаз тили, жамны да т'есий.

Йарамаз киши йыланға да хашлый. Алай бек йарамаз – йыланға хашлый. О хорхмай йыландан да – алай бек йарамаз киши.

Йарамаз тили – көпек тили.

Йахшы аш халғанд'ерек йаман хурсах патласын. Бар алай лаф. Бу алай хысха лаф. Гүзель, берет'етли аш бар, бек берет'етли. Киши ашай. Ашап тойай. Халған анда бет'им чох да дүгүл –

энди ашайамай да. Наз да боса, о стий ону ашап битирмеде. Йзё дэ дий: “Лучче ао йахшы аш халжағна,лучче хурсағым патласын“. Ашап шишт'енд'ерек ашай. Йемлений дэ – халдырма стэмей: бек гүзель аш. Йахшы аш халғанчerekлучче хурсағың патласын. Бу айтыйлар нек? Алай пиширд'енлер аш, незетли, эт бле, гүзель пиширд'енлер, дэ киши бек бед'енд'ен. Ашаған-ашаған, дэр эт'ен: “Гүзель аш халғанчerek,лучче меэм хурсағым патласын”.

Йахшылыых йахшылых боса, хара ѿгүзге пи- чах болмазды. Йахшылыых боса, эп тэ йахшылыых болуй, хара ѿгүзүн дэ соймайлар, пицах та алмайлар. А хайы хавғалых, анда хавға, анда ѿгүзүн дэ сойайлар.

Йахын хоншуң авлах доғмуштан доғмуш.

Йетмиш – т'етмиш т'ельмиш.

Йинеэн кőзүндэн дэвени т'ечирий. До чого т'амиль! Ширет. О, алы бар йинеин кőзүндэн дэвени дэ т'ечирме – алай ширет о алай!

Йуваш атын тэpmеси хаты. Бу айтыйлан халхтан ѿтёрү. Ат ѿтёрү дүгүл – халхтан ѿтёрү. Бар алай йуваш хатын. Бар алай йуваш хысайахлы. Бар йуваш киши. Алай этий саңа, шо ёкелисиндэн дэ хаты болуй. Пший-пший этий алай, шо ёкелиси ону этмей алай, наз о этий, йуваш. Блай да кőрүнүй, шо йуваш. Сен ондан эмтэтмес. Бу алай тэpmе болду, нас йуваш аттан. Бар эр кишилер, йуваш кőстэрийлер ѿзүн. Бар хысайахлы да – йуваш кőстэрий ѿзүн. Йуваш кőстэрийлер ама, ѿзлери йарамаз. Оон чүй айтыйлар – тэpmеси хаты. О ѿз ѹымшах кőстэрий ѿзүн, йахшы, анжә кőрөс блай, йахшы инсан, йахшы эр киши дэ, хысайахлы да, йахшы инсан ама, сыра т'ельсе отурмаға мы, лафетмеде ми, тэpmеси хаты. Тили хаты мы – сора жаның авуртуй.

Йўз берсөң – йўз эльни стий. Рызы йох, йўзү йохтур. Йўзлү киши боса, рyzлы киши: “Сав бол!” – дий йўзд'е дэ. Буна – аз. Йўзү йох – оон чүй. Она берд'еллер йўз, о да истэй йўз эльни. Бу айтыйлар баба-нене балларна. Эт'и-үч баласы бар. Бир дэнеси бек баштах. Ненеси дэ дий бабасна: “Сен ону бек баштахлаттың. Йўз бердин она, о энди йўз даа стий. Баштахланый, башың сне дэ ми-ний. Оон сне хычырмаа т'ерек, тохтасын азна. А то даа бетэр баштахланый”, – дий.

Йўз – яя бийыл кўз, яя т'ележек кўз.

Йўрд'ен аяхка чырмавух сарылый. Йўрмед'ен аяхка чырмавух сарылмай. Буну айтыйлар нек? Нек – бар киши, бүтён қўн шлий, йўрўй, отурмай бир йердэ. А бар алай киши, дэмбель, хайсы бүтён қўн ўй артна отруй, бир ший дэ этмей. Чапик

инсан. Яа эбет. Чапик йўрд'ен инсанга эр бир ший файдаға т'етий.

Йыламаан балаға кőкүс берильмей. Меме бизимчас кőкүс. Догру айтма стэсөң – кőкүс. Ала-йых блай. Мына, т'ирей ми о бўйўкт'е, адам, киши, башлай йыламаға, башлай ёкеленмид'е: “Сиз маа биший йардым этмейсиз, маа биший бермейсиз“. Яа бўйўк биший дэ бильмей, бишийчик бильмей. Бўйўк дий: “Яа хайы мен билийим? Сен бир т'ере т'ирмес, бир т'ере сормас, бир т'ере стэмес“. Йыламаан балаға кőкүс бериллий ми? Бала йатый да, йыламай да. Булары босун бет'им мына баллар арасна – нене дағытый, берий. О стий, бу бала стий, бири дэ отруй. О да ёкелений: “Яа нек сен маа бермес, бермедиң?“ Нене дий: “Не айт-мас“

Ўымшах тёшней – хаты йатма(ғ)а. Бу чохусу бўйўклерд'е т'ечий. Алай чох айтый, алай чох сана адай – чах сўйүнүс. Хачан энди т'ерек этильд'ей энди – биший дэ т'ечмей, тэкмил дэ биший иохтур. Бир лафы бенземей. Айтханна кёре эт-т'ен шийи бишийд'е бенземей. Йалан айтты. Йаланжы киши чыхай бу. Хырарлай бир – этий дэ башха. Алай маҳтай, тёшек ѹымшах тёший – йатмаға да хаты. Бир баҳшасы инсан т'ельсе, о санетий, о айтый: “Мен бек гүзель хысайахлы, мен аблай, мен гүзель йасам, мен саа ону йасам, мен саа тикем, мен саа бир ший бир ший ишлем, йардым этэм мен саа. О оплаган т'иби... О догру айтмай, анжә йалан айтый. О санетий, айтый ама: мен саа ѹымшах хойам. Ама ѹымшах хоймай – о хаты хойай, йалан айтый. Ан сора о т'елий, айля-ный, аяхташи т'елий она, элик этт'ий, – о да элик этмей.

Калата да калата, калатанын кўпеги дэ калата. Абуна ответ берамам... Калатаңы сайсан... Калатаны сайсан барйох? Энди кўпеги дэ калата. Алай чыхай? Энди т'ерек кўпегин дэ сайма онун. Алай чыхай мы? Ёзүн дэ маҳтай, хоншуун калатасын да маҳтай. Ёзүн дэ маҳтай, калатасын кўпегин дэ маҳтай. Тэк ѿзү маҳтамай.

Карға карғаан кўзүн чыхармай. Бу айтыйлай, т'имердэ, абу бўйўклер тарафы. Бўйўк бўйўгүн кўзүн чыхармай. Бир бўйўк биший айтса, обўр бўйўк да она йардым этий. Болуй алай заманы, шо башха халх да алай. Азна... бек тэд'инсиз халх, дўгўл алай, азна тэд'инсиз халх бет'им. Алай, тэд'инсиз халх бет'им азначых. Биший алай, бузух ший этселер алай, йенед'е айтый алай. Бузухлух ший этийлер. Бу алай лаф, шо бу айтыйлай чох заманы. Чохсна айтыйлай алай. Буну дийлер бўйўклерин тарафна. Даан блай айтыйлар: карға карғаан кўзүн тэшмей. Буну айтыйлар вахта, хачан бир бўйўк харлай, бир ший этамай. Крестянин

дэ берий эт'инжи бўйўкт'е, шоп о юалбаргай да, она йардым этт'ей. Хонушу да айтый: "Карга каргаан кўзён тэшмей. Олар эт'иси дэ бўйўк. Олар аяхташ". Бўйўк бўйўгун кўзён чыхармай. Бўйўклер бир биригин салтэ неметий... йардым этий бир биригине. О бўйўклер бир биригин кўзён чыхармай. О карга, о, карга дўгўль. Бўйўк бўйўкун чыхармай... йардым этий бир биригине. Бир чанаҳтан ашайлар. Бир биригин сайайлар. Она ѿкеси боса — эп тэ бир, бўйўк бўйўгун аңлай.

Киши су ичт'ендэ йылан да тишлемей. Айтыйлый абу о тарафтан ётёрү, шо киши су ичт'ендэ сен она тиймежекси: алай бар йутуп су бле боғулмаға. Ёзў харерине ичжек. О арада онсуз болажасы. Йылан да тишлемей о арада. Йыланни айтыйлар, шо йылан да тиймей о кишид'е. Болмай тийме о кишид'е су ичт'ендэ. Киши ичт'ендэ сув, йылан да тиймей. Нек алай айтыйлар? Киши сув ичт'ендэ болмай кишид'е тиймедин дэ, айтмаға да, тэбермедин дэ — о алай бар тыйылмаға сувдан.

Кишин араба сне чох йўрмес. Ай! Сен көр-се! Бу айтыйлган о халх тарафынса, хайсы киши севей кишин араба сне йўрмед'е. Нас йўрмед'е араба сне? Кишин элиги бле онмаға. Алай мы? Не хадар да о оон арабасы бле йўрсе, онун ёзў арабасы йоҳ. О ону хувай мы, не болуй араларына, аралары бузулуй, айрышыйлар — бу халый жайав. Т'ерек ёзўн араба болғай. Ёзў алай болғай, шоп ондан сен неметмедин. Конёл халмағай она. Конёл халмағай ондан. Кишин араба сне чох йўрмеш болмай. Бу айтыйлган оон чў, шо наз да кишини брычкасы гўзель босун — т'ерек ёзўнг'ин пейд этмедин.

Кишин кўзёндэн чўп чыхармай. Бу айтыйлый о киши чў, хайсы стәмей ишлемед'е, ичтәчик стәмей ишлемед'е. Дәмбель киши. Айтсалар да она, айтмасынлар. Ёзў башна о этмей. Ондан бир файдага болмай, йоҳтур файда. Жансыз дўгўл, о — дәмбель. Бет'им оон жаны бар. Бет'им йўргиги бар онун. Бу алай, бет'им о ажий дэ ама, о дәмбель киши, стәмей ишлеме.

Кишини риз тутай. Ризсыз кишид'е бир ший дэ этамас — тэк сучлама т'ерек ону.

Кўзлери йолға халый. Киши эмтәтий мисафир. Т'ечинишне алай болуй. Мына, кўзетий, мүдэм ablай кўзлери йолға халый. Мудэм халый кўзлери йолға. Кўзетий — сондан т'елий бири дэ мисафир, йирахтан. Биший-биший бар кишид'е алай: хайсы киши бле неметий. Йолға кўзлериц халғанда бири-бири т'ележек. Бири дэ т'елий. Чоҳ заман т'елий. Йа арада кишин кўзлери йолға халый. Бу наз айтмаға? Хазахчас: мышых йувунуй — мисафир т'ележек. Мына, мышых йувунуй! Саныс, алай биший дэ йоҳтур, алай бўйўк ший, ама

мышых йувунса — мисафир т'елий. Бағайымыз мисафирни, т'ельд'ей. Мышых йувунса — т'ележек о. Мышых энди кўрсетий, берий бильмедин. Мышых йувунса, я мисафир бағылый да, мисафирни бағайымыз. Хазанни т'ерек ми асма? Т'ерек. Мисафирд'е хазан т'ерек. Мышых йувунуй — хазан асылый: мисафир бағылый.

Кўзлериц тобеэ эт'ен ни сенин? Гимердэ болуй алай. Ийберий сени ненец түт'анға биший алмаға. Алыс о шийни, т'елис уйдэ. Ненец кўзетий-кўзетий, айтый: "Кўзлериц тобеэ эт'ен ни сенин?! Блай шийни алай т'ельд'енси! Алғай э(ди)н да мен неме сана ийбердим алмаға? Кўзетамадын ми?" — дий.

Кўзў топрах бле дэ тоймай. Бу лаф айтыйлган абу — хайсы халх тоймай. Хазанчи да бет'им бўйўк, шорбажлиги бўйўк. Бет'им хырслай да. Ама она бу тахымы — аз. Кўрмемиш: тахымы она аз. Йетишмей да! Бет'им ёзў дэ зорна энди. О сойу — кўрмемиш киши, тоймай. Айтыйлар: кўзлериц топрах тойдурсун! О кўрмемиш — кўзлери топрах бле толмаған. Азсыный. Сальтэ дэ она кўрёнүй аз. Топрах бе дэ тоймай кўзлери. Кўрмемиш — эпси ёзне тартмаа стий. Кўрмемишлений.

Кöпек кöпектэн артына халса, хурйуғу йўзўлўй. Инсан инсандан да артына халса — наз дэжекси сен? — йерин тапмай. Жаны авурмай... О инсан котэрилий, асралай. Бу да она кўзетсе, асраласа, оон хурйуғу йўзўлўй. Саныс, алай.

Кöпек кöпекте айтый, кöпек тэ хурйуғна айтый. Бу алай: шо айт, шо айтма кишид'е — она бармай. Т'ечирсөн сен ону — киши кишид'е айтый, киши дэ — кишин хурйуғу йоҳ — киши дэ ёбўрне айтый. Сен она шо айтис, шо айтмас. Она бармай лаф. О да шитмей, бу да шитмей. Бу киши дэ ишитмей, о киши дэ ишитмей. О аллама стәмей сени, о диннемай. О шитме штий, сағыр дўгўл, лафлар она бармай. О штий ама, диннемай, четин чыхармай. Хоншу хоншуға айтый, хоншу да ёбўр хоншуға айтый. Кöпек не? Аяхташ, бар-йоҳ. Инсан. Хоншу хоншуға айтый, хоншу да дальше айтый, даа баҳласна айтый. Айтис йўрўйлер о.Ao сойу. Лафчулар.

Кöпек мышых бле т'ибик, отуруйляр. Бизим хонушумуз бар. О киши биле бек пўсур отуруй, хатын. Дэ айтыйлар: "Олар эт'иси эп тэ дэ канжапанжча. Хожасы т'есе шарош, хатын котэклий, хатыны да ону, йўзўн тэқмиль панжалай тырнахлары бле. Йа т'и дийлер: олар т'ечинийлер кöпек мышых т'ибик.

Кöпчек синмадан араба хапахланмай. Бу айтыйлган алай, наз бар бар-йоҳ. Не чў, дэсек? Болуй хорандаче биший-биший. Йа сойлухка болуй биший-биший, бўйўк хатэ. Бу хатэ бар-йоҳ неметий

тахымны да. Тахым доғмушлухка хатэ сайылий. Болмаған боса бу хатэ – доғмушлухка да болмаз эди биший дэ. Көпчек сынған, арабасы да йығылған. Шорбажи ёльд'ен. Энди ўйү чине шорбажи йохтур. Энди хорандасы шорбажилик тутамай. Эшильд'ен оон неме... Энди авдарылған оон т'ечиниши, хайып болған оон т'ечиниши.

Күмес т'ибик – ўйүн босун.

Лаф – торгай. Бу нед'е? Не чў айттылған бу сою? Мына, айттың – энди о т'етти сениң авузундан, лаф. Нас торгай учуп т'етий, сениң лағың да алай. Айттың – энди учту т'етти. Оон чў айтажа заман түшүнүп айтажасы бишийиң. Айтый – о энди учай т'етий.

Мабет – мышых бле кёпек т'ибик. Мына, лафетий алай: "Мен гүзель отурум, мен чечиним гүзель", – дэйин. Бу чаре харт бле да, aka бле да, хызхардаш бле да, баба бле да, ана бле да чаре алай айтмаға: сиз алай мабет, нас кёпек бле мышых т'ибик. Мышых бле кёпек мабет ичтэ дэ болмай да, болмай да. Ичтэчик мабет болмады, болмай да! Булар да алай. Боламай ама, олар айтый, шоп халх бильд'ей, шо олар мабетли эт'ен. Аблай.

Маңха маңханы суватха табай. Суватха, озға атларны йувундуруйляр. Атларны йувундуруғанда анда раст'елийлер олар, озға раст'елийлер олар. Мен алай аңлам. Озға бир йертэ табушуйляр олар.

Махтавлу т'елин тёрд'е отуруй. Гүзель йердэ отуруй махтавлу т'елин. Эр бир сайышый да ону гүзель. Тёрд'е отруй, дийлер, эвельчасна. Сайайляр – хайнанасы да сайай, эпси дэ т'елинни сайай. Она гүзель.

Машалла сеәң жанңа! Оон чў алай айтлый, шо эмтэтмәд'ен кишидэн, этмәд'ен кишидэн, хайсы этмежек ону, хайсыдан чаре йох эди эмтэтмәд'е – бу киши этти. Этти алай т'ечмед'ен шийни кишид'е, ёбүрне бед'енмәд'ен шийни этти. Жанын аврутту онун бет'им. Он ўчү дэ бу киши она айтый алай: машалла сеәң жанңа! Машалла жаныңа! дийлер эбет. Не анда, не йазувлу анда? Налай о? Наз айтайым саа? Бир ший айтса, "Машалла жанңа!" – дийси. Оле ми? Бир йаңалыш ший айтса, "Машалла жанңа!" – айтыйс. Иа бир т'ерекмәд'ен лаф айтса, мына: "Машалла жаныңа! Нед'е алай айттың?! – дэс.– Мен алай ич стәмединд айтханыңы", – дэс.

Мен "анды" дэд'енд'ерек сен мында бол. О хадар тээ болажаҳ, о хадар чабик болажаҳ, о хадар тээ, шо "анды" лағыны айтханд'ерек бу мында болажаҳ. Бек чапик йүрд'ий. О "анды" айтханчerek, о энди йетиштирд'ий т'и мында болмаға. О "анды" дэд'енчерек, о йетиштирд'ий т'и мында болмаға, харшысына болғай. Тээ. Бир аяғың анда босун, бири мында босун, дийлер. Алайдыр.

Мендэн т'етт'енчерек, саңа барғанчerek. Бир ший берий ми, гүзель ший... Бет'им, дағылый о анда, не... О да ўйдэ алт'етий, ао анда хойай мы, анда бир ший, энди дағылый. Мына, машина мы анда, не, т'етирдин ўйдэ, хойдуң машинаңы, чалдың, йетиштирмедиң машинаң бе шлемед'е – энди дағылды. Мендэн берд'енчерек, она да барғанже. Сен ўйдэ йетиштирмеэн т'етирме – энди дағылды, не дэ боса. Мен бердим, сен ўйдэ алт'етт'енчерек о энди дағылды.

Мышыхка күлём (ойун) – сычанға ѡлём. Сычанға ажель, мышыхка да чечиниш. Иа сычанны да тутажаҳ да мышых – сычан болмажаҳ артык дүньяға, йүрмежек. Мышых та сүйүнүй – күлём. Она ѡлём – буна күлём. Мышых та ашап тойажаҳ сычандан, сычанны ашажаҳ. Исан тарафтан да чаре буңу айтмаға. Исан исанны ашаса... Наз ашаса? Дүгүл блай ашама. Иштэн тараф ашаса ону, бермесе йүрүш она – ону барийох ашады! О жојүльду, о киши. Ишин жойду му. Чох ший жойду анда. Бу да сүйүнүй. Бүйүк мү, т'им анда, бүйүгү мү оон – ону ашаган. О, заваллы, дүнядан жојүльду. Дүнядан жојүльду, дийлер. О тири, эбе, ѡльмеди, биший дэ. Дүнядан жойду ону, дийлер. Бу да т'ечиний, гүзель, сүйүнүй, шо ону дүнядан жойған.

Намың чыхканд'ерек жаның чыхсын. Нам бар – эр бир түрлү чаре аллама намны. Бар гүзель нам да, бар пүсүр нам да. Бу айтлый барийох пүсүр нам чў. Пүсүр намың чыхканд'ерек жаның чыхсын. Т'ерек аллама, шо пүсүр нам – жаны чыхса. Гүзель нам ўчү не жан чыхажаҳ кишин? Жан чыхмай. Бу намыслы халх, рызлы киши. Рызлы кишин намы гүзель чыхай. Пүсүр кишин намы пүсүр чыхай.

Не алай бек күлес – түшүнө йохсам бонжаҳ көрдүн мү? Бу кишин ахылна эп тэ дэ бонжаҳ. Дэ о күндүз лафетт'ен, йеже дэ түшүнө көрд'ен бонжаҳларны. Дэ алай оон чў айтхан.

Не башыма йазған, ону да көзлер көрежек. Иа т'им көрежек? Көзлер көрий барийох. Кишин көзү бар? Киши көзү бле көрий. Не башыңа йазған, ону көрежекси. Кишин чечинишне болуй алай – онмай о. Мүдэм биший-биший болажаҳ, пүсүр ший: иа хорандасна, иа малына, иа шорбажилигине, иа йанай, иа д'еберий, иа ёлий – мүдэм биший-биший болуй кишид'е оғурсузлух. Халх эвсли йынаныр эди: абу, не дэ боса, не чечиний киши дүнясна – аону йазған она дөгганда башна, маңтайына йазған. Не босун-болмасын, нас хатэлэр т'ельмесин, т'ельме т'етсин, о алай – йына-

ный киши, что она йазған доғганда башна. Она аз-
начых юеңиль чечирмәд'е. Не чү, дәсек, — она йаз-
ған доғданда, алай да болажаҳ, — хайиль, азничых.
Оон бле азничых юеңиль она талашмаға.

Не бек т'ийинис — йохсам сени т'елин бережеклер ми? Сени т'ийиндирийлер гүзель — т'елин бережеклер ми? Сорай о. Бет'им тул хысайахлы. Она сорайлар: сени т'елин бережеклер им? дәп. Бет'им бу баҳша түрлү?.. Афтарасна т'ийиний, бек т'ийиний. Не? Йохсам т'елин бережеклер ми? Мол, т'ет алай да. Барыам да дүгүль, бир ший дүгүль, о чыыхкан, т'ийинд'ен чыыхкан. Бир йертэ бир йертэ ийберий — түт'анфа мы, хайда: “Т'ет, бу урба чине дә гүзель, т'ет блай”.

Не ёлъяниң стий, не онғаның стий. О хардашын бек сайай будто бу. Сайай ама, о стәмей, зиядә ондан зенд'ин болғай. Гүзельлик стәмей. Стәмей, о зенд'ин да болғай, фарип тә стәмей болғай. Пахыллай. Онғаның да стәмей, шо ондан зенд'ин боса, о пахыллай энди. Стәмей, гүзель болғай. О стий, ёлъмей. Алай, зорна да боса йашағай — ёлъмәд'е дә, онғағай да. Зорна да боса йашағай. Ондан стүн болмағай. Пахыллых.

Не хадар бохну хозғас, о хадар сасый. Бар алай халх: севий алай чох лафетмәд'е, чох йалан айтмаға, чох биллий, чох ёзүндән табай, штэ, йалан, уйдуруй дүнә түрлү шийлер, сеэн ўсне дә алы бар айтма, меән ўсне дә алы бар айтмаға т'ерекмәд'ен шийлер. Оон чү дә дийлер алай: не хадар ону хозғас... Т'ерекмәй ону тиимед'е. Дүнә түрлү пүсүр шийлер, т'ерекмәд'ен шийлер. Бохну хозғасаң — о хуруған. Тиимесе ону, о хуру туруй. Хозғасаң — башлай сасыма. Бу да алай. Тииме ону — айта-айта вазд'ечий. Йа сен ону тиисен, башласаң ону хозғамаға, о даа зийадә аоондайы. Көпек т'ибик. Харартый. Дүнә түрлү т'ерекмәд'ен лафлар, йаманлар айтый.

О меәм хадар болғанчек, мен дәве хадар болум. Чибин йутхан мы, йохсам бир ший йутхан, дә айтыйляр буну. О кичик. Тапмажа бар. Айтый: “О меним хадар болғант'ерек, мен дәве хадар болум”. Буну айтхан алай киши, хайсы сравнивать этт'ен дәве бле ёзүн. О алай бүйүк эт'ен, шо оон хадар болғанчек бир киши, о болур эт'ен дәве хадар. Булай сравнивать этий кишини дәве бле.

О сени йиненин көзүндән т'ецирий тәкмилъ дә.

Он пармағы эт'и холума — хайсын да т'ессен, о пармах авуруй. Бу лаф айтыйлың сою тарафы, ба-ба-ана тарафы. Баба-анаға айтма алы бар йанашадан бири, йа баллар бири айтма алы бар: “Сен ону зийадә ажис, сен она зийадә берис ми, сен она зийадә көзетис ми”. Ана чохусу булай айтый вахта: “Мына, он пармағы эт'и холума — хайсын да т'ес-

сен, о пармах авуруй. Сиз дөгрү аңламайсыз ону. Эпсиз маңа бир, тахымыз бир. Не чү, дәсек, — хайсы пармағым т'есем, о авуруй мәэм”, — дий. Кишинин он пармағы бар. Дә хартлар айтый: хайсы пармағын т'есмес — эпси бир авруй.

Ортахлық — бохлух. Былай айтыйлый. Не чү ортахлық болуй? Бу, эвелт'и заман эди ортахлық. Шин йох алай ший. Фариплик эди. Пайынна шорбажи чаресин табамай. Мына, т'елий — т'ерек жыймаға зарени. Несай вахта? Пайынна жыйған киши — зенд'ин халх, о пайынна жыйай, тәз этий да. Бир шорбажилик. Фарип киши да ортахлық. Энди бохлух та. Не чү дәсек? О зорна, сен дә зорна. Оон да йох, сеэн да баҳша шийиң йох. Бир йертэ штә наз да боса жыйас. Кötәрис арманны. А сон пайляшамас — хавға. Нед'е? Чох бар йетишмемезликлер. Бир түрлү чаресин табамай, наз да боса штә. Оон ўчү да дийлер: ортахлық — бохлух. Ортахлық шийни көпек тә ашамай. Хартлар айттыр эт'ен алай. Баштан ортахлық бар эт'ен. Бир йертэ чалар эт'енлер, басар эт'енлер арман. Дә ан сора да хавға орталарна болур эт'ен. Он чү блай хартлар айттыр эт'ен — пай этт'ендә хавғалар чыхар эт'ен. Ортахлық ший гүзель дүгүль. Барабар шлесен, гүзель дүгүль. Ортахлық бохну көпек тә ашамай. Башлайляр эришмәе: сен чоғун алдың, мен азын алдым. Ао сойу.

О хадар ичсен, ят та хаталан, тур да хаталан.

Озну көрмәдән папучларың чыхарма. Дөгрү. Йа озну көрмем мен — нед'е папучларны чыхарма? Озға барған сора папучлар чыхарлый. Йа т'им чыхарый йол чине папуч? Оз анда — мында да папуч чыхарыс мы? Йохса анда барған сора папучларың т'ийес ми? Папучлар чине т'етэс, озну көрд'ендә чыхарыс папучларыны.

Онун артындан салхын су ич. Бет'им олан хызға барды, стәди алмаға. Хыз стәмедин. А сондан, улан т'етт'ен сора хыз энди йанай. Ама энди су ич, салхын су ич. Энди о хайтмай. Бет'им, сен бишший сатас: атын сатас мы, сыйыр сатас мы — саа т'ельди адам, берди фий. Фийин гүзель берди о саа. Ама саа көрүндү азжа. О т'етт'ен сора сен энди йанас, энди салхын су ич, энди о хайтмай. Алған киши тапмады мағана, стәди алмаға. Шорбажыя да аз көрүндү оон берд'ени. Йа уланны бет'им бед'емеди, бир хыз уланнны. О да т'етти, бу да т'етти. Она да энди салхын су ич, буна да салхын су т'ерек ичмәд'е. О да хайтмай, бу да хайтмай. Мағана мында йох. Хыз мағана тапты бет'им уланға. Кишид'е дә сатмаға бет'им аз көрүндү. Олар т'етт'ен сора энди хызға да салхын су т'ерек ичмәд'е, буна да.

Огүз д'еберд'ен, ортахлық айырылған. Фариплик. Бир огүз оун, бир огүз мәэм. Йа бири д'ебер-

се, не? Наз ортахлых болма алы бар? Ортахлых битий энди. Бу айтылған ғарип халх ўчү. Баштан ғариплер жыылыры эдлер бир йөртэ, сабан сүрүр эдлер ортахлых бле, бир йөртэ арман басар эдлер. Дэ айтый: югүз юберд'ен – ортахлых айырылған. Доғмушун арасындан бабасы ѡлей ми, анда хайсы... анасы ѡлей ми – югүз сайылый. Ана бе баба отруйлар. Югүз ѡльд'ен – ортахлых айырылған. Бабасы ѡльд'ен сора алай доғмушлух та йох. Ортахлых айырылый. Меэм ағам ѡльдү – йенд'еме барамам энди. Йенд'ем алай саймай. Аблай айтыйм. Доғмушну жойай.

Өзенни көрмөэн папучларны чыхарма. Буну айтыйлар, хачан кишин бир шийи чыхмай, о стий ону йасамага ама, оон чыхмай.

Öзне тартмаан холу хурусун, дийлер. Эр бир инсан юзне тартай, гүзель шийни. Тим сечмий тартмаға юзне – холу хурусун! Сечмий о тартмаға. Отурой. Гүзель шийни т'ерек тартмаа, алмаа, жыймаа. Тартмаға нас? Сачхансы картоп. Күз ону да жыылып алмаға сечмесен, вахтына, – о чүрүй. Холу хурусун! дийлер. Йа бир йөртэн бир ший бишүй анда т'етий. Алмаа чаре – о да сечмий алмаға. Обүрү тартма сечий. Юзне тартмаанын холу хурусун! Тартмаға энди сечий юзне всё же. Мына алай.

Өзү дэ калата, калатаан көпеги дэ калата. Иириси кичиги сне юкүм этий.

Өзү жап артна, буруну да жапына.

Өзү тойған, көзү тоймаған. Киши ашаган тойған. Стол сне хойғанлар даа да гүзель мева. Көрөй ону – азна даа ашайым, дий. Юзү энди тойған, ашайамай ама, стий буна да ашамага, хапмаға стий. Оон чү айтханлар: юзү тойған, көзү тоймай.

Өзүчувалың бле тэрменд'е бармасаң, сен шорбажи боламас. Бу алай айтылған шорбажи тараф кишин. Ғарип киши т'ечиний. Оон бишии болмаса, оон зареси болмаса, не йа шорбажи о? Оон атна да болмаса берме, юзне дэ ашав болмаса ашамага, не йа шорбажи о? Эвель заман барйох алай эди. Юзү зарец болмаса,чувалыңче дэ болмай. Юзү зарец болса,чувалыңче дэ болуй, тэрменд'е барыс, чекес, т'елис, энди ўйдэ дэ болуй сеен не т'ерек – малыңа да, юзңе дэ. Оон чү дэ дәнильд'ен алай, айтылый алай, шо шорбажи боламас сен, юзүчувалың бле бармасаң тэрменд'е. Шорбажи юзүчувал бле бармаса тэрменд'е, о шорбажи дүгүл, дийлер. О бильмей энди шорбажилик этмөд'е. О энди ғарип болажаҳ. Бахша йердэн азначыг т'етрип тэ о оңмай. Юзүчувалы бе барса тэрменд'е, оон эр бир шийи дэ болуй, сальтэ дэ. Ўйдэ, йуртха асраса, о вахтычувалы тойай.

Өзүче көре пай бичме.

Өке чыхты – т'етти баш, юке халды – хайда баш? Өкели халх. Себепсиз киши. Бир чыхай юкеси – этт'ен шийин этий. Течий анда беш минут, энди бет'им йанай да – энди этильд'ен ший. Энди хайтты о, о саатче дэ хайтты – ама энди т'еч, энди башын алған о, энди т'ечий не этт'ени: анда сындырган мы, парлаған мы анда ону, хырслаган мы, ѡльдүрд'ен ми – юкесиндэн этт'ен. О саат да юке хайтты энди, т'ечти ама, энди этильд'ен ший. Энди о хайтармас. Өке чыхты – айтый тили бе. А сон юкеси халый – йазыхсыный, шо айтты. Йарамаз шийни айтты. Ан сора йарамаз шийни айтханын о йазыхсыный: “Нед'е мен айттым!” дэп. Ао юкеси энди халый – түшүнүй: “Нед'е мен айттым? Т'ерекmez айтмаа блай лаф”, дэп. Энди т'ечти. Вахтна о айтмады. Өкеси чыхты – айтты ны, не тильне т'ельди, ан сора энди т'еч. Энди йазыхсыный. Мына блай. Алай айттым мы?

Өксек учас – алчах да хонас. Бар алай халх, хайсы юзүн сахлайамай азна. Баштандан көрийлер, тобед'е көчүрүйлер ону. Өсей киши ама, юзү юзүн бильмей тутмаға, фийин бильмей, көтэрмегин. Юзүн хойай алай, шо ону йиберийлер алчах сондан. Билежекси, наз учмаға: билип тутажахсы юзүн, баш бле учажахсы, аяах бле учажахсы – баш бле учсан, бет'им алчах хонмас.

Өксүз бала чох ашай, аз ишлей. Юзү баласы бет'им ичтэ дэ ишлемей. Өксүз мү – о чох ашай, аз да ишлүй. Алай көрүнүй. Алай сайай о. А ишлүй о зийадэ.

Өксүз баланы бахсан – бурнуң хан толдуруй. Абу бек гүзель! Меэм толду энди! Өксүз баланы, өксүз шорбажици... Шорбажиң боса өксүз, бек саъып бахсан, сайас-сайас ону – ан сора да сениң бурнуң хан толдуруй. Аблай маңа да болду. Өксүз киши алдым. Сайдым-сайдым – о да мени көзайаш бе толдуруду хан бе. Ао алай, штэ.

Өксүз баланы рафы өксек. Юзү баласна круром ачых, кругом. Дэ хайда стий, анда т'ирий, не стий, ону алый юзү баласы. Наз ону айтма? Эр бир йөртэ. Эр бир йөртэ ачых она, юзү баласна. Өксүз балаа да энди болмай. Анда болмай, мында болмай. Оон рафы өксек: аондан күч алмаға, аламай о андан. Нас айтажахсы? Блай дүгүль ўм? Өксүз балавын рафы өксек. Өксүз бала зийадэ анылый, зийадэ сайышлы, өксүз балавын лафы бүйүк. Өксүз баланы зийадэ сайайляр. Йохсам зийадэ. Зийадэ айтыйлар? Сайышы йохтур өксүз балаан. Көрүнүй, өксүз бала, шо чох ашай. О аз ашаса да, халхка да көрүнүй, шо чох ашай. То шо о өксүз. Ону саймаа киши йохтур. Халхка көрүнүй, шо о чох ашай, чох йүрүй, чох лафетий – эр бир шийи дэ чох көрүнүй. О – өксүз, оон чү алай көрүнүй.

Öксүз баланын авузу хан толай. Хозуға эпси бир: хайсына барий, хайсына йетиштирий – алы бар о хойну нене этмед’е. Она кругом май. Özü не-неси йох. Анда да барса – она май. Бу ненед’е дэ барса – она май, хайсы хойға барый – анда она май. О ашап тойтай. Йа öксүз баланы т’им бағажа? Т’им бережек көкүс? Она көкүс берме йохтур киши. Öксүз – он чў о ашаганд’erek онун авузу хан толай.

Öльд’ен сыйыр сүтлү болуй. Öльд’ен киши гүзель болуй. Ао нас öльд’ен кишини маҳтайляр!.. Тири болғанда харғайлар, öльд’ен сора маҳтайляр. Сыйырын да алай. Тири болғанда сүтү йох эди. Мұдәм харғар әдлер о сыйырны. Öльд’ен сора бек ажилендлер. Ажай. Энди башладлар ону маҳтамаға, шо оон сүтү чох эт’ен, гүзель сыйыр эт’ен. Сав болғанда да сүтү йох эди. Йа нед’е ону энди маҳтамаа öльд’ен сора? Оон чў да айтыйляр: öльд’ен ни – аслы йаҳшы, гүзель сыйыр эт’ен, öльмәд’ендә дә пүсүр сыйыр эди. Öльд’ен сора гүзель сыйыр болған.

Öльд’ени бле халғаны бир табутха йатамай. Т’ерек ишлемед’е, т’ерек т’ечинмед’е. Хоранда бар, баллар бар бет’им. Öльд’ени бле савлығы, сав о, савлығы бир табутха йатамайляр. Халғанна т’ерек т’ечинмед’е. А раз т’ечинме – т’ерек ишлемед’е. Эр бир ший этме т’ерек. О да öльмәд’ен. Öлү бле тириси табутха йатамайляр. Хасеветни тутуп харерине көре т’ечинмед’е т’ерек. Хасевет öлпүд’е т’ерек – т’ечиниш савына т’ерек. Хасеветли сен – хасевет тут. Т’ечинме т’ерек халғанна.

Öльд’енин дә стәмей, оңғанын да стәмей. Алай этилий кишид’е работлик, шо айтма стәмей, шо сен мaa т’ерекмей, мен саа йардым этмем, мен саа бермем, дәп. Алай айтмаа стәмей, уймай. Алай штэ йардым этий: бищий-бищий берий, бищий-бищий этий, шо сен онун бле онамас. Онамас сен оон бле. Оон ўчү дә алай дий: о öльд’ени дә стәмей, оңғаны да стәмей, шоп сен талашхас. Т’ечинишинг да – о, т’ечиниш дүгүл. Стәмий öльд’ени дә, стәмей йашағаны да.

Öльме, эшегим, арпа ашас. Эшек ач, ашама стий. Бу да сачхан тәк. Йа эшек, тайаный мы о арпа чыхкант’ерек? Эшегин тутай, бүгүн дә, йарын да она айтый: öльме, эшегим, – дий. Энди арпаны сачхан о. Йа чыхканд’ерек, ёст’енд’ерек, бахканд’ерек – эшек не ашажа? Аон бле алдатып тутай эшекни. Йа о йер сне болған тәк – ону ашама чаре боса эди! Ону болмай ашама барйох. Т’ерек бахмаға, ёсмәд’е, басмаға, чекмәд’е, а сондан бермәд’е эшект’е. Шоп öльмәд’ей инсан, йашағай, онғай. Зорна да боса йашағай, инсан да болғай. О эшек дүгүль, о инсанға айтый алай. Зорна таптым чаресин айтмаға.

Öльмәд’ен атын налларын пай этийлер. Йа öльмәд’ен кишин шорбажлигин пай этийлер. Киши даа төшекче ятый. Түшүнмек йохтур, наз ону, олусүн, көммәд’е – мында хавға-кötәк, энди шорбажлигин пай этийлер: т’имд’е не лишежек. Тири киши да даа ятый.

Пенҗере опсүн сени.

Печт’е чырай босун! Хонушу хатыллар хавга этсе... Бар алай хатын, хайсы бек бед’ений хавгетмәэ. Дә блай хатынға айтыйляр – печт’е хапах босун! Йа т’и – печт’е чырай босун!

Рызызыз рызызызға рyz сорған – эт’иси дә олар рyz жойған.

Сағыр ишитмесе дә – уйдуруй, сохур кörмессе дә – дуйдуруй. Йа сағыр иштамай – ишитмей. О иштий башха ший, башха сойу иштий. О энди уйдуруй, öзүндән. Раз о ишитмеди – она айттлар алай лаф, о да ону башха сойу айтты, ишитти. Энди дийлер: энди дуйдуруду йа уйдурмады. О алай ишитти ону. Йа сохур нас дуйдурмасын? О кörмей дә хайы т’етт’енин. Хайы т’ерекмей – т’етий. Шитилий дә оон хайы т’етт’ени – йанашибадан да дүйайляр о хайы т’етт’енин. О, көзү кörсө, алай т’етий – бири дә ишитмей. Сохур кörмессе дә, уйдуруй. Уйдуруй нек? Сохур кörмей, а она сорайляр ны: “Т’им алай абу? Т’им алай бу? Наз болған?” О кörмей ама, бир ший бир ший айтый дә. Оон чў айтыйляр, шо уйдуруй.

Саңа кötәк т’ерек эшек судан т’ельд’енд’ерек. Йа оғурсуз киши бишийин дә аңламай: не айтсаң, айт – öзүнт’ин этий. Эвели заман барйох түйер әдлер дә. Шинди алай ший йох. Она айтыйляр: “Саңа не айтсаң, айт – биший файда этмей. Сени стәсөң түй эшек судан т’ельд’ент’ерек!” Алай халх öтүрү алай лаф бар. Чох халх о сойу бар. Т’ерек саңа алай кötәк урмaga, эшек сувдан т’ельд’енчек. Эшек сувға барса, йарым сааттан зиядә су ичий, тохтай, чибинлий, су ичий. Кишид’е дә ураҗах босалар, эшек сувдан т’ельд’енчекер, кишини алы бар öльдүрмәд’е дә. Оон чў тапмажа айтый эт’ен: эшек сувдан т’ельд’енчекер кишини урмaga.

Сарымсаҳ ашамаған – авузу сасымай. О айтхан т’ерекмәд’ен лаф. Öзүн сайай, шо о айтмаған. Будтобу ашамаан сарымсаҳ та, авузу да сасымаған. Йарамаз лаф та айтхан, стий, сасымағай авузу. Эп тә бир сасый о. Меэм сучум болмаса, не мени сүчлажахлар? Меэм сучум йохтур. Он ўчү да дийлер: сарымсаҳ ашамаған авузу сасымай. Оон сучу йох. О этмәд’ен ону. О хорхмай. Оон чў алай лаф чыхкан да. Этт’ен боса – сасыжа. Хорхсун, т’им ашады ону. Даан блай айтыйляр тапмажалар: сарымсаҳ та ашамаған, авузу да сасымаған. Нек алай айтыйляр? Шарош киши т’ельд’ен, отур-

фан, авузундан хохув т'итип т'елий – рахы ичт'ен. Оон авузу да сасый, рахы да ичт'ен.

Саташма она: о бүгүн тэрс тон т'ийди. Фит'ирисиз халх бар. Азна дэлликёз халх бар. Ону мүдэм дэ пийазлажахсы. Оон бле мүдэм алай да этийлер. О мүдэм дэ гүзель. Ама болуй оон бле т'имердэ алай, шо чыхай, кörсетий özü дэлилигин. Мына да дийлер абу штэ: саташма она – о бүгүн тэрс тон т'ийди. Йарамазланган. Оон чў она кörнүй, шо тэрс... О бүгүн йарамаз. О сойу йатмаган, о сойу турмаан – тэрс тон т'ийд'ен, дийлер. Она тийме. Саташма она. Оончасна дүгүль. Йарамазланган – тийме она.

Сен онун бетне түкүрүс – о да дий: "Йавун явай". Алай халх чох бар. Эвели дэ бар эди. Шинди бет'им зийадэ дэ олар. Сен она не айтсац айт – бу özüntin айтый, özüntin этий. Сен онурызызлас – о саа биший дэ айтмай. Сен оон бетне түкүрүс – о сүртий. О сойу йаланжы халх, рызыз халх, рызын жойған. О халхтанötöрү алай да айтыйляр. О бишийд'е дэ йынанмай.

Сен тутхан тавухларыц мен чохтан тинттим. Мына, раст'елий эт'и киши. Чох лафетий бири. Саныс, зийадэ билий. Öгретий ону. Дэли юерне ону сайай бет'им, бу кишини. Бу киши дэ ондан дэли дүгүл. Бет'им азна тэд'ин киши ондан. Диннений-диннений – безий оон йаланларындан, лафындан. Она айтый: сеэн тутхан тавухларыц мен чохтан тинттим. Шоп бильмесин, шо о бильмезд'ей, шо о ахыллы, мен дэ дэли. Алчахтай ону. Сен тинтт'ен тавуғун мен чохтан тинттим. Не сен түшүнүс сен маа йасамаға иш, не сен пүсүр бир ший йасамаға маа тэк, бир ший айтмаа стэс – мен энди билим, сен не түшүнүс. Мен дэ айтый: "Мен сеэн тинтт'ен тавуғун чохтан тинттим, мен дэ энди чохтан билим. Öгүне билим. Мен аону билир эдим – сен тэк айтъыс маа о сойу".

Сендэн т'ельд'ени аллахтан тельсин. Бу айтыйлый о халх öтöрү, о халхтан, о халх чў, хайсылар берип дэ бермей саңа, онуп да ондурмай сени. Ама сайай, шо берир эт'ен, шо сени ондуурор эт'ен. Ондан онмай киши, оон берд'ениндэн. Он чў дэ алай айтыйлый, шо сендэн... оон т'ельд'ениндэн аллахтан онсун. О берме дэ бермей – тэк лафетий, шо берир эт'ен. Мүдэм о штэ ону айтый она, шо мендэн чох алыс сен, мен саа чох беэрим. Анд'и бериши оон о сойу, шо аллахтан т'ельсе, чох йорух оон берд'ениндэн. Хонушу хонушудан стэд'ен, шоп о она йардым этт'ей. Хонушу йардым этмэд'ен. Бу хонушу да она айтхан: "Сендэн т'ельд'енчек, аллахтан т'есин". Шоп о она йардым этт'ей. О хызганч, ао, хайсыдан т'ележек, – о хызганч. О бермей. Сендэн т'ельд'енчеке аллахтан т'есин – бу, özü арасын. Аллахтан т'ельд'ен

– о аллахтан özü башна т'ельмей. Özü араса, сачса, йавун да йавса, она аллахтан т'ельд'ен, потому шо йавун йавған. Йавун йавмаган – болмай картоп. О сачхан, йавун йавған, асраған, аону – аллахтан, дийлер. Аллахтан özü башна т'ельмей: о сачхан, о да чыхкан, болған йири картоп – мына блай, аллахтан т'ельд'ен. Алай айтый: сендэн т'ельд'енчек... Бахшасы – доғмушу му, не анда, т'им берд'енчек, о лучче сачный özü дэ, özü арасын да özün босун.

Сени бахканчек, баҳа болмаа чаре! Мен аяхташым бле лафеттим, шо биз көрүшежекким. Баҳтым-баҳтым аяхташны – аяхташны бағамадым. Дэ айттым буну.

Сени таш бле урсалар, сен öкмек бле ур. Йахшы халх, йахшы киши, о киши, т'и тэк гүзельлик стий. О пүсүрлүк ич стәмей. Он чў дэ алай халх чў дийлер блай: сен ур öкмек бле. Таш авуртуй сени. Öкмек ону авуртмай – öкмек тойдуруй ону. Вахты т'елий – о андай тахымын да вазд'ечий. Сон айтыйляр блай да: сени таш атып урсалар, сен öкмек бле атып ур. Нек алай айтыйляр? Нек? Йарамаз киши таш бле урий. А киши, хайсы халхны ажай, о таш бле урмай, лучше она гүзель лаф айтый, шоп о аңлағай, – öкмек бле урий, деп.

Сеэн ахылца бар ым – башы бар э(ди) м(и), йох ум? Она бензей. Масалдан т'ибик, эбет? – Мен баҳша түрлү аңлам. – Айт, не сойу аңлас? Сен чаҳлас ны? О бир ший аңлар эди ми, йох му? Ао – башы. Бир ший аңлар эди ми? О т'етт'ендэ бир юертэ, о бир ший аңлар эди ми? Мен алай аңлам. О бир ший аңлар эди ми, о т'етт'ендэ?

Сеэн йерице лучше таш доғгай эди! Бу айтыйляр кишид'е, хайсы йарамаз киши, хайсы ишт'ир дүгүл, дэмбель – алай кишид'е айтыйляр. Сеэн йерице таш болғай э(ди) – алай гүзель инсан дүгүль, лучше, айтый, сеэн йерице бир таш болғай эди! дий, чем сен алай гүзель дүгүльсү. Сайышлы болур э(ди), дий.

Сирт'е хабуғундан чыхкан, хабуғун да бед'ен-мед'ен. Аблай эсаплар. Бизим бабалар стәмедлер, шоб урум сколя болғай, шоп биз урум тиль блен öгренд'еймиз. Йашлар да бизим тильче чох лафетмейлер. Меэм хач балам бар – лафетамайляр, сорайляр маңа т'ечирмекни, нас буну т'ечирмекд'е. Т'ельме кишилер овси дэ бильмейлер. Бар инсанлар алай, хайсылар баштан зорналар, гүзель дүгүльлер. Аң сора азначых гүзель... Гүзель дүгүльлер. Аң сора азначых тирилийлер, зенд'инненийлер, гүзельленийлер. А сора көзетий – бед'енмей özün хабуғун да. Özü ўйён дэ, özü özün дэ бед'енмей. О энди азначых көтэрильд'ен. Хазахча айтсан, "в люди" дийлер – халхка чыхкан, миляя чыхкан дийлер ми, наз? Биз энди уннуттух özü ти-

лимиз. Хазахчас стәмесеніз... Халхка чыхкан, энди ѡст'ен, түзельд'ен, гүзель болған, зенд'ин болған. Энди ѿзў хабүгүн да бед'енмей, хайсы чине отуур эди о баштан. Оон ўчӯ хабугун бед'енмей.

Сирт'ед'е ѿкең чыхса, кольмегиң атәшче атма. Бар алай халх, бек ѿкели халх. Оон ѿкеси чохка да бармай. Дийлер блай: кичик шийд'е бола этий бүйүк ший, масхаралых бүйүк этий, бүйүк бела ачай. Сирт'ед'е ѿкеси чыхып ѿзў ўстүн йыртай. Йа сирт'ед'е ѿкеси чыхып кишини ѡльдүрүй. Т'ерек ми ону этмәд'е? Сирт'ед'е бола? Йүрсүн о сирт'е. О чох бела т'етирмей. Сен чох бела т'етирдин. Сыжаш халх алай – зафт бермей ѳзне, тутамай ѿзўн холға. О арада, не раст'елий, не бар, ону этий. Киши раст'елий – кишини ѡльдүрүй ѿкесиндэн. Он чў дийлер: йох эди лафетмәд'е, айтмаға – ону алай этий, шо бек бүйүк эсап, бек бүйүк ший она бола да... Дэгери йох эди о лафетмәд'е, алай фах шийд'е бола. Она көрүнүй штэ, шо бек бүйүк эсап: сирт'еде бола блай ший этий. Сирт'ед'е ѿкеси чыхып көлекни атәшт'е атма, дий. Айт – сен т'амильси. Сирт'ед'е ѿкең чыхып көлекни атәшт'е атмаға – бу алай. Хонушуға ѿкеси чыхай, айахташна мы ѿкеси чыхып, сайай... көлегин дэ атай... Көлегин о атмай, азир атмаға атәш чине ѿзў көлегин, бир шийсиздэн. Сирт'е дэд'ен – бир шийсиздэн ѿкеси чыхкан, хадэр этий атмаға көлегин атәш чине. Йарамаз. Йарамазлых. Кичинечик шийд'е бола (сирт'е, бу – кичине) азир көлегин дэ атәш чине атма чхарып. Алай йарамаз. Бу анлатый, шо йарамаз киши: сирт'ед'е ѿкеси чыхып көлегин атәшт'е атай.

Сой-соп бле иш тутма, алыш-вериш этме. Бу айтый чохсу не чў? Не дэ боса биший, пўсүр ший – сой-соптан чыхай. Йабандан чыхмай. Алыш-вериш дэ этме оон бле. Алыш-вериш – сатып сатын алмах. Алай шийлер этме оон бле.

Сөз сөздүр. Бир ший сатын алсан, т'имдэн сатын алыс, о киши бле лафетис дэ т'елис, не хадар т'ерек ахча бермәд'е. Ну, мен примером оон бле уйушум, хачха ондан сатын алмаға анда сыйырны, хунанжын ны, ат ны. Мен оон бле уйушум. Ан сон ахчасын веэrim сөзме көре.

Стәсе, не стий, ону йасай. Стәмесе – бир ший дэ йасамай.

Су – кичигин, сөз – бүйүгүн. Сөз бүйүгүн. Бүйүклер дийлер хартларға. Харт не айтый кичилерд'е, баллар, хызлар т'ерек оларын сөзүн динчнед'ей. Оон чў айтыйляр: сөз бүйүгүн. Сув т'етирд'енлер – баштан берд'енлер балларға: сув кичигин. Шоп баллар ичт'ей. Бүйүгү айтхан: "Балаға берин, ичсин сув, а сөз бизим, бүйүклерин". Йа биший стәсе, т'имд'е баштан берилүй? Балаға мы йохсам бүйүгнене ми? Балаға берилүй барйох. Са-

бур этме алы йох, бала тайанамай – берме т'ерек она, берис балаға. Бүйүгү тайаный ама, бала тайанамай. Бу – бала, дэд'еллер, – сабурлуғу йох. Энди сөз, ѿкүмлүк энди бүйүгүн. Бүйүгү не айтажаҳ – о болажаҳ. Бала диннәжек ону. Энди бала ѿкүмлүк этамай – бүйүгү этий ѿкүмлүк.

Суға апт'етип сусуз т'етирий. Суға апт'етий кишини, сусуз да ону т'етирий – алай ширет киши. О дүнә түрлү сени алдатый, дүнә түрлү алдатый саңа, шо сен хайиль этэс ѿзўн. Суға т'ельдиң – сусуз да хайтыс. Бу лаф айтыйлай абу ширет ахылны халх чў. О сени апт'етти ѿзў, суға. Саа т'ерек су. Сен сусуз тайанамас. Анда да сени алай оплады – сен хайилси энди, шо чаре сусуз хайтмаға. Сусуз сени т'ери хайтарый. Бу да т'ечий блай: суға барды, сусуз т'ельди. Алай тэнтәк киши – иетишишмей башна. Аңламаған ший, биший алай: барды – ѿзў дэ бильмей не барғаныны. Аон чў дэ хайтты т'ельди. О алай т'амиль. Асылсыз да дүгүль, чапик тэ дүгүль. Севий йанаشاға тохтап лафетмәд'е. Унутуй су т'ерект'ени дэ. Алый хайтый цеберкасын бош. А он чў сувсуз хайтый.

Сүттән йылтрай, түптән халтрай. Буңу айтханлар нек? Бар алай хатынлар, хайсылар т'ийинип чыхай, сүтне урбасы гүзель, йылтрай, хумашибурба. Көлеги көрүнүй – хап-хара, т'ирли кёлек.

Сызғырый. Меним бар эди ортағым. Т'елий бизим эвдэ – меэм ненем сорай: "Алёш, несай сеәң ненең-э?" – "А, Аньта апа! Несай о? Отурған печ сне, сызғырый", – дий.

Сыйырлар су ичт'енде бузовлар бузну йалай. Хачан хышта бузлаған эр бир йер, тэк халый полонка. Буз сне. Сыйырларны айдайлляр, башлай... Жылым, жылым! Сыйырлар башлайляр жылымдан су ичмез, бузовларны тәберийлер. Сыйырлар эбет хуватлы! Бузовларын тәберийлер йанаша. Бузовлар да су ичмай – бузну йалай. Эй, тэк наз айтажаҳсы? Йене дэ алай. Зенд'иннер ашаса, таналар да, халх, гарип халх, буз йалай. Тарелькасын йалай. Зенд'ин ашай – гарип тэ көзетий.

Сынамасы бедава. Сынама – бу "следить". Тәнемед'е т'ерек. О тәний ийрүй: т'им не... хайсы көшедән не айтый. Пенҗередән көзетий. Тәней.

Сырытма пишт'ен хабах т'ибик.

Табах бетли. Томалах йўзлу. Көзлери йири – тана ѿзў, дийлер.

Тиленчини тойдурғант'ерек ѿзўн да ачхыс.

Тили балдан да татлы. Хысайахлы мы, эр киши ми, айтса гүзель лаф, о балдан да татлы. Гүзель айтый, йымшах айтый. Гүзель лаф айтый, гүзель лафетий. О балдан да татлы. Сайай, гүзель лаф айтый. Сайай, оон лафы балдан да татлы.

Тили бал т'ибик. Гүзель лаф айтый ым инсан... О стәмей йарамаз айтмаға да, йасамаға да. О сальтә неметий... гүзель лаф айтый, гүзель тарафтан айтый инсанга. Сыра т'ельсе, о стәмей бузма özü лафын, то шо о гүзель айтый.

Тилин сүйеги йох: хайда бурас тилин — анда да тиль т'етий. Киши тарафы. Чох лафетий киши, т'ерек-т'ерек мед'ен лафларын айтый, хайсылар т'ерекмей ичтә дә. Бир немеси йохтур лафын... асылы йохтур. Татлы лаф йох анда, т'ерек лафы йохтур. Айтый да айтый.

Тирид'е дә күльмей, юлд'е дә йыламай. Бар алай халх, серт халх. Серт билис им не алай? Хасты йүрек бле киши — она дийлер серт киши. Т'ест'ин киши. Йолд'е йыламай özü, көзйаш т'ельмей она. Туталый özü. Бет'им о стий дә йылама ама, о ону болмай — көзйаш т'ельмей. Оон күльд'ен заманы да көрмес, көрмес күльд'ен заманы да. Алай — хаты йүрек киши. Йүргеги хатай — о күльмей да, йыламай да — таш йүректән.

Тобан аша — намны жойма. Намы чыхкан. Халх ону билий гүзель. О да гүзель болмаа стий халхын көзүндә. Тобан ашам — намны жоймам. Тобан да ашасаң, рзыңы жойма. Аблай чаре айтмаға. Сен хырсламас, сен бир йертән бир ший алмас. Менлуче тобан ашам ама, рзымы жоймам. Аблай чаре аңламаға. Мен алай аңлам.

Тойға барсаң, ашап бар, эст'и тонну т'ийип бар. Тойға барсаң — халх бек чох. Отурса ашамаға стол артна — ашайамас. Халх бле лафетис, күлес, ойнас, йырлас, ашавға бек неметмес — ач халыс. Айтыйляр, шоп т'ийд'ес тонну... Тойға барсаң, эп тә дә стүңе тамыздырыс, яа бир ший даа этис. Айтыйляр, шоп эст'и урбаларны т'ийип барғас тойға, шоп балчыламағас. Анда барып тойға, т'ерек шененменеә, не шоп хурсағың толдурмаға. Йүдә аша, алай т'ет, анда да тәк хабун. Анда ич, азнаучих тә хабун. Анда ашамаа бармас, тоймаға — тойға. А барыс шененменед'е, халхка шен ясамаға. Йырламаға, ойнамаға. Яа анда, тойға, хоймайляр эпси халхын толдурмаға. Анда йохтур тойдурмаға халх. Йүдә ашап т'ет. Ичиң ни — хабун тәк тойға. Оон чү айтыйляр. Эст'и тон? Ойнағас. Айляндыр. Нас о алай? Тирленменед'ей.

Тосун боса — босун да, балларға сүт босун. Урум крестьянин т'ельд'ен помецик т'е, айтый: "Балларға сүт йохту". Помецик тә айтый: "Мен саа бир тосун сатам". О да дий: "Тосун боса — босун да, балларға сүт босун". Аз берсе — берсин, тәк сүт босун. Стәсе буга босун ама, сүт берсин. Балаға сүт берсин. Тосун — бу, буга чыхай, эбет. Сүтү эбет тә болмай. Алай айтыйляр. Стәсе тосун босун — сүт босун. Бугадан болмай барыо сүт,

бир йертән бир йертән дәгишип алажах мы... Хапуга мал болғай, эмтәтий.

Тох ачын хатирин бильмей. Доғру айтылған. Зенд'ин киши ғарипин хатирин бильмей. О зенд'ин. Оон эр бир шийи бар. О алай билий, шо ғарипин дә алай, оон да бар, о да алай чечиний: наз о чечиний, бу да алай чечиний. Нед'е? Зенд'ин киши özü сне ону т'ечирмед'ен ғарипликни — оон ўчү йынанмай да. О бильме дә стәмей. О бет'им хаста адам, ғарип адам — хаста. Яа бет'им, мына, алайых: бар бүйүклөр алай, бу заманда да бар бүйүклөр — özü хасталанса, о билий, яа ишлед'ен киши хасталанса, о бильмей, унуттуй, стәмей бильме дә бет'им. Ачын хатирин, зенд'ин киши ач кишин хатирин бильмей йохсам ғарипин хатирин бильмей. Сав киши хастанын хатирин бильмей. Сав киши боса, о бильмей.

Туварчинин харғавушундан мал зыбармай. Бу булай эсап. Туварчи тахым сыйырларны харғай. Йене дә хайсы азнаучых былай баштах сыйыр боса, туварче отурмаған сыйыр. О харғавушундан биший боса сыйырга, она барса, вахта тувар чине сыйыр халмай: туварчи тахымы, тахым сыйырларны харғай. Вахта ўйдә о т'елир эди сыйырсыз. Оон чү да харғавушундан сыйырга биший да болмай. Инсан не хадар да харғаса, баҳшасын, хонушусун, не — файдасыз. Бу наз айтыйляр — туварчинин харғышындан тувар йебермей. Туварчы салтә харғар эт'ен малларны ама, гүзель ший дә стий. О харғай ама, алай тәк, харғай тәк, хайтхай мал, о баҳай бир ший, а йарамазлых бе харғамай. Хонушу да алай. Ана босун баласын! дәп харғай. Харғаный алай, йарамазлых бе дүгүль. Мен алай аңлам.

Туварчинин хатыны тувар т'ельд'енде ишт'ирлений. Абуну энди унуттум. Буну билир эдим ама, унуттум мен. Не чү тувар т'ельд'енде иши ачылып оон? Алай эсап. Бар алай хысайахлылар, шо бүтүн күн холундан иш чыхмай. Яа о йал да этий, лаф да табай халх бле отурмаға — холундан иши чыхмай. Энди ахшам т'ельд'енде, ахшам стү энди о дүйай, шо хожасы т'ележек иштэн. А о вахта энди о башлай чапхаламаға. Башлай ишлемед'е ама, энди о ишин этамай, холундан биший дә чыхмай. Хожа да т'елий — гаса хавға, уруп атласын хавға. Туварчинин хатыны башлай иш баҳмаға тувар т'ельд'ен сон. Бүтүн күн тапмаан вахт шлемед'е. Тувар т'ельд'ен сон хожасы т'елий ўйдә — о башлай иш баҳмаға. Бар — отуруй-отуруй-отуруй, алай, нас мен, ташлап ишми, т'ельдим лафетме. О отруй, отруй, хожасы т'ележек иштэн — тэз-тэз хапып алай чапаны яа т'и хазан, башлай пиширемед'е. А шинд'ерек... Чапиклений. Яа мына — мен пишиrim, мен ишлем — о шинд'ерек йатхан,

о ишлемед'ен. Бағай – хожасы т'ельд'ей. Хожасы т'елий. Хожа да шлий. О анда шлеп болдурган. Т'елий. О да: “Мен-а яңа пайынма шлежегим? Сен дэ йардым эт”. Энди о ишт'ирлений. Мына мен ону шлем, буну шлем. Бүтүн күн йатхан – ишт'ирлений.

Тұрғаны турсун, хачханын тут.

Тұқұрмек синд'ент'ерек йұз یалан айттый. Бу лаф о халх чў, хайсы یаланжы халх. Тұқұрмек –choх вахт т'ечмей синмед'е. Не хадар вахт т'ечей анда? Чох т'ечмей. Йетиштирий йұз یалан лаф айтмаға. Оон чў да алай дәд'енлер, یаланжы халх чў алай лаф тапханлар, айтханлар. Тұқұрмек йер чине синд'ент'ерек یаланжы йұз یалан айттый. Сиз билийсиз: тұқұрсе киши йер сне, о синд'ент'ерек вахт т'ечий, یаланжы да ао араға йұз یалан айттый.

Тұптэн йүрд'ени ўсне чыхай. Т'им йүрүй түптэн? Этильд'ен ший йүрүй. Мына, этти бир ший. Хачан да боса, эттлер анда хач жан, бир т'ере тәк этмедер. Хач т'ере энди эттлер! Эт, этме, не хадар да этмесен, не хадар да этсен – о эпси бир, вахты т'елий, бу изли ший чыхай тобед'е. О чыхай тобед'е доғру. Даа башха сойу даа айтыйлы – унұттум... Мен энди айттым. Не индәмеси? Т'амиль дүгөль мү алай? Ану, айт. Отур абийертэ. Мен энди болдурудум. Болуй мендән. Отур... Тұптэн йүрүтүй – рызын сахлай, рызын көстәрмей. Сахлай, тұптэн йүрүтүй. Наз айтмаа чаре? Ширет, эй-эй! Ширетлений. Ширет йүрүтүй.

Тырнавучха да наз айтмаа бильмей дэ. О барған городха, будто бы унұтхан өзү тилин. И ўйдэ т'ельд'ен, тырнавучун четне басхан – тырнавуч та йандырған башна... Бизим халх барған шийерд'е. Анда өгренд'ен рус тилин. Йүдэ т'ельд'ен – бильмей энди өзү тили бле лафтетме. Дәд'ен хонушуя: “Бу налай?” Хончусу абуна айтый: “Бу да недир я?” О да, блай этий – басай аяғы бе дә тырнавуч сне: “Бу да недир я?” дий. Сабу да нас урой башна харшы! Кötәрилп. О да айтый: “Бу тырнавучун т'етирип атхан мында?!” – дий.– Хаталаным, энди бастым – бу маңлайыма харшы урду!” дий. Баштан өзү тилин бед'енмей, рус тилин стий айтмаға. О т'ереттә тырнавучун будто бы унұтхан ама, унұтмаған даан. И хачан башна харшы тырнавучун сабу йандырий, о да айтый: “Бу тырнавучун т'им ташлаған мында?!” – дий.

Тәшик добраны толдурамас. Фарип кишин тобрасын сен толдурамас. Фарип кишид'е не хадар да берсең сен, зорна чечинсе о, сен не хадар да бер, берме – сен ону тойдурамас. Оон йохтур. Йанашибан т'ельме ший йох. Хазанчы бет'им кичик. Хоранда бүйүк боса, сен дә не хадар стәс, о хадар ат – оон дорбасы тәшик.Ao, не хадар атас, о тахы-

мы учай. Ao чечиниш дэ о сойу ао кишиин. Босун балаң, босун ағаң мы, т'имсөн анда, фарип чечинсе, зорнадан чечинсе, сен ону тойдурамас, толдурамас о добраны. Бу – тәшик. Не хадар ат, атма – о тахым учай. Анда учай да учай. Толдурма – нас толдуражахсын добраны? О тәшик дэ! Абу да чечиниш дэ алай. Аз т'ельмеги йанашадан онун. Хорандасна йетишмей. Хоранда бүйүк. Өзү бет'им ичий. Хатын пайынна баллар бле. Толдурамас сен о добраны. Тәшик добраны толдурмаға болмай, особенно түй бле. Түй – фах, томалах. Добра тәшик боса – түй төгүлүй. Хартлар айттыр эт'ен: тәшик добраны толдурмаға болмай. Наз да ону толдурсаң, о ағай. Бахша ший хойсаң добра чине, ахмаса да, тамай, дийлер. Тамай, добра чең токсөң, баҳша ший, бал, сүт, о тамай. Добра йиберий, тәшиктән.

Т'елин т'елий – атәш билен یалын т'елий, хызы т'елий – сибирт'и халтрай. О – т'елин, бу да – хызы. Бар оларын арасна бир ший. Оон чў да т'елин нас да т'ельсе, бет'им гүзель т'елий хызындан да, хызы бет'им ондан да бетэр ама, алай көрүнмей. О бек ишт'ир көрүнүй – сибирт'и энди ону бағай, халтрай: мына – хызы. Т'елин да атәш т'иби т'елий, хавға чыхармаға алы бар.

Т'елиним күйүндэ бир урчук ишлив, хызым да афтада бир урчук, афтада бир урчук! Хайнана бед'енмей т'елинни. Зар о т'елин, дий, бир күндэ бир урчук ишлив. Ондан т'елин болажақыым? Хызы зайдә ишлив. Махтай өзү хызын, махтай, шо бек чапик шлив хызы. Т'елини – афтада бир сефер! Йаваш-йаваш шлер эт'ен. А осе, т'елини дэ бир урчук шлив, хызы да бир урчук. Чапик айтый: “Меэм хызым, афтада бир урчук о шлив, афтада бир урчук шлив”, дәп айтый. Т'елини чў йаваш-йаваш айтый, узатып айтый, будто бу йаваш шлер эт'ен. А хызы да о ғадар шлив, т'елини дэ о ғадар шлив. Хызын махтай. Т'елини дэ мына атай йаваш шлив – узатып айтый.

Т'есильд'ен тилим өкмектән – энди йабушулмай. Мына, уланын әвленирий, хызын т'елин бериј – олар энди чыхай айырды, ўйдән энди йанашибага. Т'ечинилер олар анда өзлери энди. Оларын өзү хорандасы, оларын баллары бар энди, хожжалары мы, хатынлары мы – хартларын өзү хорандасы. Хоранда – бир өкмек. Т'есильди энди тилимд'е – бу хызлар, уланлар – ао тилимлерни энди йабуштурамас, энди о айырылған ший. Болмай ону йабуштурма – энди т'есильд'ен. Тилим т'есильд'ен энди. Хоранда чызылған энди. Энди баллар да осей анда. Энди өзлери чечинежек, наз да боса. Айырылса – айырылсын: алы бар анда чечинмәд'е. Стәселер – алыйлар баба-нене, стәмесе – алмай. Энди т'есильд'ен о. Алса – сириек бо-

луй алай эсаплар, шо алай — алый, вахты т'елий, а сондан йене т'етий. Бар хоранда, хайсы эвленидирд'ен, хызын берди йанаشاа т'елин. О хызы т'елин т'етт'ен, йанашаа т'етт'ен энди, хожасын ўйүне отуруй. Энди бозуллар хатын бе хожа, хызы. Хыз энди тикленд'ен, т'елий ўйдэ, хайтый т'ери. Айырылғанлар — хайтый т'ери. Т'ери хайтты ама, энди ао бүтүн ёкмекни нас т'есис тэ? О энди йабуштурсаң да, бир болмай. О энди т'етт'ен т'елин. О энди т'елин т'етт'ен. Оон хорандасы бар. Энди мында özü бабасын-анасын ўйне — энди бир ёкмек дүгүль. Энди бир дүгүль. Энди болмай бир. Потому шо о энди т'етт'ен айырды хорандаға. Онун энди özü хорандасы бар. Энди т'есильд'ен ёкмек. Энди йабуштурамас. Энди бүтүн дүгүль. О энди анасын баласы болса да, энди айырды, т'елин т'етт'ен, чыхкан, отурған, о энди айырды т'ерек, о энди т'есильд'ен. Хоч хайтты, о энди т'есильд'ен ёкмек. Энди йабушмай, энди йабушмай алай, наз да боса. Хыз болғанда йабушур эди, гүзель эди.

Т'етме озға. Богулус, т'елис ўйдэ — мен сени асам!

Т'имердэ ахмак да нам сатай. Мына, нам, бу — ахыл т'ибик, алай лаф. Ахмак киши, онун да башы бар барйох. Аз да ахмак босун — кишин башы бар, түшүнүй мүй, ахылы бар, наз да боса, аз да ахмак боса, тахымы лафлар арасна, хачан да боса — бир ахыллы лаф айтма алы бар, нам лаф, гүзель лаф. Он чүй дийлер: ахмак кишини дэ диннeme т'ерек. Ахмак киши дэ нам сатмаа алы бар, алы бар айтмаға хачан да боса гүзель лаф.

Т'имин арабасна минес, оон түркүсүн йырлас. Наз айтмаға ону бизимчасна? О зенд'ин. Ёкүмү бар. Ёкүмлүк этий сөз бле, зийадэси, сен ўсне ёкүмлүк этий. Оон ёкүмү бар. Иа сен нас? О сен-дэн зенд'ин, о сен-дэн бет'им ахылжа, о бет'им алай йердэ ишлий. Саа мүдэм она бармаға, она йалбармаға т'ерек. О не айтса, бу динненежек ону. Не дэ айтса, динней. Йырламаса оон түркүсүн — хувай иштэн бет'им. Иа йарын биший дэ бермий она. Фарип киши дэ она барый, стий бет'им биший. Онунчасна, оон йолуна т'етмесе, о ону бильмей. Иа мына, хыз т'елин чыхса, оларчасна этмесе, хувайляр ону. Т'ерек энди оларын түркүсүн йырламаға. Оларын адэтине кёчмөэ т'ерек. Нас оларын адэти, оларчасна этме т'ерек. Даан бляй да айтыйлар: т'имин арабасна минес, оон авасын чалас. Жайав т'етт'ен киши — любой брычка ны анда, не раст'ельмий — минсе, она йенниль: араба сне т'етий, брычка сне т'етий. Оон чүй айтыйлар: кишин араба сне минес — кишин авасын чалас. Кишичасна сен дэ энди лафетэжекси, оон бле советоваться этэжекси. Т'елин т'етсең ми

йосам кишиңе барсаң мы, да алай чаре айтма. Т'ирдиң оон ўйне, буунчасна болажаҳсы. Сайылый, меэм ўйме т'ирдиң ми, меэм ўйме отурус ми, меэмчасна бол. Меэм арабама меэмчасна бол. Оон чүй айтыйлар: чинженеэн арабасна минсөн, чинженечасна чалажаҳсы. Т'имин арабасна минсөн, оончасна бол. Т'имин ўйүне барыс мы, эвленис я ти хызың берис баҳша йердэ т'елин — оларын баҳша тэрбийасы, алай айтайым — т'ерек о сойу тэрбийалы болмаға, нас олар. Олар нас чепель, чепель ми, бир чанаҳтан ашайлар мы — оларчасна болмаа т'ерек. Оларчасна болмасаң, алай болмай. Тэмиз боса — стараешься тэмиз болмаға. Иа ти бир чанаҳтан ашаса — бир чанаҳтан ашас шини. Гүзель, гүзель дүгүль — оларчасна болажас. Гүзель болмаса да — оларчасна т'ерек болма. Т'имин арабасна минес — оон авасын чалас.

Т'ир чыхармай. Киши чүй артых лаф айтмай, зийадэсин айтмай инсан чүй. О т'ирин чыхармай. Зийадэ лаф айтмай она.

Т'ирпи ана баласын сыйпап айтый: "Вай, меним памух балачығым". Т'ирпи дэ маҳтай балларын. Эр т'ез özү баласын маҳтай. Наз боса босун, йахшысы да — йахшы баланы да маҳтайлар, пүсүрүн да маҳтайлар. Йахшысы да маҳтай, пүсүрү дэ маҳтай. Иа т'ирпи маҳтай да? Айтый да: "Вай, меним йымшах балларым! Памух балларым!" Маҳтасын. Тахым маҳтай, о да маҳтай. Наз да кёгенни боса инсан, йарамаз боса, наз да йарамаз баласы боса, эп тэ бир: "Вай меэм памух балам! Вай меэм йахшы балачығым!" — дий ана. Маҳтай. Т'ирпи дэ алай маҳтай: "Меэм памух балачығым", — дий, хоч кёгенни боса да. Инсан да алай. Özү, йарамаз боса да баласы: "Вай меэм йахшы балам!" дий. Алай маҳтай.

Т'ёр базарға бармаз, т'ёрсүз да базар болмаз. Халх алай билий, халх özүн ахыллы сайай. Сайайлар, шо т'ёр бармаз базарға. Т'ёрсүз да базар болмаз. Не чүй о бармаз-ох? Т'ёр барый базарға. Ону билийлер, шо алламай биший дэ, шо сечмей биший дэ. Онсуз да базар болмай. О, ахыллы киши, аону алдатамай: о özү ишин, не т'ерек, ону этий. Иа базарға эр бир түрлү бар: т'ёрү да бар, гүзели дэ бар, аллағаны да бар, т'им т'имни алдатый. Т'амиль дэ барий базарға, т'амиль болмаған да барий. Көзлү дэ барий базарға, көzsүз дэ. Потому шо тахымы бир болмай базар чине. Бир базар чине гүзели дэ халх, пүсүрү дэ. Оон чүй т'ёрү дэ бар, гүзели дэ бар. Алт'етийлер гүзель ший дэ сатмаа, пүсүрүн дэ.

Узах холдан торғай да тоймай. Узах йертэн, олмалы. Алайдыр, олмалы. Иа эбет, балаң т'етсе йырах кёйд'е, шийерд'е. Андан торғай да т'ейип тоймай, т'елип. Йахын боса, торғай да т'елип то-

йай. Аблай олмалы. Узах – бу, йырах. Татарча узах дийлер.

Узах – хоншудан. Хырсыз т'ельсе, хырсыздан сен хутуламас. О алажаҳ. Сен ўйдэ болмасаң, даа йорух, даа гүзель алый о. Асас узахны. Узах – алай: мына, т'ельди киши, тэд'ин киши, гүзель киши, көзетти – узах бар, о айлянды т'етти. Йа хырсыз кишид'е не узах она мешать этт'ен? Уруй ум, узахын да парлай, хапуну парлай, стэсе. Хырсыздан биший да хутулмай.

Узун холдан торғай да тоймай. Баласы бек йырах боса, нас йардым этме алы бар? Адам бет'им алай бүйүк ахча бле йардым этамай, шоп ийбермеә ахча чох. Былай о йахынға боса – ону берий, буну берий, йардым этий мүдәм да: түнен берд'ен, бүтгүн дэ берд'ен, йарын да берий. Йабаллыхка нас йардым этме алы бар, ахчадан хайыр? Ийберсе анда биший-биший, бир дәне ми, эт'и дәне ми – оон бле о барыох т'ечинамай.

Үстүй ылтрай, түбүй халтрай. Махтанжы халх. Бар алай халх – ёзү алай, мешкүр халх: бишийд'е беңземесе дэ, махтаный. Мүшкүр халх. Зорна халх. Штэ, несай – ёзү ач, алый т'ийиний ўсне биший, гүзель ший, аяғна алый гүзель ший, т'ийиний штэ, ёзү дэ ач. Түбүне дэ т'ирли-пирли, паслы, йыртых-мыртых – ўсне дэ т'ийд'ен гүзель ший. Бар о сою халх. Гүзель урба т'ийд'ен, түпт'е дэ пүсүрү. Сүтүндэн бек гүзель – түпт'е дэ халтрай, түпт'е т'ирли, бет'им, я т'и йыртых. Чепель инсанға алай дийлер. Тэмиз дүгүль исан. Сүтүндэн гүзель урба т'ийей, түптэн дэ эст'и, сасых мы, не сою анда... Бет'им, оон блай, ёзү стү гүзель ама, ўйчеэ (// ўйёче) чепель.

Үчт'иевин чырайы – печт'е хапах. Аблай. Барий ўчт'иев... Бирин ағасы барий бахша йердэ хызын алый. Алый бу хызын, отруй анда ўчт'иев. Ўчт'иев алай шорбажилик этмей, нас ёзү уланы, ёзү шорбажи т'ибик. Анда хайнана да, анда т'елин дэ бүйүклүк этий. Ѣзүчасна. Наз о инсан стий йасамага, ўчт'иев, а о нас стий ёзү, гүзель болгай, – о Ѣзүчасна йасамай. Анда сальтэ яа т'и хайнанасы айтажах, яа т'и хатыны. Ёгретий она, нас йүрмәд'е дүйнага, нас ишлемед'е, несама. О да раз Ѣзүчасна йасайамай, энди пүсүр. Мен доғру айттым? Пүсүр – ўчт'иевлик. Пүсүр ший, гүзель дүгүль.

Хазан хайнай – туз т'ерек, бала йылай – сүт т'ерек.

Хайда атәш түшүй, анда да йанай. Лаф т'етий нед'е? Болуй хорандаға бир атәш, биший, бела т'елий. Т'елий бела хорандаға, бир бела т'елий. Беласын т'ечирий абу хоранда. Хатәни т'ечирий абу хоранда, абу хатәни. Он ўчү да алай лаф. Бу

хорандачеә түшсе атәш, мында йанай барыох. Анда йанмай, ѥбүр хорандаға.

Хайда той – анда сой, хайда жанаш – анда йанаш. Той боса, барыох тахымы да сойляный. Тимни чағрыйляр, о барый анда, о т'етий анда – энди болуй сою т'ибик. Жанаш болуй барыох энди – анда да йанашыйляр. Жанаш бар – ашав да бар, жанаш болмаса – ашалмай барыох: ашав йох. Хайы той, анда халх т'елий, хайсын чаарғанлар тойға. Хайы жанаш – анда т'им т'елий, эпсин отурғузуйляр стол артна, анда чаармайляр халхны.

Хайда хонай, анда оңай. Онлу киши. Ишлей гүзель, тэльмерий, йеже-күндүз. Йа онсуз киши, о онамай. Ѣзү ишлемесе, стәмесе, биший онун болай исанчасна – наз онлу болажаҳ о? О онлу боламай. Онсуз да халый о. Онсуз киши онлу боламай. Онма да стәмей, олмалы. Она биший дэ т'ельмей, биший дэ она турмай, биший дэ туулмай. Мүдәм оон о сою чечиниши. Фариплик бле битәжек чечиниши онун. Хушлар – гёгүржен, сығырчых, сарылғач – уяа ыласайляр, бала чыхарыйляр. Бала чыхсалар, олар о йерни ташламайляр. Дэ хартлар айтхан: “Хайы хонай, анда оңай”. Гүзель инсан. Хайда да барса, хайсы койд'е дэ барса, анда йарашиб. О ишлив, о ишт'ир, о анда зендіннений дэ.

Хайнанаан тили дэ бар, йери дэ бар. Хайнана сайай да, айтый да, айляный, сайай да, йери дэ бар: йерче. Алай айттым? Не? Хайнанаасыны т'ерек саймаға... Йох. О хайнана айтый да, мана табай – оон чү тили бар. О мана табай, шо сен алай ишлемедиц, шо блай шлемедиц. Йери бар – о доғру айтый. Оон чү йери дэ бар. Хайнана доғру айтый. Айтый ама, сайай да. Мен айттым доғру, алеим.

Хайы чохлух, анда бохлух. Алай лаф та хартларын бар. Алсалар бир ишини шлемед'е чох халх, олардан бир ший дэ чыхмай. А эт'и-үч жаналсалар – гүзель ыласайляр.

Халған ишт'е хар йавай. Бу айттылый алай, шоп киши йарынд'е ишин халдырмагай. Эпси ишин т'ерек этмәд'е вахтна. Сен бүтгүн этмесен, о йарынд'е халажах. Йарын да хар йавай оон сне. Т'ерек ми ону этме, эталыс мы сен ону – эт, йарынд'е халдырма. Вахт вахтына жыйима, йувмаа т'ерек. Савутну босун, картопну йурттан... йуртун жыйимаға т'ерек ми – вахтына жыйимаа т'ерек, ёзү вахтына. Жыйимаса – күлүйлер: хар йавай. Йа түгүлүй, яа чүрүп халый йуртун чине, зийан болуй. Оон чү айтыйляр “хар йавай”. Гүзель дүгүль о.

Хар йавған, излер йабулған. Не дэ боса: хырсызлых мы, роспулух мы. Наз да боса, киши т'ет'ен сора, т'етсе, андан сора хар йавса, излер жоюлүй. Заман т'ечий, излер йабулуй, хардан сора,

излер йабулған сора сен не тапма алың бар анда энди? Сен хар көре йолну бильмес. Из бар эди ми — хар йавған сора из йох. Бир ший хырслаган я ти бир ший эришт'еннер, бир ший болған анда, бир неме, ан сора да унтулған. Оон чү. Унтулған энди. Хар йавған да излер дэ ёртүльд'ен. Вахт'ечт'ен. Эришт'еннер — энди лафетийлер.

Хаста тёшек чине, савы да мезарға (мезар чине). Мына, бизим койче бир хыз бала ятый энди отуз беш йыл хаста, тёшек чине. Отуз беш йылда бизим юльдү ўч йүз жан, сав халх. Аңладың мы? Штэ, не чү алай айтылый. Хаста, онун алы бар ятмаға, бир йыл дүгүл, бет'им он йыл мы, иирми йыл ны о ятый. Яа не хадар сав халх т'етти мезарға? Хаста да дүгүл, биший дэ дүгүл — сав киши. Ишлий, иеже-күндүз ишлий, мына, хасталанды — бир ай да ятты, т'етти мезарға. Хастасы да ятый, даа ятый, бөгүнт'и күнү дэ ятый.

Хатыны болмаса — ўй йылай, хожасы болмаса — хапун ѲӮ йылай. Хысайахлы ўйдэ болмаса, эр киши эвли болмаса, хатыны болмаса, ўй йылай. Шорбажи болмаса — хапун ѲӮ йылай. Хапуну сибирме дэ киши йох, шорбажилик малын да тутмаа киши йох, бахмаа. Хапун ѲӮ дэ йылай оон чү. Хапу Ѳӈне эр киши — жыыйштырмая т'ерек... эр киши жыйгай т'ерек, шлед'ей. Хапу Ѳӈне эр киши шлед'ей т'ерек, хысайахлы ўй чине шлед'ей т'ерек.

Хожа араба бле т'етирий (күрек бле обалай), хатын да йине(н)ин көзүндэн йиберий. Мына, хожа ташый... т'етирме алы бар, хазанма алы бар, гүзель хазаный, т'етрий ўйдэ. Хатын да алай — зорнадан хысайахлы, чаресин тапмай, гүзель хазияка дүгүл, йери йерине хоймай. Алай — хайсын анда, хайсын бунда, алай да штэ битирий. Дардаған хысайахлы. Хожа иежеме күндүз шлий, күрек бле т'етирий ўйдэ хорандасна, о хатыны хонушуларға, сойлярга дағытый, йине бле. Дэ мында чыхай, шо хатыны дардаған. Хожасы ташый-тاشый, зенд'инник ташый ўйдэ, эр бир шийин дэ ташый зенд'инник — хатыны гүзель инсан дүгүл, талашый дағытма, она да берий, онун т'етирд'ен шийин, буна да берий, халхка берий. Кишиси т'етирд'ен шийни хазияккасы чевирме дэ бильмей. Йасамаға бир гүзель ший, оон хожасы т'етирд'ениндэн, о сечмей. О тэз-тэз халхка да берий, дағытый хойай. Хожасы ташый ўйдэ, о да дағытый. О киши т'етирд'ен шийни хайып болуй. Дардаған. Тэрбийасыз. Хатыны йине бе жойай.

Хожасыз хатын йүтегенсиз ат. О шинди уймай, энди т'ечмей. Эвель алай айтлыр эди. Баштан. Эст'и заманда. Яа шинди хатын ѡзён туттай гүзель, ишлий. Ат босун. Мутлах. Хожа бар мы, хатын да хатын т'ибик. Хожа йох му, хатын перес-

лений, хожасыз. О роспуланый, роспужа болуй. Бек бетэр болса, роспуланса, кахпелийлер. О энди кахпе киши. Йорух хатын да йорух хожа лишсе, раст'ельселер, чечиниш дэ гүзель т'етий.

Хойанға — "хач" дий, тазыға — "бас" дий. Бар алай халх бўйўклердэн дэ, бар алай халх алчах сырдадан, шо саа да стий гүзель болма, маа да стий гүзель болма, стий, алай да гүзель болғай, булав да гүзель болғай. Санда близай айтый, ёбўрў дэ т'елий — ёбўрне дэ алай айтый. Саа айтый оон чү, она да сеэц чү айтый. Санда айтый: близай эт — гүзель болғай. Ону да ёгретий, шоп она да гүзель болғай. Бу — хойанға: "Хач, хутулажҳасы сен. Мен сени ёгретим, шоп сен хачас, шоп саа гүзель болғай, шоп сен хутулғас", — дий. Алай мы? Тазыны да ёгретий, наз алмаға, басхай: "Сен бас ону", — дий. Саа да, маа да. Саа да гүзель, маа да гүзель. Сен бле дэ гүзель, он бле дэ гүзель. О да ёкеленмей, бу да ёкеленмей. Эт'иси дэ ону сайайляр.

Холларың бле бер, айахларың бле ал. Болуй алай штэ. Мына, киши т'елий, йалбарый. Алай йалбарый, алай сана айтый, шо йарын т'етиреҗек, тэк холларың опмей, сеэн айахларың тэк опмей: "Т'етирим йарын, ёбўр күн мў — т'етирим сана". Стий биший, алай элик этт'ес сен она. Сен да берис она. Йынаныс, берис кишид'е. А сондан энди алғанд'ерек сен бет'им хач т'ере барыс она. Йўрўс. Оон чү да дийлер: холларын блен берис, айахларың блен алыс. Йўрўс да йўрўс алғанд'ерек. Алыс мы, алмас мы ама йўрўс. Бир ший берис ми кишид'е, хонушун босун — бир инсан т'елий, саа йалбарый, бер маңа, хонушчуғум, бир парча ёкмек ми, анда бир ший ми, элек ми бер маңа, бир савут му. Берий. О да бильмей т'етирип бермедин ону. Вахтына т'етирип бермей. А раз вахтына т'етирип бермей. Бу берд'ен хысайахлы да бағай-бағай элегин, савутун, дэд'ени т'ибик, вахтына т'етирип, сыра т'елий ѡзўне йўрўп т'етмедин, онун аяғы бе, йўрмे ѡзў аяғы бе, бармаға да, ондан элегин ми, савутун му, дэйим, алмага т'ерек. Що ѿ шийин ѡзў аяғы бе барып онун ўйүндэн алмаа т'ерек, савутун, потому шо о алған холу бе, абу да, т'ерек она оон ўйүндэн алмаа элекни яа савутун. Аңладың?

Холу тутай, авузу йутай. Бу айтханлар кишид'е, хайсы ёбўр кишид'е көре ѹетиштирий холу бле йабушмаға, авузу чине атмаға. Чапик. Холу бе ѹетиштирип тутмаға — энди йутай, энди авузу бе йутай. Сен наз айттыс — айт.

Хуватлы киши таш сыхса — су чыхай. Мен билим ама, уннуттум, алеим. Нас айтажахсы о? О алай хуватлы, киши, шо о не дэ айтса, оон лафы доғру чыхай.

Хуроз хадар босун — хожа босун. Хайсы абу тул хатынлар, хайсы özü т'ечинишилери мүдәм йылайляр: хапуға эр киши йохтур, хапусна йохтур эр киши. Тахым эр кишин ишин хысайахлы özü этий. О хайиль: наз боса — босун хожа, тэк босун эр киши хапуға. О түнүльд'ен эр кишин ишин дә. Безд'ен дүгүл — о безд'ендән дә бетэр. Бек гүзель хожасы дүгүль, стәсе кичик босун бойу, стәсе алай бек гүзель болмасын — хожа босун. Хожа табай, бир йертән бир ший, шорбажилигин чевирий. Йа шорбажисиз несамаға, хожасыз чаре? Хожасыз күч. Оон чү айтылый: хуроз хадар босун — хожа босун.

Хуру бле слах да йанай. Йанса чох хуру шийи — су бле сөндүрамас! Анда слах шийин дә хойса, о да хуруп йанай. Нек, дәсен — хурудан бүйүк атәш т'етий, йетиштирий хурутмаға слахны да, йахмаға да йетиштирий ону. Халх тарафна не ablai дәсен — ону чечирме шийи алай йохтур дәд'ен т'ибик. Чаре айтма, шо блай: тәд'инсиз киши бле т'имердә тәд'инне дә йанма алы бар. Биший биший этий — бу да көрдү йа билий биший. О тәд'инсиз киши дә этти. Бу да бильди. Бет'им айтмады бирне, бүйүклөрд'е. А сондан, бильд'ен сора — бу да йанды оон бле. Чаре аллама алай.

Хуту гыдырланып хапағын тапхан. Бар алай лаф, чохтанд'и энди, шо хайда хожа-хатын оғурсуздар. Тапмайлар чаресин. Чаресизлер. Алай мы? Алай лаф айтылый, шо хуту гыдырланып-гыдырланып хапағын тапхан. Бу хожа özne көре хатын тапхан. Хошағын тапхан özne özne көре. Özü дә о сойу, зорна, хатын да зорна. Хуту гыдырлана-гыдырлана хапағын табай. Баллар ойнағанда оларын жойулуй хутусу. Ўйдә т'елийлер, башлайляр йыламаға. Йа ненелери дий: “Бир ший дүгүл, баллар, хуту гыдырлана-гыдырлана özü хапағын табай. Сиз дә хапағын да хутусун да табайсыз. Эт'иси дә сучлу”... Нас аңлама? Эр киши бед'ений бир хысайахлыны. Бед'ений ама, аман алмай. О да хыдырый, бахшасын да ама, табай özü т'ибигин. Бет'им гүзель дүгүль... Гүзель инсан болса, о özne көресин табай, гүзелин табай. Пүсүр инсан боса, о да özü көресин табай, пүсүрүн табай. О özü т'ибик алай йарамаз мы, алдатхан сойу му — özü т'ибигин, йа йарамазын табай, йа алдатхан сойу. Özü йалан айтма билий, о хысайахлы да билий. Ао хапағы — хысайахлы. Эт'иси дә бир. Йа эр киши дә гүзель — хысайахлы да гүзель. Эр киши йүр дә йүр — тапхан, гүзель хысайахлы, хайсы ончасна. Йа дүльбер, йахшы, ончасна лафетий, ахыллы — эр киши дә гүзель, хысайахлы да гүзель.

Хыз бала — мисафир. Эр бала т'етрий — хыз баланы да алайляр. Эр бала ўй чине халый шорбажи. Хыз бала да мисафир. Не чү мисафир? О

кичик да, йаш, ѡсий. Ёст'ен сора т'етий — ёст'ен-д'ерек о мисафир, ёст'ен сора энди т'етий. Аон чү дә дәд'енлер. Раз ону алайляр, раз о болмаҗаш, ўй чән чыхып т'етәжек — о энди т'ележек, ону бағажахлар, шоп о т'ельд'ей энди. Т'елин чыхкан — т'ележек, мисафир т'ележек энди. Хызыны ёстүрүп он алты он йеди йашнад'ерек — йарын т'елин т'етий. Т'елин берий — т'елин т'етий. О энди мисафир. Энди сениң дүгүль. Энди бир даа саңа т'ельсе — мисафир т'елий.

Хызғанчтан хышта хар да аламас. О бек хызғанч киши. Не дә боса — бир ший бермәэ ашав, бир т'ерект'ен ший — ондан хар да аламас хышта. Алай хызғанч. Барыс бир ший стәмәэ ашав — ашавы да бермек дүгүль, харын да бермей. Хышта хар да бермей, барсан.

Хызғанчын артына беш чыхай. Хызғанч — нек о хызғанч? Нек — эр бир шийни сахлай. Не хазанмай — ахчаны сахлай. Бир ший сатын алмай. Халх арасна хызғанч дийлер она. Т'имердә сатын алғанда бир шийни, она т'ерек беш күмүш бермәэ — о берд'ен она йирми-отуз күмүш. Йаңылған. Дә айтылар: хызғанчын артына беш чыхай.

Хызыым, саңа айтайым, т'елиним, сен (и)шит. Бу лаф алай айтылған, шо т'елинд'е уймай айтмада. Бет'им адаам рызы йетишмей т'елинд'е айтмада. Алай айтый, бет'им анда хызын эсабы да йохтур, т'иришлиги да йохтур ама, хызына айтый, шоп т'елини шитт'ий. Вахта т'елин ўйдә, штий, шо она т'ириший бу лафлар, бу эсаплар.

Хырсызын арты (кötü) хулуш. Йа о хырсыз хорхуп йүрүй. Энди билий ми, шо хырсыз, о энди лаф та айтамай бирне. Тахым да билий, шо хырсыз эт'ени. Özü дә энди хорхуп йүрүй. Арты хулуш. Мағанажы киши энди, бельни киши. Аллас мы бельни киши ми? Штә. Тахымы ону билий, т'им эт'ен о. Бирне лаф айтса, она зийадә айтылар. Ону энди алай киши йерне саймайляр, наст'ерек. Хырсыз хорхай сальтә — оон чү хулуш. Хырслай мы — хулуш, потому шо о хорхай. То шо бири бири тутажах, анда, бүйүклөрдән. О хорхай да лаф айтмаға, бири көрмәд'ей. Хулуш дәд'ен — хорхай. Хулуш — о бош дүгүль, о тәшик дүгүль, о — “хорхай” лаф.

Хырх — артың пырх.

Чағырсаң — т'ельмей, т'есе дә — т'етмей. Айтылар блай: чаарсаң — т'ельмей, т'есе — т'етмей. Бу хонушуну чаарыс — стәмей т'ельмәэ, йардым этмәд'е. Т'есе дә, ўйз ғрам ичсе, стәмей ўйдә т'етмәэ, даа стий ичмәд'е.

Чапхан атын айдамайляр. Наз айтажахсы? Бар алай ишт'ир исан, о özü дә ишлей, она айтмаа т'ерекмей. Оон чү алай айтылар. Шлед'ен инсанны

шлётмейлер. Ишлед'ен инсанға шлётмейлер зийадэсин. О ёзү дэ шлий.

Чапхан атын тизд'инин тартма.

Чахмак чахай — атэш чыхай. Чахмак чахса, барийх атэш да йағай. Ама не йағай? Чох ший яхма алы бар. Атэш бле чох ший чаре яхма. Он ўчү чахмакны чахканда көзетме т'ерек, нас чағас, шоп о яхмағай чох ший. Шорбажилик дэ йағай, чох ший дэ йағай.

Чийли-пишли аш пиширд'енси, незети дэ йохту.

Чинженеэн хазанче аш халса, көзне йууху т'ирмей (т'ельмей). Нед'е биз алай айтыйымыз? Түшүннейик. Ашап битирей эр бир шийни. Тойумсуз киши. Аңлас "тойумсуз" болғаны? О ичтэ дэ тоймай. Мына, о ичт'ен бет'им рахыны. Халған оон азначых. Йеже туруп ону ичий — тайанамай. Бу чохсу абу, шарошлардан тараф айтылый. Яа чинд'ене йухлайамай, аш халса. Ону, хачан да боса, йеже туруп ашай. Хоранда да бильмей, бири дэ бильмей — ёзү пайынна туруй, йеже ашай ону. Яа бу да алай. Халса биший: оон рахысы мы, неси халса — бири дэ бильмей, оон йеже йууху да т'ельмей башна, о тэк ону түшүнүй. О йеже туруй, ону ичежек. Сабад'ерек о тайанамай.

Чобанжы чобан бағай, авузундан май ағай (ахай). Хайсы чобанжы этсиз отруй му, майсыз отруй му? Она хачан т'ерек, о вахта сойай ёзне. Чобанжы майсыз болмай, этсиз болмай. Хачан т'ерек, о хапахлай, сойай. Он чў авузундан мүдэм май ағай.

Чох йашағаны чох бильмей, чох йўрд'ени чох билий.

Чохка чапханы аздан да хуру халый. Мына, алай да бар, шо эт'и хойанға чапхан ым, бириндээн дэ халый. Киши истэй алмаға чох — аламай. Т'елий, яа вахт уйамай, яа заман уйамай, биший болуй арада — биший дэ аламай. Тэкмиль дэ хуру халый. Чохка чапсан, аздан да хуру халыс, дийлер. Бардын бир йертэ, бек чох талашсан алмаға, о т'ереттэ бир бахшасы раст'етирий, шо сен ону да аламас, не стэс, азначых алмаға. Потому шо бир бахшасы раст'етирий, сен аламас, не стэс. Оон чў сен бир шийсиз халыс. Азначых ал да ўйдэ т'ет. Чохка чапмалама — азжа ал да т'ет чапик. Чохка чабас — ондан да хуру халыс.

Чох чобан арасна мал арам т'етий. Чох халх болса, не дэ боса, иши арам т'етий, гүзель т'етмей, гүзель дүгүль — арам т'етий.

Чошса, дэңиз т'ибик яхшы. Оон т'ибик. Йарамаз боса, о лафетме дэ стэмей, кörме дэ стэмей — йарамаз. Ао домуз т'ибик индэмей. Яа т'и индэмей, яа т'и йарамазланый.

Чуфут битлесе, эст'и тэфтэрлерини ахтарлай. Тэфтэрлер дэ — бу да энди бизимчасна. Ага! Олмалы, эст'и шийни харштырий, яа хыдырий, эст'и шийин хыдырий. Талмам чаресин айтмаға... Фариплений ми чуфут, хыдырый, шоп зенд'инненмед'е. Алай хыдырый киши, хайдан алмаға мы, наз зенд'инленмед'е, чаре бильмед'е бир даан.

Чырчырна т'ибик дэмбелъ. Йырласаң, ойнасан, ишлемесен, хурсағың тоймай, ашавға тоймас. Т'ерек шлемеэ дэ, йырлама да, ойнама да. Тэк йырлап ойнасан, хурсағың тоймай. Чырчырналар т'ибик. Чырчырна сальтэ йырлай. Чалай да чалай бүтүн йаз. Ан сора хышта да... Хырмысха — ишт'ир. Хырмысха ташый, обалай эр бир шийни. А чырчырна йырлай да йырлай, бир ший азирлемей хышлых. Хышта ач халый.

Шап та бир, шет'ер дэ бир. Наз айтис она — алай да болуй. Не айтис она — о хайиль. Алай айтис мы — о хайиль, булай айтис — булай да о хайиль. О ёзү башы бле чох фит'ир яетишмей. Она эпси бир. Түрмэ — түрмэ. Т'ечиниш — т'ечиниш. Гүзель т'ечиниш — гүзель. Пүсүр т'ечиниш — пүсүр. Не шап, не шет'ер — эпси бир. Хоншуун хатыны йасады кёбетэ. Биз бахтых ону — аңлайамадых, татлы ны, ачы ны. Не сойу дамы — аңлайамадых. Дэ айттых: не шап, не шет'ер. Шап — алай ачы ший. Шап бле, мээмчасма, лампаны, алеим, йасайлляр анда кругому, тэри дэ сеплэйлер шап бле. Эвели, баштан лампаларны бед'итир эдлер шап бле. Алхасы бед'итлий шап бле жам ўсне, бунун сне дэ энди бурулуй фитили. Шап — бек ачы ший. Шет'ер дэ татлы. Она эпси бир. Киши о сою. Мен айтханым т'ибик: нас чечиний — алай да болуй, о эпсине дэ хайиль. Не сойу дэ боса, она эп тэ бир. Гүзелин дэ айтсаң — бир, пүсүрүн дэ айтсаң — бир. Шо гүзель айтис, шо пүсүр айтис. Эпси дэ бир. Гүзельд'е дэ бир, пүсүрд'е дэ бир. Бир йорух. Шап та бир, шарап та бир. Стэсөн гүзель айт, стэсөн пүсүр айт — она эп тэ бир, айырмай.

Шаха-шаха — хората. Бар алай халх, хайсы севей бек шаха. О шахалар т'имердэ чыхай т'ерчек. Шахалай о. Алы бар барып хатынца: сеэн хожаң түнен анда барды. Яа бүйүкт'е барып айтый сеэн артна, шо түнен шарош эди, дий. Яа оларын да барийх энди оон хатыны бар. Буун да бүйүгү бар. Анда хатын энди буун сне йығылый, мында да бүйүк бунун сне йығылый. Бу шахалады. Яа буна не болду? Буна т'ерчек болду энди! Буну харғай! Хатын да харғай. Бүйүк да харғама алы бар. Чыхты буларға т'ерчек. Штэ о дий: "Саа шаха, сен шахаладың — маа чыхты т'ерчек". Бизд'е бар эди алай киши. Мына, абу ablай, барый, штэ, хатынца, айтый болмаған шийлерни. Уйдуруй ablай, айтый

дүнә түрлү шийлер хожасы чү. Хожасы да ўйдэ – чыхары чыхты анда, йолға чыхты мы, хап ѡгүне чыхты мы, хатыны да ўй чине. Билий дэ, хатыны не сойу эт'ен, тамамсыз болған, азначых фит'ирисиз. Айтый хатынна. Хатын да – тэк хожа т'ирий ўй чине – гаса котэклешмәд'е! Бу да туруй: "Насайыз?! Этмең сиз алай ший! Мен т'ельдим отурма, сиз дэ алай ший этийсиз!" Өзү дэ чыхай – кўлий, сўйёнүй: котэклештирд'ен. Жыыыллар ablай эр кишилер, дэлханнлылар мы, башладлар шахалама. Ама шаха бле, шаха бле неметтлер дэ азначых, башладлар энди доғрулух да айтмаға. Баштан шаха эди. Тахым барийош шаханы алмай гүзель. Бар – шаханы алый, бар – шаханы алмай гүзель, бед'енмей. Штэ, т'им хайсын азначых тииди (есап алай болуй) – башланый котэк дэ. Азар-азар котэк дэ башланый. Баштан хавга чыхты, а сон да котэк дэ чыхты. Штэ сана: шаха-шаха – болду хората.

Элек бле су ташый. О ташыма чаре ми? Болмай барийош. Алай шорбажи о. Йа хазаяка бет'им о сойу. Ону нас айтажасы урумчас? Хысайахлы, хатыны – о сойу иши оон, о сойу ишлий, о сойу бет'им шорбажилик этый. Хатын да, бет'им өзү дэ о сойу. Элек бле су ташый. Ондан болма алды бар мы шорбажи? Аолай оон тахымы, шорбажлиги дэ, ўйдэ да. Биший бишийдэн чыхмай, холундан чыхмай биший дэ.Ao, нас элек бле су ташый оздан, аолай оон шорбажлиги да т'етий. Шорбажилик да алай этый. Бир иши бишийд'е беңземей. Алладың? Бийери. Не беңзей мына – элек бле су ташый. Биший чаре ми этмед'е? Несама алды бар о? Ташыма алды бар ым су? Хазахчас мен табар эдим ону айтма бет'им. Бизимчес мы – мына, т'имердэ табамам айтма. Иш чыхмай холдан. Холдан иш чыхмай. Тахым иши о сойу. Йа элек чине сув турмай барийош. Оон чү ташый сув. О бир ший дэ ташымай. Раз элек чине турмай сув – су ағай, о алай айтый, шо элек бе ташый. То шо турмай о алай – бир ший дэ йох.

Элек йүрүтүй. Лаф йүрүтүй. Менден штий бир ший бир ший – сана айтый. Т'амиль болмаса да, тили бе айтып йүрүй.

Эликт'е элик боса, хара ѡгүзд'е пичах болмазды. Абу дёгүшлер чин. О бет'им алай айтлыған. Йа хара ѡгүзүнү – бу чаре алай аңламаға, шо бу – дёгүш т'ибик ший. Йахшылых боса бизд'е, арамызға, мына башха падышалар бле, нед'е дёгүш? Болмай дёгүш барийош, алай мы? Йахшылых боса, хара ѡгүз сав халый. Она пичах т'ерекмей. О ишлий. Шлий да. Гүзель ишлий. Биз дэ ишлиймиз, олар да ишлей. Дёгүш йох. Ону да сайай. Йа нас? Йа дёгүш оса, сойулүй барийош? Сойумсуз болмай. Хара ѡгүз дүгүл о. Халх сойулүй – сойум.

Эльни – ишлериң бенли.

Эм сучлу, эм күчлү. Мен сана көрсетир эдим, ама хатырың бўйўк. Буну чаре айтмаға алай да. Киши кишид'е йардым этсе, дэ оон шлед'ен ишин бу киши бед'енмей. Дэ о хайтый ўйдэ дэ дий: "Эм күчлү мү, эм сучлу му?" Йасадым гүзель ший кишид'е – о маңа "савбол" дэмени. Хоч сучу да бар инсанын – эр киши ми, хысайахлы мы – сучу да бар. Йене дэ йарамазланый, йене дэ күчлү. О өзү өзүн стий бильдирмәе, шо о доғру, дэп, айтый. Өзүн стий костэрме, шо о доғру айтый. Күчлү – о, йарамаз.

Эр бала боса, шох босун. Шох – бу энди, гүзель босун. Гүзель болмаса – йох босун. Стэйлер – эр бала гүзель болгай.

Эртэ турған хазан хырай. Т'еч турғанна не халый? Она биший дэ халмай. Бу эртэ турғанна – хазанни хырай, т'еч турғанна – биший дэ халмай. Айтлыған, шоп киши турғай эртэ. Эртэ турса, она да болуй. Эртэн турған хазан хырай – о ач халмай. О бир ший бир ший табай, ашай. Хазанын түбүне халса паста йатып, ону да барып ашай, ташлай халый. А т'еч турғаны ач халый.

Эртэн турған бетин йувай, чеч турған – о йувамай. Энди чечт'е халған. О йетиштирамай ишин дэ ишлемеә, бетин дэ йувмаа йетиштирамай. Дэмбель. Ишт'ир дүгүль.

Эт, этме – мердвенд'е (тобед'е, дүньяға) эпси чыхай.

Эт'и атха бир нохта – биздэн чыхмас бир бохта.

Эт'и козён(дэн) бириң алый. Хырсыз халх ўчү. Алай халх бар, шо сеәң холуң түбүндэн алый. Хырсызын да хырсызы. Сен ондан биший хутхарамас. Коз алый! Алай хырсыз. Т'амиль хырсыз. Ондан биший дэ хутхарамас. Оон чү да чыхкан алай лаф. Көрмемиш. О алай көрмемиш, о эт'и козён бириң тутуп алый. О хадэр этий сеәң козён дэ тутма, эт'и козён бириң тутуп алмаға – алай көрмемиш. О стий тутуп алмаға, хадэр этый.

Эт'и копек бир чанаҳтан ашайамай. Чаре ону чечирмедин дэ халх сне дэ, бу лафны, копек сне дэ. Доғру, шо эт'и копек бир чанаҳтан ашайамай. Талашыйляр. Ao, нас эт'и киши бир ишче боса, олар да талашый. Бири бириң иенежек, анда да бири халажах. Анда бир дэне т'ерек? Эт'и дэнене боса, олар талашый. Хайсы иений, о халый. Хайсы иенамай, иенилий, ону хувайляр. Бу да стий бўйўк ёкүм ёзне алмаға, бу да. Бири иений. О энди диннежек ону. Бу ёкүмлетий – бунун да энди ёкүм ёзне. Бу энди динний ону. Энди наз да оса бир дэнене халажах. Талашыйляр, хайсы халажах, хайсы ёкүмлетежек. Эт'и кишид'е бир сой айтма.

Бирне дэ бир сойу, бирне дэ бир сойу. Болмай алай айтма, алеим. О кёпек – кёпек дүгүль. Инсан. О тэк айтылый алай – кёпек.

Эшек күлжек, ғарип тэ сүйүнежек. Йа ғарип ичтэ дэ сүйүнмей. Эшек дэ күльмей ичтэ дэ. Хачан эшек күлий? Эшегин күльд'енин бири дэ бильмей, бири дэ кёрмеди. Энди ғарипт'е вахты т'ельмежек ичтэ дэ сүйүнмэд'е.

Тахмак, лаф

Ф.И.Оглух

Аңлат бу кишид'е.

Байталлар, айғырлар, тайлар оттайлар тарамаче.

Башла бир шей бир шей айтмаға.

Бер маңа бир ат.

Бизим йуртха көп тэрек ёсей.

Бир харпуз артындан ўч т'ерет таванга миндирий.

Бу, йипсиз кёпек.

Бу кишинин аз ахчасы.

Бу хатын сүтне көп алтын шийлер.

Вахтым йох.

Эрит бу бузну.

Ондан дэве ўркей.

Ону көрд'ен тавух хырх күн йымырта хозламас.

Сыйырлар сув ичендэ таналар буз йалайлар.

Тапмажа

К.М.Налбат

Авлахтан көрдүм // йырахтан көрем –
ап-пачых,
йанына бардым – шапкачых.

(Мантэр)

Биз, биз, биз эдик,
отуз эт'и хыз эдик,
биз тахта сне жыйылдых,
сабад'erek жойулдух.

(Тишлер)

Йырахтан көрем – хара-хара,
йанына барым – пара-пара.

(Ат бох)

Кичинечик одачых,
отуз эт'и худачых.

(Авуз, тишлер)

Алим

Болайды беним эвельт'и дырваным,
тутайдым сени,
арам ѿльд'ен маллар тибик сойайдым сени.

К.П.Тохтамиш

Ане, башым ағырый

Хара йеже вахтына, анем,
хапум урулду.

Бен санеттим, назлы йарем –
о эсе ажель.

Тохта, тохтан, ажелим,
тохта бир сағатчых,
д'ельсин йарем, көрүшнейик –
сор[а] ал жанымы.

Шан алажаҳ шалларым
асувлу халды.

О беним назлы йарем
йасылы халды.

В.Є.Сачли

“Анем” дэсем – анем йох

“Анем” дэсем – анем йох,
“бабем” дэсем – бабем йох.

Больницаға (Больницайа) (х)аста түштүм,
недир алым дэд'ен йох.

Зилифим орталанды,
йүре(чи)гим торталанды,
йеди ише тымарларлен (тымарларблен)
жижерлерми (йүречигими) йахтылар.

Вар, сөлениз анеме –
тазе колва йаптырсын.
Вар, сөлениз анеме –
тазе боғдай чатлатсын.

Вар, сөлениз анеме –
веран хайыт чөлүне
мезарымы печатлатсын.

Веран хайыт чөлү чине (чөлүче)
арасам да буламам.

Н.К.Балабан

Дәмиржилер дәмир дöгер

Дәмиржилер дәмир түйер –
түч олур, түч олур.
Назлы йардан айрылмай
күч олур, күч олур.

Новомлинівка, Ф.Д.Хримли

Дәве

Бардым дәве базарына,
миндим дәве мажарына.
Арабамы йўкледим,
дэвелерим бўкледим.
Хамчичиги ура-ура,
хурйучуғум бура-бура.

С.И.Балабан

Йешиль йапрах эрасында

Йешиль йапрах эрасында
хырмызы гўль фонжеси, эй.
Нерелере ветан хурмуш
гёнлўмўн эгленжеси?
Чыхсам дағлерин башына,
чағырсам бўльбўль т'ибик.
Чағырсам, осун йаныма,
севсем фонжейи д'ибик.

Новомлинівка, Ф.Д.Хримли

Кёктэ сийа булутлар

Кёктэ сийа булутлар да –
böлўк бўлўнд'ен.
О беним йўречигим дэ
дэлик-дэлик дэлинд'ен.
Ане бени рабетлейди –
анда тёшек берильмез.
Айлянып бахсам т'ери дэ –
ветанымыз көрўнmez.

В.С.Сачли

Öгўз обайа хышладым

Öгўз обайа хышладым,
тонма чекмен ташладым.
Үч йыл истэдим – ташладым.
Сонуна йана(дан) башладым.

Новомлинівка, М.К.Годжек, Х.Х.Мавроди

[Саба да олса]

Чешмелердэн ахан да сулар
салхындыр, йар, салхындыр.
Гўзлеримдэн ахан да йашлар
ханлыдыр, йар, ханлыдыр.

Ф.Д.Сачли

[Урум йолу]

Эй, Бебе чал бедава атламаз,
хуршум чалса, ойнамаз.
Йетмиш хулач бойлярны да
ырғып т'ечер – атламаз.

Ай, меним чалым ах йемез...

М.К.Годжек

Сычан

О сырчанын кичиги
ат хадарын бўйўгў.

Сычан т'етий сабанна,
хуват берий табанна.
Онмайажах т'ёр сырчан
вермей энди йабанна.

Ах, сырчан, вах, сырчан,
не ороспул[у]дур шу сырчан!
Йандым сырчан дининдэн,
кўйдўм сырчан дининдэн.

Сычаннарын эйиси
тавага балых хавурий,
сычаннарын осалы
кўзд'е топрах савурий.

Таш йапуну атханда
сол йанағын сыйдырды.

С.И.Балабан

Татар чўлў чине

Вай, татарлар! Будур татарлар!
Недир татарлар!
Хай[ыр]сыз хараных йежесине
архан атарлар.

Бу татарларын чўлў дэ чине
йешиль от битmez.
О беним дэ асрет анечигме
хаберлерим д'итmez (д'етmez).

Новомлинівка, В.С.Сачли

Т'ирт'а йурту айлянчылар

Т'ирт'а йурту айлянчылар –
айляналмадым.
Т'ирт'а, севдан бек йаман –
тайаналмадым.

Аран чине тору тайы
нааллады Коста.
Т'ирт'а мени брахый, дәп
ағлады Коста.

Мав[у] урбашка, сийа пальто
көзүм ögүне.
Сексен күмүш пагем бар
хойун жөбүме.

Т'ирт'анын ёксүзлери
йол чине халды.
Бу Костанын пагелери
жөбүне халды.

Новомлинівка, В.Є.Сачли, Х.П.Хавалджи

Хороз

Тавуғу кулук бастырдым –
чыхты йымыртасы чулух.
Ахыз, мен тавуғу напайым?
Кöтрүп базара сатайым.

Кöтүрдүм базара – сатылмай,
башым беладан хутулмай.
Хой хазыға – хан олсун,
хороза масхара болсун!

Тавухларны сайып алдым –
хорозну көрмейип халдым.
Ажеп, арана халды мы?
Ажеп, хоншулар чалды мы?

Хорозуму батырдылар,
дандан дана чечирдилер,
галушканы (хамур ашны)
пиширдилер,
худаларны шиширдилер.

Хорозун болғаны билир эдим –
ёксек йере минер эди,
бүйүк сеснен бағрыр эди,
хорандасны чағрыр эди,
тобаннарны тәпер эди,
төпәз (тэкне) сантых көтәрир эди,
йаш тавуғну север эди,
харт тавуғну хувар эди.

Хороз тавухларнын хожасы] эди,
чишчелернин бабасы] эди,

йаш тавуғну север эди,
харт тавуғну хувар эди.

К.П.Тохтамиш; Новомлинівка, Х.П.Хавалджи

Чал хороз

Чал хорозум бар эди, азайат эди, азайат эди.
Беш он хасер зарени зиян этти, зиян этти.

Айтылайым – хурулу йаных, йар!

(Вай, хурузум, вай, хуруз! –
о да бана бир бүйүк уроз).

Шу хорозну сойайым, дәдим,
сойайым, дәдим,
бу дүйнанын беласын жойайым, дәдим,
жойайым, дәдим.

Айтылайым – хурулу йаных, йар!

Шу хорозну көтәрип сойдум,
көтәрип сойдум,
Бу дүйнанын хасеветин дә жойдум.

Новомлинівка, О.Д.Мазина, Х.П.Хавалджи

Юрка түркүсү

Юрка т'етэр ишине дә –
ажель түшер пешине:
Юрка ишин битирд'енде
хара топрах эшильд'ен.

О Юрканын ёксүзлери
ара йол чине йатыйляр.

Новомлинівка, В.Є.Сачли

Дүшленка

Ай, бузовум, бузовум,
талға байляй бузовум.
Бузов талны кемерсин.
Хыз хотахка тэльмирсин.

Малий Керменчик, М.К.

Айдан, хызылар, Балықлавайса,
нам верейик Бахчысарайа.

С.І.Балабан

Амбар чине дангырдай.
Мен санеттим – не алай?
Чаптым, бахтым, көзеттим –
хызлар йанах бойалай.

Новомлинівка, X.X.Мавроді

Ане, башым ағырый –
хой подушка, бах бени.
Севдигиме бермесен –
хой атәшт’е, ях бени.

Новомлинівка, О.Д.Мазина

Атәшим күчлүй йанай,
чыхмай түтүн чыхары.
Вай, асирет, ах, йарем
не хыз олду, не хары!

К.Д.Сизмаз

Ахшам олду, гүн хонду
үч обаларға, ох-ох.
Мени бабем бережек
чобанларға, ох-ох.

Новомлинівка, X.X.Мавроді

Базарға лимон сатылмаз (сатылмай).
Сатылса, алыр эдим.
Чаре олса, ах, йарем,
учар да варып эдим.

К.Д.Сизмаз

Банка-банка чичеклер –
хачан олар ачлажаҳ?
Дёрдобаның хызларын да
т’им шайтаннар алаҗаҳ?
(Харшы яхын хызлары да
хабахка да тоймажаҳ)

*B.Ф.Налбат;
Новомлинівка, X.X.Мавроді*

Бийыл боғдай олажаҳ
тарамалар ичине.
Йаштан жәнмыз чыхажаҳ
колхозларын ичине.

Малий Керменчик, М.К.Терзі

Вай, чал атым, чал атым,
хайдан алайым, чалайым?
Үстүне минейим –
хайда, чал атым, хачайым?

Малий Керменчік, Г.М.Змарада

Дөрт тахтадан софрасы,
үсне тузлу пастасы.
Дёрдобаның хызлары
эпси ишт’е (иштэ) хастасы.

Новомлинівка, X.X.Мавроді

Жаптан т’елий бир брычка,
ох, жәным, ох,

үч көпчекли бир брычка,
ох, жәным, ох.

K.M.Налбат

Жаптан т’елий полфайтон,
йанына да фазысы [=фарысы].
Бу күнлерни көрмәд’е дә
зар башымын йазысы.

Новомлинівка, X.X.Мавроді

Жыйынға барсам, ойнасам,
душенкам,—
нем халажаҳ, эй ахыз,
душенкам?

Малий Керменчик, М.К.Терзі

Жыйынларға баш эдим,
йендим хара хаш эдим.
Нышан бердим, айрылдым –
сечмез эдим, йаш эдим.

Йанайым, дәсем, йаных чох –
йаныым сөндүрен йох, а жәным.
Гөнгүлүмү көтәрип
гүльдүрен йох, а жәным.

Новомлинівка, О.Д.Мазина

Көкт’е турна бағырый, душенкам,
жель хайыхны хайырый, душенкам.
Биз эт’имиз севишик, душенкам,
душман бизни айрый, душенкам.

К.Д.Сызмас

Көше баша эвлери
ағарылған, айлянған.
Алыр эдим бен сени –
энди башым байлянған.

Новомлинівка, В.Ә.Сачли

Ойунжулар шең хызлар,
олар да бунда йохтур.
Йынанмаңыз йашларға –
оларға йалан чохтур.

Новомлинівка, О.Д.Мазина

Пенжерем ачых – жель т’елий
мевалыхтан.
Сен саардын, бен солдум
севдалыхтан.

Си亞 пошум асувлу,
алдым элиме бўклў.
Эм йырлайым, эм ойнайым –
йүречигим (йаш йўрегим) тўйўклў.

К.Д.Сызмас

Туттум жыйын ойнамаға, душенкам,
т'ести элими пычах, душенка.
Т'елир эдин – нек т'ельмес, душенкам?
Зар сырал сендэн алчах, душенкам.

К.Д.Сызмас

Торғай т'елий фырылдаш,
йенд'ем сийей шырылдаш.
Тарамачых тарначых,
йенд'ем сийей азначых.

Новомлинівка, Х.Х.Мавроді

Узахка гөрдүм (көрдүм) сени,
хырмызы гүль (йүль) сандым сени.
Хохламага хыймаз эдим (хыймадым) –
эльлере вердим сени (бердим сени эльлере).

Н.К.Балабан, С.І.Балабанов

Ханетим йох учмаға,
учуп варып көрмед'е.
Чаре йох му, ах, йарем,
бир ахшамчых т'ельмег'е?

К.Д.Сызмас

Харанлық үйежесине
вардым пенжересине.
Пенжереси бир жамдан.
Севдим сени бир жандан.

К.Д.Сизмаз;
Малий Керменчик, Г.М.Зараада;
Новомлинівка, В.Є.Сачли

Үй артына тумбуйух –
олан атын үалдатый.
Бир аршын лента берип
о хызығны алдатый.

К.П.Тохтамиш, О.Ю.Шалудина

Чаптыйм чыхтыйм чыхары –
ава булут, ай да йох.
Оғлан, йезме ардыма –
бендэн саңа файда йох.

Н.К.Балабан

Мышых

Б.І.Папазов, у запису Ф.І.Оглуха

БИР КИШИ т'етт'ен ыргат йүрмег'е. Барған
бир зенд'ин адамға дэ бир йыл ыргат йүр-
д'ен.

Бир йылдан сора стэд'ен эсап алмаға. Шорба-
жи хойған бир обага биң күмүш, эт'инжи обага –
эт'и капик дэ айтхан ыргатха:

– Биң күмүш – арам пары, эт'и капик – элал
пара.

Ыргат түшүнд'ен-түшүнд'ен дэ алған эт'и ка-
пик.

Йүрд'ен-йүрд'ен дэ бир базарға түшт'ен. Көрөй
– бир адам мышых сатай. Сорай хыйметни. Бе-
рий эт'и капик дэ алый о мышыхны. Алый, т'е-
тий юл билен. Барый бир койд'е. Т'ирей бир хар-
чевняға. Халх ёкмек ашайляр. Көшөлерд'е киши-
лер сопалар билен отуруйляр. Шорбажи тутхан
оларны.

Сорай ыргат шорбажини:

– Нед'е бу адамлар сопалар билен отуруйляр?

Шорбажи дэй:

– Мында чох сычан. Олар ѿльдүрүйлер сычан-
ларны.

Ыргат киши айтый шорбажид'е:

– Хув оларны. Мен сычанларны жойам.

Йиберий мышыхны. Мышых тутай эпси сы-
чанларны.

Шорбажи айтый ыргатха:

– Сат о мышыхыңы маңа.

– Сатам, – дий ыргат.

– Иа не стэс?

– Хойайых чекид'е. Не ғадар тартай, о ғадар
алтын берис.

Сатай мышыхны дэ т'етэй ўйдэ.

Ыргат

Б.І.Папазов, у запису Ф.І.Оглуха

БИР АДАМ ыргат тутхан. Йект'енлер олар
арабаны дэ т'етт'енлер. Йолға түшней шорба-
жинин ахылна шарап ичмег'е. Йиберий ыр-
гатны тери дэ айтый:

– Бар, айт хатынма, шарап берсин.

Шорбажинин хатыны берий ыргатын холна
эт'и шише дэ айтый:

– Нас бердим, алай холларыңа тут. Дэгиштир-
ме шишелерни холларың чине.

Шорбажи блен ыргат барыйлар жап йанна дэ
тохтайлар. Ыргат шишелерни тутхан алай, нас ха-
тын берд'ен. Шорбажи берий бир шише ыргатха,
эт'инжисин алый јнде.

Нас ичей ырғат шарапны – бу saat та йухлай халый. Шорбажи йухламай. Хойай о ырғатны тоннун ичине дә ташлай жап түбүне.

Бир бўйўк хуш хонай дә алъиҳ т’етэй тон ичине сарылған ырғатны жап тобесине. Бир, эт’и тат’и уруй, парлай тонну дә йутай. Ырғат халый жап сўтне. Андан тэберий шорбажид’е бек пағалы ташлар.

Араба толған сора хычырий шорбажид’е:

- Нас тўшнейим, шорбажим?
- Нас миндин, алай да тўш.

Шорбажи йегей арабаны дә т’етэй ўйдэ. Ырғат халый жап сўтне. Зорна-зорна тўшней жаптан дә т’ене шорбажид’е т’елий.

Бир т’ередэн даан т’етэйлер араба билен таш т’етирмад’е. Йары йолга тохтайлар дә т’ене дә йиберий ырғатны шарап алмаға.

Хайтый ырғат т’ери, алый шорбажинин хатынндан эт’и шиши шарап. Бу сефер ырғат дэгиштирий шишелерни. Шорбажи ичей шарапны дә йухлай халый. Ырғат сарай шорбажини тон ичине дә халдырый. Хуш да алъиҳ чыхарый тон ичине сарылған шорбажини жап тобесине. Ырғат халый жап түбүне.

Шорбажи айынган сон башлай йыламага дә йалбармаға. Ырғатын жаны авуруй. О йардым этэй шорбажид’е. Тўшурӯй ону дә айтый:

- Сен мени стэдиң жоймаға – мен сени хуттардым.

Бардах

Інтерпретація запису з Гранітного
[С.Н.Муратов, стор.189-190] Ф.І.Оглухом

БИР ЗАМАНДА бар эт’ен, бир заманда йоҳ эт’ен, бир заманда бир букана бар эт’ен. Онун да бир бардагы бар эт’ен.

Букана да дэй:

- Бар, бардағым, тўт’анга, т’етир куку.
- Бардахчых т’етэй ғыдыр-ғыдыр тўт’анга:
- Тўт’анжы, ач хапуну! – дэй.

Тўт’анжы да:

- Нед’е т’ельдин, бардахчығым?

Бардахчых дэй:

Ненем куку стэди.

Тут’анжы берий она бир бардах куку. Бардахчых ғыдыр-ғыдыр т’елий ўйд’е:

- Нене, ач хапуну! – дэй.

– Не т’етирдин, бардахчығым?

– Куку т’етирдим, нене.

Нене алый кукуларны, ашай. Сора бардахчыхны иене йиберий тўт’анга:

– Дынгыр-дынгыр, бардахчығым, айда бар, яене т’етир куку! – дэй.

Барый бардахчых тўт’анжыға:

– Ач хапуну! Ненем стэди прянық, – дэй.

Тўт’анжы берий она прянық. Т’етэй бардахчых дынгыр-дынгыр ўйд’е.

– Нене, ач хапуну! – дэй.

– Не т’етирдин, бардахчығым?

– Прянық т’етирдим.

Нене ашай оларны да дэй:

– Бар бир даан ғыдыр-ғыдыр, бардахчығым!

Т’етти бардахчых. Т’ельди тўт’анжыға:

– Тўт’анжы, ач хапуну! Ненем т’ене стэди, куку стэди т’ене.

Тўт’анжы берий бохчух. Бардахчых да дынғыр-дынғыр ўйдэ хайтый, дэй:

– Нене, ач хапуну!

– Не т’етирдин, бардахчығым?

– Бохчух т’етирдим.

– Бар озға, дал да чых, дал да чых, йувун!

Бардахчых т’ельди озға, далай чыхай, йувунуй. Сора миней хайа сўтне, хуруй-хуруй, дынғыр-дынғыр хайтый ўйдэ.

Битти масал.

Тўлькў

Інтерпретація запису зі Старого Криму
[С.Н.Муратов, стор.186-189] Ф.І.Оглухом

БИР ФАРИП адам чўльд’е отуур эт’ен, ча-лаш чине. Хапу ёгўне бар эт’ен тэрек. Онун сўтне бар эт’ен йўзўм.

Бир т’ере т’елий бу дэрект’е тўлькў алмаға йўзўм дә йўзўмларни ашамага.

Сон бу адам хазай тэрен чухур тэрегин тўбўне. Тўлькў т’елий йене йўзўм хырсламага дә йығылый чухур ичине. Адам тўлькўнү тутай. Тўлькў дә дэй:

– Йибер мени, ағам, мен саңа чоҳ ший этэм.

Адам йиберий тўлькёнү. Тўлькў т’етэй, барый бир падышаға да дэй она:

— Бизим падышамыз зенд'ин, алтыны чох, күреги йох. Күрек т'ерек алтын ёльчемед'е.

Падыша берий она күргегин.

Алый андан алтын күрекни, т'етрий дэ хойай чалашын артына. Алты күн турой күрек чалашын артына.

Т'етрий түлькү күрекни падышаға дэ стэй падышадан күмүш күргегин. Т'етрий күмүш күрекни, ташлай чалашын артына. Күрек чалашын артына алты күн турой. Сон йене т'етирий падышаға күрекни дэ айтый:

— Бер хырых арабаларыңы.

Падыша берий она. О да арабаларны алып т'етэй. Коччурой бир падышалыхка дэ айтый падышалыхын налжыларға:

— Йасаңыз арабаларны, йылтырасынлар!

Налжылар йасайлар арабаларны, йегейлер аттарны дэ түлькү т'етирий арабаларны бу падышаға. Падыша да дэй ѿзү башына: “Вай, бу арабаларны йасаған падыша хызмы алса эди!”

Сон түлькү т'ене т'елий чалашха.

Йолға т'етт'ендэ йыртых чекмен табай, т'ийдир чекменни бу адамға дэ брай ону падышаға алып т'етэй.

Т'етэйлер-т'етэйлер дэ көрэйлер — дэңизин чентине бир параход тынай. Параходдат'и халх хутулду, бишийлери халмады, эпсі сув чине тынды. Түлькү чабып барый параходға, көрстүрой йыртых чекмен т'ийд'ен адамны дэ айтый халхка:

— Сиз бу адамға “бизим падышамыз” дәйиңиз!

Бу хутулған халх барыйлар мындар'и падышаға, айтыйлар она:

— Штэ, бу бизим падышамыз, параходумуз тынды, бир шейимиз дэ халмады, падышамызға бир йыртых чекмен табып (// табуп) т'ийиндердик. Т'ийиндер падышамызыны.

Падышаға тикейлер урба.

Түлькү падышаға айтый:

— Бу падыша меним ағам. Арабаларны о йасады. Сениң хызыңы алмаға стэй.

Падыша хызыны бу падышаға бермед'е хайыл болуй. Гүзель той этийлер.

Сон да т'етэйлер түлькүнүн ағасын падышалыхна. Түлькү дэ түшүнүй: “Хайда мен оларны алып т'етэйим?” Чабай т'етэй ѿгүне, барый бир падышаға, айтый она:

— Бир падыша энди салдатлары блен т'елий сени ѿльдүрмед'е.

Падыша дэй:

— Хайда сахланайым?

Түлькү она айтый:

— Бир т'ебеэн түбүне.

Падыша т'ирей т'ебен түбүне. Түлькү дэ йагай т'ебенни. Падыша йанай атэш чине.

Түлькү айтый бу падышанын тахым халхларына:

— Азирлең софраларны, алың т'еменелерни, дүдүклерни, дарелерни дэ чыхыңыз халх ѿгүне.

Адамлар чыхайлар, халх биле хошуулуп т'ери т'елийлер, башлайлар ойнамага.

Той битт'ен сон түлькү айтый халхка:

— Мен ѿльсем, көмүң мени чалғы блен.

Түлькү соба йанна йатты, айахларын ѿлү т'ибик узатты. Падыша алый түлькүнүн аяғындан дэ атай тарамаға. Түлькү т'ери т'елий дэ айтый падышаға:

— Мен эпсин дэ айтый хатыңа!

Адам алый түлькүнү дэ уруй йерд'е харши.

Сондан түлькү турой дэ барып айтый бу адамнын хатынна:

— Сениң хожаң ғарип адам, падыша дүгүль. Сени алдатып эвленди.

Сон падышанын хызы хожасын ташлай, ѿзү бабасынын ўйне т'ери хайтый.

Бу адамны хувайлар падышалыхтан. О т'етэй ѿзү чалашна отурмага.

Нани-нам

Інтерпретація запису зі Старогнатівки [С.Н.Муратов, стор.190-191] Ф.І.Оглухом

Тавға бардым, нани-нам,
тавлар ѡсейлер, нани-нам,
тав ичине хушлар
ѡсейлер, нани-нам.

Чөльд'е бардым, нани-нам,
чөльлер ѡсейлер, нани-нам,
чөль ичине чичеклер
ѡсейлер, нани-нам.

Үйдэ т'ельдим, нани-нам,
үйлер ѡсейлер, нани-нам,
үй ичине балалар
ѡсейлер, нани-нам.

Айда, айда, айдасы,
не вахта дэгер файдасы?

Не заманда атха минежек,
о вахта дэгер файдасы.

Айда, нани, нанисы,
нанилер блен бүйүклерсин,
нанилер блен бүйүк болсун,
тап этип йүрсүн!

Айда, айда, айдалар, ай нани,
данғыр-даңғур тавалар, ай нани!
Жаңғыр-жаңғыр эрзелер, ай нани!
Дэли болсунлар жижалар, ай нани!
Йенд'е халва парчасы, ай нани,
жижә тәзек парчасы, ай нани!

Арзы блен Фамбер

Интерпретація запису зі Старого Криму
[С.Н.Муратов, стор.190-191] Ф.І.Оглухом

Фамбер:

Штэ т'ельдим тёшегине
йарем йатхан вахтына.
Бир-эт'и жоғап йырлайым
йар йухлаған вахтына.

Арзы:

Мен йухладым – уйандым,
сол йаныма тайандым,
инжечиктән сес алдым –
мен сени, Фамбер, сандым.

Фамбер:

Алай айтма – дуйарлар,
эт'имизни дэ тутарлар,
йаш жанымызыны жойарлар,
бир зинданға хойарлар.

Арзы:

Былай айтым – дүйсунлар,
эт'имизни тутсунлар,
бир зинданға хойсунлар,
зиндан бизд'е жәннэттыр.

Арзынын бабасы бу уланны хувды шийердэн,
хызыны стәмей бермәд'е бу ёксүз уланға. Хыз
уланнын бек севей, улан да хызыны.

Улан чыхай т'етэй дайысына. Барый дайысын
пенжересине, башлай түркү йырламаға:

О бек меним дайымдыр,
эр эвлады хайырдыр.
Дүйнаны пай этселер –
Арзы меним пайымдыр.

Дайысы шитти:

– Барың бағың, – дэди уланларына, – о бизим
Фамбер дүгүль мү пенжеренин түбүне? Айтың,
т'ирсин ўй чине.

Фамбер т'ирди ўй чине. Дайысы ону сорай:

– Не болду сана, Фамбер?

Фамбер айтый:

– Арзынын бабасы мени хувду. Арзыны бах-
шасы блен шаннажаҳ.

Дайысы айтты:

– Сен бабаңы, анаңы, дайыңы бир йердэ хо-
шуп бир түркү йырласаң, мен Арзыны алыш бе-
рим сана.

Фамбер башлады йырламаға:

Анамнын ады Гүльбостан,
бабамнын ады Дағыстан,
дайымнын ады Бек-Султан.
Айрылдым дост Арзымдан.

Бундан сора дайысы дэди уланларына:

– Эд'ерлең ўч ат, миниң ўчүнүз дэ – бир ат
сүтне Фамбер, эт'и ат сүтне сиз, барыңыз анда, ай-
тыңыз онун бабасына: “Хызңы элил блен берме-
сен, дöгүшүп алажаҳмыз!”

Олар минд'енлер атлар сүтне, т'етт'енлер, йа-
хынлашханлар о шийерд'е.

Хыз буларны көрдү пенжередэн, башлады түр-
кү йырламаға:

Харшымдан т'елий ўч атлы –
ўчүсү дэ т'ератлы.
Мен Фамберни таныдым –
ортадати торатлы.

Жаду хатын шитти Арзыны түркү йырлағанда.
Барды хызыны бабасна, айтты:

– Не ясайых? Фамбер т'елий. Арзы пенжере
öгнене отуруп түркү йырлай!

Арзынын бабасы дэди:

– Не ясайых биз? Нас этип биз ону дүйнадан
жойайых?

Жаду хатын дэди:

– Бер маңа бир чанаң боғдай. Мен харшы чы-
хайым оларға, колва берейим, айтайым: “Арзы
ольдү”, – дэйим.

Алды жаду хатын колваны, чыхты көпүр йаны-
на, тохтатты бу уланларны, башлады йыламаға:

– Хапыңыз Арзынын колвасындан – Арзы
ольдү, – дэди.

Жаду хатын алай айтхан сора Фамбер йыхыл-
ды аттан – йүреги сыхылды халды. Ондан сора

уланлар хайттылар ўйдэ. Жаду хатын да хайтты ўйдэ. Фамбер халды анда.

Т'ельди жаду хатын ўйдэ, айтты Арзынын басна:

— Энди хорхма — Фамбер ёльду.

Арзынын бабасы дэди:

— Шиндичик Арзыны шаннам бахшасы билен.

Арзы стэфандга бармай:

— Мен Фамберин йасын тутажахмы,— дэди.

Фамбер турду, бахты эпси тарафха — бир т'имсе йох. “Хайдадыр-яя Арзынын мезары? Барайым мезарга”,— дэди, т'етти.

Түштү бир кёйд'е, сорай халхны:

— Хайда Арзынын мезары?

Халхлар она айтыйлар:

— Шаштың мы сен?! Бүгүн Арзынын тойу!

Фамбер сорай:

— Йа “Арзы ёльдү” дэдилер!

— Йох, аға,— дэйлер халхлар,— Арзы ёльмеди. О бахшасы блен шаннанды. Бүгүн стэфандга т'етэжеклер.

Ондан сора Фамбер Аллаға йалбарды: “Аллахтан стэм: мен бармағант'ерек Арзынын сандуху йериндэн хопмасын, Арзынын да тизне башмы хоймағанчере, аллах җанмы алмасын!”

Барды Фамбер бир чобанға, дәгишти урбаларны, т'иди чобаннын урбаларыны, т'ельди тойға.

Чыхты Арзы т'етмөд'е стэфандга. Башладылар кишилөр Арзынын сандухуну кётәрмөд'е — сандухуну йериндэн кётәрамайлар. Фамбер дэди оларға:

— Ағалар, бериниз, мен кётәрейим Арзынын сандухуну.

Адамлар дэдилер:

— Биз он дане кётәрамаймыз — нас сен йанғыз кётәрежекси?

Бир адам дэди:

— Олан! О чобан. О чох эт ашады. О хуватлыдыр. Берин, о кётәрсинг.

Бердилер она кётәрмөд'е. Алды Фамбер йаңғыз, хойду сандухуну брычкаға. Арзынын бабасы сорду чобанны:

— Нас ахы берейим?

Чобан дэди:

— Маңа, аға, бир шей дэ т'ерек дүгүль. Мен хырх йылдан бери чобанлык этэм, бир т'ере тойға бармадым, бир т'ере т'елинин атынын башындан тутмадым. Хайыл болсаңыз — тэқаран йер тууп атын башындан оздурайым т'елинни.

Тутту чобан атын башындан, башлады йырламаға түркү:

Ах йенде́лер, йенде́лер!
Шарош болдуңуз, йенде́лер!
Тарт дўльдү́ён башыны —
айағымы сыйты зенгилер!

Т'елин дэди:

— На, аға, беш алтын — йырла бир түркү даан. Нас гүзель йырлас, аға! Чобан башлады йырламаға:

Асылы хазан ташмаз мы?
Йолдан т'ельд'ен шашмаз мы?
Күслү́лер барышмаз мы?
Хасеветлер хошулмаз мы?

Түтесин ожакын, түтэсин,
чыхып т'етсин бажадан,
Отуз тохуз күн т'ечт'ен сон
тул халыс хожадан!

Т'елин берди беш алтын:

— Йырла, аға, бир түркү даан,— дэди.

Чобан башлады йырламаға:

Йель эссе — хум савурулуй.
Дўйна башма йығылый.
Эгиль, Арзым, опейим —
йол мындан айырылый!

Арзы эгильди. Чобан Арзыны ѡптү. Халх башлады хычырмада: “Вай! Чобан Арзыны ѡптү!” Бири дэ дэди:

— Вай! Не болуй ѡпсе?! Чобан да тойға т'ельд'ен да!

Алай дэп чобан атын тизд'инни берди бахшасына — ѳзү халды артына. Халх т'етти кислед'е. Чобан дэди ѳзү башына: “Хайда барайым мен шиндичик?” Алды бир тэрс йолу, Т'етти түркү йырлап-йырлап:

О тайлар, тору тайлар!
Чыхты холумдан чох шийлер!
Мен бир ѿксүз болмасам эдим,
Арзымны алмаз эди байлар!